

การสื่อสารกับการพัฒนาด้านศาสนาและวัฒนธรรม” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการสื่อสาร

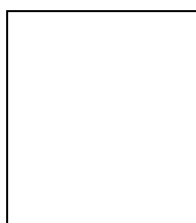
กับการพัฒนา หน่วยที่ 13, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช นนทบุรี: สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2553

หน่วยที่ 13

การสื่อสารกับการพัฒนาศาสนาและวัฒนธรรม

รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ

ชื่อ รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ
วุฒิ ค.บ. (เกียรตินิยมอันดับสอง), ค.ม.,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Doctorat de 3^e cycle (Sociology)
University de Paris 7, France

ตำแหน่ง รองศาสตราจารย์ คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หน่วยที่เขียน หน่วยที่ 13

ชุดวิชา การสื่อสารกับการพัฒนา

หน่วยที่ 13 การสื่อสารกับการพัฒนาศาสนาและวัฒนธรรม

เค้าโครงเนื้อหา

ตอนที่

- 13.1 ภาพรวมของการพัฒนาศาสนาและวัฒนธรรม
- 13.2 การสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา
- 13.3 การสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรม

แนวคิด

1. ก่อนหน้าที่จะมีการพัฒนาสังคมไทยอย่างเป็นระบบ โดยเริ่มตั้งแต่เมื่อมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกนั้น สังคมไทยเป็นสังคมที่มีศาสนาและระบบวัฒนธรรมอยู่รูปแบบหนึ่ง ในด้านศาสนา พุทธศาสนาถือเป็นแกนกลางของสังคม แต่เมื่อมีการพัฒนา ศาสนาก็หมดบทบาทหน้าที่ โดยมีสถาบันเศรษฐกิจเข้ามาเป็นแกนกลางผลักดันทิศทางการพัฒนาของสังคม อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดปัญหาจากการพัฒนาแบบสมัยใหม่ ก็มีกระแสการหวนกลับไปให้ความสำคัญกับบทบาทของศาสนาในการพัฒนาสังคมอีกครั้งหนึ่ง

2. ในส่วนของวัฒนธรรมนั้น การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทยจากวัฒนธรรมแบบพุทธเกษตรของสังคมชาวนามาเป็นวัฒนธรรมแบบวิทยาศาสตร์ของตะวันตกเริ่มต้นตั้งแต่ยุคสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม จนกระทั่งถึงยุคเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ โดยการเปลี่ยนแปลงนี้ใช้กลยุทธ์การนำวัฒนธรรมใหม่เข้ามาแทนที่วัฒนธรรมเดิมเป็นกลยุทธ์หลัก อย่างไรก็ตาม ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีกระแสการหวนกลับไปให้ความสำคัญของวัฒนธรรมในการพัฒนาสังคมเช่นเดียวกับเรื่องศาสนา

3. เราอาจพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการสื่อสารได้หลายแง่มุม เช่น พิจารณาว่า ศาสนาคือระบบการสื่อสารแบบหนึ่ง หรืออาจพิจารณาว่า การสื่อสารและศาสนาต่างเป็นเครื่องมือของกันและกัน สำหรับบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารที่มีต่อศาสนานั้นมีในทุกระดับและหลากหลาย นับตั้งแต่การเป็นเครื่องมือช่วยเผยแผ่ศาสนาหรือขยายกลุ่มผู้ศรัทธาในศาสนาไปจนกระทั่งถึงการรักษาและตรวจสอบองค์ศาสนา รวมทั้งบทบาทในการช่วยพัฒนาศาสนาที่

ต้องปรับปรนตนเองไปท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม ดังเห็นได้จากกรณีศึกษาที่แสดงให้เห็นบทบาทการสื่อสารของบุคลากรทางศาสนา เช่นพระภิกษุหลายรูป

4. สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการสื่อสาร พิจารณาได้หลายแง่มุมเช่นกัน โดยขึ้นอยู่กับความเข้าใจในนิยามของวัฒนธรรม เช่น พิจารณาว่าการสื่อสารเป็นเครื่องมือถ่ายทอดวัฒนธรรม หรือพิจารณาว่า ในยุคสังคมสารสนเทศนั้น การสื่อสารไม่ได้มีฐานะเป็นเพียงแค่เครื่องมือของวัฒนธรรมเท่านั้น หากแต่ได้ก้าวเข้ามาเป็นผู้สร้างสรรค์หรือผู้กลั่นวัฒนธรรมซึ่งมีอยู่อย่างหลากหลายในแต่ละสังคม ข้อพิจารณาดังกล่าวจะมีผลมาถึงการกำหนดบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารที่มีต่อการพัฒนาวัฒนธรรม เช่น จากทัศนะแรกจะมองเห็นบทบาทของการสื่อสารในการอนุรักษ์หรือสืบต่อวัฒนธรรมที่เป็นหลักของสังคม แต่ทัศนะหลังจะเน้นหนักบทบาทของการสื่อสารในการปรับปรนและสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาหน่วยที่ 13 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายการเปลี่ยนแปลงศาสนาจากยุคก่อนและหลังการพัฒนาประเทศได้
2. อธิบายการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมจากยุคก่อนและหลังการพัฒนาประเทศได้
3. อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา-วัฒนธรรมกับการสื่อสารได้
4. อธิบายบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อการพัฒนาศาสนาและวัฒนธรรมได้

ตอนที่ 13.1 ภาพรวมของการพัฒนาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม

โปรดอ่านหัวเรื่อง แนวคิด และวัตถุประสงค์ของตอนที่ 13.1 แล้วจึงศึกษารายละเอียดต่อไป

หัวเรื่อง

- 13.1.1 ภาพรวมของการพัฒนาวิทยาศาสตร์ในสังคมไทย
- 13.1.2 สภาพการพัฒนาวัฒนธรรมเมื่อเริ่มมีแผนพัฒนาประเทศ

แนวคิด

1. ทัศนะที่ใช้ศึกษาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาวิทยาศาสตร์นั้นมีหลายแง่มุม เช่น มุมมองที่พิจารณาว่า การสื่อสารเป็นเครื่องมือของศาสนา ทัศนะที่มองว่าศาสนาก็คือระบบการสื่อสารแบบหนึ่ง ทัศนะดังกล่าวจะมีผลมาถึงบทบาทการสื่อสารในการพัฒนาวิทยาศาสตร์

2. สังคมไทยในอดีต ศาสนาเคยมีบทบาทมากมายและเป็นสถาบันหนึ่งที่เป็นแกนกลางของสังคม แต่เมื่อมีแผนพัฒนาประเทศ บทบาทของศาสนาก็ลดน้อยลง สถาบันเศรษฐกิจได้ก้าวเข้ามาแทนที่ ปัจจุบันนี้ ได้เริ่มมีกระแสการพัฒนาตามแนวทางศาสนาที่ก่อตัวขึ้นเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่ง

3. สำหรับมิติวัฒนธรรมนั้น นับตั้งแต่ยุคจอมพล ป.พิบูลสงครามมาจนกระทั่งถึงยุคที่มีแผนพัฒนาประเทศ วัฒนธรรมไทยที่เดิมเป็นวัฒนธรรมแบบพุทธเกษตรที่เน้นความเจริญทางจิตใจได้ถูกวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ที่เน้นความเจริญทางวัตถุของตะวันตกเข้ามาแทนที่ โดยที่สื่อมวลชนได้มีบทบาทสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาตอนที่ 13.1 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

- 1. อธิบายภาพรวมการเปลี่ยนแปลงศาสนาจากยุคก่อนและหลังการพัฒนาประเทศได้
- 2. อธิบายภาพรวมการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมจากยุคก่อนและหลังการพัฒนาประเทศได้
- 3. อธิบายภาพรวมความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา-วัฒนธรรมกับการสื่อสารได้
- 4. อธิบายภาพรวมบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อการพัฒนาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมได้

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนานั้น สามารถจะมองได้จากหลายแง่มุม เช่น

1. มุมมองที่เน้นการนำเอา**การสื่อสาร**มาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาศาสนา (instrumental approach) วิธีการพิจารณาเช่นนี้ค่อนข้างจะเป็นกระแสหลักของการศึกษาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา เช่น การขยายช่องทางการสื่อสารของศาสนาจากที่เคยใช้พระสงฆ์ (บุคลากรทางศาสนา) เป็นผู้ส่งสารในระบบการสื่อสารแบบกลุ่ม (เช่นรูปแบบการเทศน์ที่วัด) ขยับขยายมาเป็นการเทศน์ผ่านสื่อมวลชน เพื่อให้เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่กว้างขวางขึ้น ซึ่งเป็นการพัฒนาปริมาณของผู้มีศรัทธาในศาสนาหรือกลุ่มเป้าหมายของศาสนาให้เพิ่มมากขึ้น
 2. ในทางกลับกัน เป็นมุมมองที่นำเอา**ศาสนา**มาเป็นระบบการสื่อสารเพื่อการพัฒนาสถาบันอื่น ๆ หรือสถาบันศาสนาเอง เช่น การนำบุคลากรทางศาสนาไปเป็นสื่อบุคคลเพื่ออบรมสั่งสอนเรื่องการรักษาป่า รักษาสิ่งแวดล้อม หรือให้หันมามีศรัทธาในศาสนามากขึ้น
 3. เป็นมุมมองที่เปรียบเทียบว่า**สถาบันศาสนาก็คือสถาบันการสื่อสารแบบหนึ่ง** (religion as communication) โดยอาจจะมีทั้งจุดร่วมและจุดต่างกัน ตัวอย่างเช่น การแสดงบทบาทเทศน์ อบรมสั่งสอนของพระภิกษุ มีลักษณะคล้ายคลึงกับบรรดาพิธีกรของรายการเด็กในโทรทัศน์ที่ อบรมสั่งสอนเด็ก ๆ ให้ทำตัวเป็นคนดี แต่ก็มีคำถามว่าพระสงฆ์และพิธีกรเหล่านั้นมีความแตกต่างกันอย่างไร ในทัศนะที่พิจารณาสถาบันศาสนาเป็นสถาบันการสื่อสารแบบหนึ่งนั้น หลักการและวิธีการที่จะใช้พัฒนาระบบการสื่อสารก็น่าจะใช้การได้กับการพัฒนาศาสนาเช่นกัน
- สำหรับในงานเขียนชิ้นนี้ จะใช้ทัศนะทั้ง 3 แง่มุมมาพิจารณาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา

เรื่องที่ 13.1.1

ภาพรวมของการพัฒนาศาสนาในสังคมไทย

1.ความหมายของ "ศาสนา" และ "ศาสนาในประเทศไทย"

1.1 ความหมายของศาสนาตามพจนานุกรม ก่อนที่จะทำการพัฒนาศาสนา เราควรจะต้องเสียก่อนว่า คำนิยามหรือความหมายของศาสนาที่ตกลงกันในสังคมไทยนั้นหมายความว่าอะไร ในที่นี้จะขอให้อัดตกลงที่เป็นคำนิยามตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493 ที่นิยามว่า

...ศาสนา คือ ลัทธิความเชื่อของมนุษย์อันมีหลักคือการแสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลก เป็นต้น เป็นไปในฝ่ายปรมาตม์ประการหนึ่ง แสดงหลักกรรมเกี่ยวกับบุญบาปอันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งการกระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อถือนั้น ๆ.....

1.2 ความหมายของศาสนาตามแบบสังคมวิทยา จากคำนิยามนี้ อมรา พงศาพิชญ์(2533) ได้จัดแบ่งตามหลักสังคมวิทยาว่า ศาสนาจะมืองค์ประกอบอยู่ 3 ส่วนคือ

- 1) พระธรรม ได้แก่ ลัทธิความเชื่อ
 - 2) หลักศีลธรรม ได้แก่ หลักกรรมเกี่ยวกับบุญบาป
 - 3) การกระทำตามคำสั่งสอน ทั้งในส่วนของชีวิตประจำวันและพิธีกรรม
- นอกจากนั้น อมรายังเสนอว่า การพิจารณาศาสนานั้นน่าจะดูใน 2 ระดับคือ
- ก. ศาสนาในระดับความเชื่อ เช่น หลักไตรสิกขา รักษาศีล สมาธิ ปัญญา ของพุทธศาสนา
 - ข. ศาสนาในระดับสถาบัน ซึ่งมีทั้งความเชื่อ การจัดองค์กร และผู้ประกอบพิธีกรรม

1.3 ความหมายของศาสนาตามแบบนิเทศศาสตร์ หากใช้มุมมองแบบนิเทศศาสตร์ในการศึกษาเรื่องศาสนาและการสื่อสารในตอนต่อไป ในที่นี้จะแบ่งพิจารณาองค์ประกอบของศาสนาออกเป็น 6 ส่วนคือ

- 1) เนื้อหา (context) คำสอน (doctrine) ซึ่งอาจจะรวมถึงตั้งแต่ความเชื่อ หลักกรรม
- 2) การจัดองค์กรและระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ (organization & regulation)
- 3) พิธีกรรม/ปฏิบัติกร/การกระทำ (ritual & action)
- 4) ตัวบุคคล (personnel) เช่น พระภิกษุสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา มรรคทายก ฯลฯ (ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร)

5) ศาสนสมบัติ (material) ได้แก่วัตถุสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ (โครงสร้างพื้นฐาน)

6) บทบาทและหน้าที่ (function) ทั้งต่อบุคคล กลุ่ม ชุมชน และสังคม รวมทั้งต่อสถาบันอื่น ๆ เช่น สถาบันสื่อมวลชน

และอาจจะใช้แบบจำลองการสื่อสาร SMCR มาพิจารณาองค์ประกอบเหล่านี้ (ดูตัวอย่างในตอนต่อไป)

1.4 พุทธ ฆี พราหมณ์ในสังคมไทย สำหรับศาสนาในประเทศไทยนั้น จะมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติและเป็นศาสนาที่มีผู้นับถือมากที่สุด โดยมีศาสนาอื่น ๆ เช่น อิสลาม คริสต์ศาสนา เต๋า ขงจื้อ ฯลฯ ที่มีผู้นับถืออยู่เป็นส่วนน้อย ในที่นี้เมื่อกล่าวถึง "ศาสนา" จะหมายความถึงพุทธศาสนาเป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม แม้จะกล่าวว่า ประชาชนไทยนับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ระบบความเชื่อที่คนไทยส่วนใหญ่ นับถือและประพฤติปฏิบัตินั้นก็มิใช่พุทธศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว หากว่ามีระบบความเชื่ออยู่ถึง 3 ระบบซ้อนกันอยู่คือ ระบบความเชื่อแบบผี พราหมณ์ (ฮินดู) และพุทธ ซึ่งความเชื่อในทั้ง 3 ระบบนี้ บางส่วนจะมีเนื้อหาที่แตกต่างแบบขัดแย้งกันโดยสิ้นเชิง เช่น ตัวอย่างความเชื่อในเรื่องอำนาจในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเองว่า เกิดมาจากการดลบันดาลของพลังอำนาจจากภายนอก เช่น ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิต กับความเชื่อที่ว่า ตัวเราเป็นผู้ประกอบกรรมและรับผลจากการกระทำนั้นเอง ระบบความเชื่อทั้ง 2 นี้ นำไปสู่แนวทางการพัฒนาตนเองและสังคมที่แตกต่างกัน คือ การรอคอยพึ่งพาจากภายนอกกับการพึ่งพาตนเอง เป็นต้น เมื่อการสื่อสารเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาศาสนาจึงมีคำถามว่า การสื่อสารได้เข้าไปพัฒนาส่งเสริมสนับสนุนระบบความเชื่อแบบใด เช่นการมีโฆษณาพระเครื่องในหน้าสื่อมวลชน ภาพยนตร์ประเภท "บ้านผีปอบ" หรือการรายงานข่าวพิธีกรรมการลุยไฟบูชาเทพเจ้า รายงานข่าวพระไพบุญเฑียร เป็นต้น และทุกครั้งที่มีการสื่อสารเช่นนี้เกิดขึ้นในสาธารณะ ก็จะมีประเด็นความแตกต่างขัดแย้งระหว่างความเชื่อทั้ง 3 ระบบนั้นอยู่เสมอ

2. บทบาทของศาสนาในการพัฒนาชุมชน/สังคมในอดีต

จากแง่มุมของทฤษฎีหน้าที่นิยม หากเราพิจารณาศาสนาในฐานะสถาบันหนึ่งทางสังคม เช่นเดียวกับสถาบันสื่อมวลชนก็จะพบว่า ศาสนาจะได้รับความสำคัญและได้รับการยอมรับจากชุมชนและสังคมมากน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับว่าศาสนาได้ทำหน้าที่ ได้ให้ประโยชน์ในการตอบสนองความต้องการของบุคคล กลุ่ม และสังคมมากน้อยเพียงใด หากสามารถทำหน้าที่ได้ดี บุคคล กลุ่มและสังคมก็ย่อมจะมองเห็นความจำเป็นของสถาบันนี้ และจะช่วยธำรงรักษาสืบต่อ

สถาบันต่อไป กล่าวโดยสรุปก็คือ การดำรงอยู่ เจริญขึ้น เสื่อมลง หรือสิ้นไปของศาสนา ย่อมขึ้นอยู่กับการทำหน้าที่ที่มีประโยชน์ต่อสังคม

หลักการข้างต้นนี้ย่อมสอดคล้องกับองค์ประกอบเรื่องบทบาทหน้าที่ของสถาบันศาสนาที่ได้กล่าวมาข้างต้น และกล่าวสำหรับพุทธศาสนาในสังคมไทย พระราชวรมุนี (2529) ได้สำรวจบทบาทหน้าที่ของสถาบันพุทธศาสนาในส่วนของพระสงฆ์และวัดที่มีต่อสังคมไทยตั้งแต่ครั้งอดีต มาจนถึงก่อนยุคสมัยที่ประเทศไทยจะก้าวเข้าสู่กระบวนการทำให้ทันสมัย มีดังนี้คือ

- 1) เป็นสถานศึกษา สำหรับชาวบ้านส่งกุลบุตรมาอยู่รับใช้พระ เพื่อรับการฝึกอบรมทางศีลธรรม และเล่าเรียนวิชาต่าง ๆ ตามที่สอนในสมัยนั้น รวมทั้งเป็นศูนย์รวมเยาวชนชนด้วย
 - 2) เป็นสถานสงเคราะห์ ที่บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีพและศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่อยากไร้มาอาศัยเลี้ยงชีพ
 - 3) เป็นสถานพยาบาล ที่รักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้ของคนในสมัยนั้น
 - 4) เป็นที่พักคนเดินทาง เปรียบเสมือนโรงแรมในปัจจุบัน
 - 5) เป็นสโมสร ที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ หย่อนใจ หาความรู้เพิ่มเติม เช่น ในวัดจะมีตำรายา มีที่นั่งเล่นพักผ่อน
 - 6) เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่าง ๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด ที่ยังมองเห็นชัดเจนในปัจจุบันคือ งานวัด
 - 7) เป็นคลังศาลคือเป็นสถานที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัวและความทุกข์ต่าง ๆ
 - 8) เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ ตลอดจนเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์ที่เก็บข้าวของชุมชน
 - 9) เป็นคลังพัสดุสำหรับเก็บข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานที่วัด หรือยืมไปใช้เมื่อที่บ้านตนเองจัดงาน
 - 10) เป็นศูนย์กลางบริหารหรือปกครอง เป็นสถานที่ซึ่งกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกันเพื่อบอกแจ้งกิจการ
 - 11) เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม หรือให้บริการด้านพิธีกรรม อันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะเวลาต่าง ๆ ของชีวิต
 - 12) วัดเป็นศูนย์รวมของข่าวสารต่าง ๆ ของชุมชน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร วัดจะเป็นศูนย์กลางที่รับเข้า (input) และส่งออกแพร่กระจาย (output) ข่าวสารต่าง ๆ ของชุมชนอีกด้วย
- เมื่อเวลาที่เราศึกษาบทบาทหน้าที่ของสถาบันใดสถาบันหนึ่งนั้น เราต้องวิเคราะห์ว่ามีปัจจัยเงื่อนไขอะไรบ้างที่เอื้ออำนวยให้สถาบันดังกล่าวกระทำหน้าที่นั้นอยู่ได้ ในกรณีของศาสนา

มีปัจจัยเงื่อนไขเบื้องต้นอยู่ 4 ประการคือ

2.1 การรับรู้บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ เนื่องจากชาวบ้านมองว่าพระสงฆ์เป็นผู้ประพฤติธรรม มีความบริสุทธิ์ เป็นผู้เสียสละบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์ของประชาชนโดยบริสุทธิ์ใจ ดังนั้น จึงสามารถเล่นบทบาทเป็นนักสังคมสงเคราะห์หรือประกอบพิธีกรรมอย่างศักดิ์สิทธิ์ได้ กล่าวคือ "เป็นผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ มีภูมิธรรม"

2.2 สถานภาพพิเศษของพระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์ไม่ต้องถูกผูกมัดจากเงื่อนไขด้านเศรษฐกิจ ดังนั้น จึงมีเวลารว่างจะศึกษาค้นคว้าแสวงหาความรู้ จึงสามารถแสดงบทบาทของผู้ให้การศึกษาอบรม ผู้รักษาศิลปวัฒนธรรมของชุมชน กล่าวคือ เป็นผู้ที่มีภูมิรู้

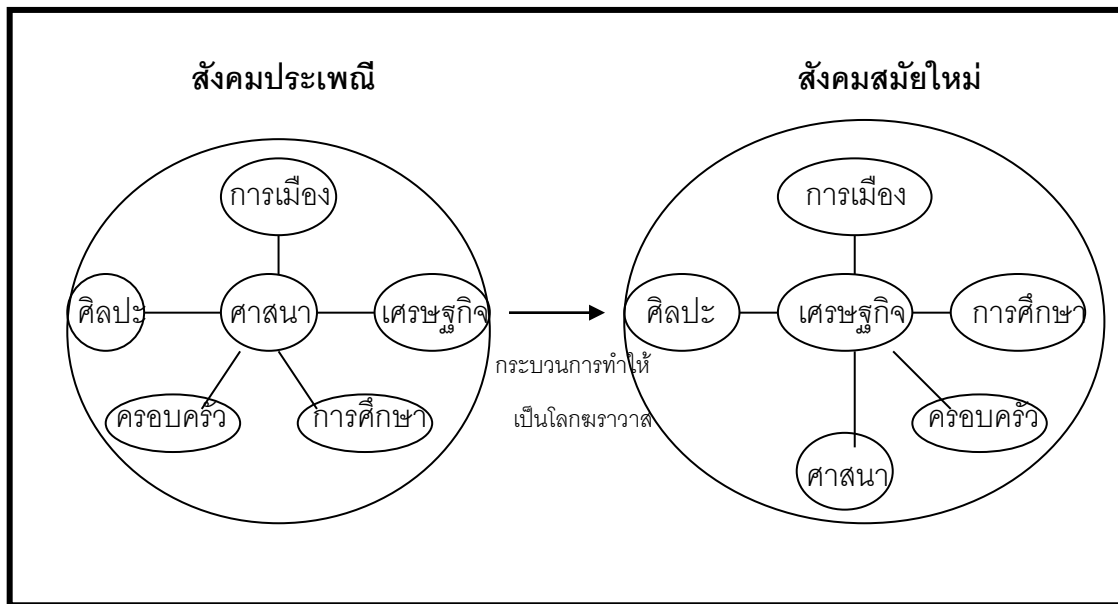
2.3 เนื่องจากในชุมชนยังไม่มีสถาบันที่ให้บริการต่าง ๆ เป็นการเฉพาะ เช่น ไม่มีโรงพยาบาล ไม่มีโรงเรียน ฯลฯ บริการทั้งหลายจึงรวมอยู่ที่วัด/สถาบันศาสนา

2.4 กระบวนการผลิตวัตถุสิ่งของยังอยู่ในระดับต่ำ ดังนั้น ข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ จึงยังไม่มีมากพอที่ปัจเจกบุคคลหรือแต่ละครัวเรือนจะเป็นเจ้าของได้ ดังนั้น ชุมชนจึงต้องมี "วัตถุสิ่งของที่เป็นส่วนรวม" เช่น เสื้อผืนใหญ่ ๆ ถ้วยโอชาม หมอนอิง ซึ่งจะเก็บไว้ที่คลังพัสดุร่วมคือที่วัด ฯลฯ เมื่อเวลาที่มีความจำเป็นต้องใช้ก็จะไปยืมมา และเป็นหน้าที่ของชุมชนที่จะต้องช่วยกันจัดหาวัตถุสิ่งของเข้าไว้ในคลังพัสดุนี้ วัดจึงเป็น "สมบัติร่วม" ของชุมชน

สำหรับในปัจจุบันและอนาคต หากมีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขปัจจัยทั้ง 4 ประการที่กล่าวมานี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อการทำหน้าที่ทั้ง 12 ประการของสถาบันศาสนา และเราก็จะมองเห็นได้ว่า ในบรรดาปัจจัยเงื่อนไขหลาย ๆ ประการนั้น จะมีบทบาทของการสื่อสารเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยอย่างมาก เช่น การรับรู้บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์นั้นจะขึ้นอยู่กับข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับพระสงฆ์ เป็นต้น

3. แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยพิจารณาจากเกณฑ์เรื่อง "ทางโลก/ทางธรรม"

3.1 ข้อเสนอจากประสบการณ์ของตะวันตก: ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม เบอร์เกอร์ (P. Berger, 1967) เป็นนักทฤษฎีในสำนักปรากฏการณ์นิยมที่ให้ความสนใจในการวิเคราะห์เรื่องศาสนาในโลกสมัยใหม่มากที่สุด แนวคิดของเบอร์เกอร์วางอยู่บนสมมติฐานที่ว่า ความแตกต่างระหว่างสังคมดั้งเดิมกับสังคมปัจจุบันนั้นอยู่ที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงจากการเป็นสังคมแบบเน้นศาสนา/ความศักดิ์สิทธิ์ (Sacred World) มาเป็นสังคมแบบเน้นทางโลกีเย/เป็นฆราวาส (Secular world) กระบวนการนี้เรียกว่า "กระบวนการทำให้เป็นโลกฆราวาส" (Secularization)

ภาพที่ 13.1 กระบวนการทำให้เป็นโลกฆราวาส

ในขณะที่สังคมทุกสังคมประกอบด้วยสถาบันย่อย ๆ นั้น ทว่าในแต่ละยุคสมัยจะมีสถาบันย่อยอันหนึ่งทำหน้าที่เป็นแกนกลางขับเคลื่อนสถาบันย่อยอื่น ๆ ในสังคมแบบประเพณีที่เป็นโลกที่เน้นศาสนา-โลกทางธรรม/โลกแห่งความศักดิ์สิทธิ์ (sacred world) นั้น สถาบันศาสนาจะเป็นแกนกลางของทุกสถาบัน ตัวอย่างเช่น

- การเมือง → ผู้ปกครองจะต้องอยู่ในทศพิธราชธรรม มีหิริโอตตัปปะ
- เศรษฐกิจ → การทำมาหากินต้องทำเพื่อเลี้ยงชีวิตและทำบุญให้ทาน (ในประเพณีดั้งเดิมของคนเหนือห้ามการเอาดอกเบียจากการกัณฑ์ข้าว เป็นต้น)
- ครอบครัว → การตอบแทนบุญคุณ แนวคิดเรื่องทิศหก
- การศึกษา → เรียนรู้เพื่อการหลุดพ้นจากกิเลส มีทั้งความรู้ สติและปัญญา (เรียนที่วัด) การศึกษาคือสิกขา (บวช-เรียน)
- ศิลปะ → เป้าหมายของศิลปะเพื่อระงับกิเลส และมุ่งสู่ความหลุดพ้น
- ชีวิตประจำวันของผู้คนผูกพันอยู่กับกิจกรรมทางสังคม เช่น ตื่นเข้าไปใส่บาตร สวดมนต์ก่อนเข้านอน ไปวัดวันพระ ฯลฯ

แต่เมื่อสังคมประเพณีผ่านเข้าสู่กระบวนการ Secularization ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงสถาบันที่ทำหน้าที่เป็นแกนกลางของสังคม สถาบันศาสนาจะต้องถอยหลีกทางให้แก่สถาบันเศรษฐกิจที่ก้าวเข้ามาเป็นแกนกลางของสังคม ดังนั้น สังคมที่เรียกว่า "สังคมสมัยใหม่/สังคมทุนนิยม/สังคมอุตสาหกรรม" ก็คือสังคมที่ขับเคลื่อนด้วยพลังเศรษฐกิจที่เข้าไปกำหนด

ทิศทางของสถาบันย่อยอื่น ๆ

- การเมือง → การใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ
- ศาสนา → การกลายเป็นศาสนพานิชย์
- ครอบครัว → การก่อตั้งครอบครัวต้องพิจารณารัฐธรรมนูญทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ
- การศึกษา → เป็นไปเพื่อเลื่อนชั้นทางเศรษฐกิจ เป็นการลงทุนเพื่อหากำไร
- ศิลปะ → กลายเป็นพานิชย์ศิลป์
- ชีวิตประจำวันของผู้คนผูกพันอยู่กับการทำงาน (เพื่อหาเงิน) และการบริโภค (เพื่อการใช้จ่าย) เป้าหมายของชีวิตคือความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ของชีวิตประจำวันถูกกำหนดด้วยระบบเศรษฐกิจ เริ่มตั้งแต่ตื่นนอน กินอาหาร เข้านอน หยุดพัก เมื่อไหร่ และทำอะไรที่ไหน กับใคร ฯลฯ

กระบวนการเปลี่ยนผ่านของการทำให้เป็นโลกฆราวาส (Secularization) นั้นจะเป็นไปอย่างราบรื่นหรือมีความขัดแย้งอย่างรุนแรงก็แล้วแต่ปฏิบัติการทางสังคม (social practice) ของผู้กระทำกรในสังคม (social actor) รวมทั้งลักษณะของสถาบันย่อยต่าง ๆ ในกรณีของตะวันตก ประวัติศาสตร์การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวค่อนข้างเป็นไปอย่างรุนแรง เนื่องจากสถาบันศาสนามีอำนาจมากและครอบคลุมทุกมิติของชีวิต จึงมีการปะทะกันระหว่างความคิดทางศาสนากับความคิดทางวิทยาศาสตร์ (ตัวอย่างเช่น ข้อค้นพบของกาลิเลโอเรื่องโลกมิใช่ศูนย์กลางของจักรวาลที่ขัดแย้งกับคำสอนทางศาสนา) ส่วนในกรณีของไทยนั้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ค่อยมีความขัดแย้งอย่างรุนแรงเมื่อเทียบกับตะวันตก เพราะทั้งวิทยาศาสตร์และสถาบันเศรษฐกิจสามารถอยู่ร่วมอย่างสันติกับสถาบันเดิมคือศาสนาได้

ในกระบวนการเปลี่ยนผ่านนี้ สถาบันสื่อมวลชนเป็นกลไกสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะสถาบันสื่อมวลชนเป็นสถาบันใหม่ที่เกิดขึ้นในโลกสมัยใหม่ สถาบันสื่อมวลชนจึงเป็นสถาบันที่มีลักษณะเป็นโลกฆราวาส/เน้นทางโลกิยะ (secular) เต็มตัว ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือกรณีของหนังสือพิมพ์ ก่อนหน้านั้น เรื่องของหนังสือยังเป็นเรื่องที่ผูกพันกับทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น หนังสือคัมภีร์ทางศาสนา และความหมายของหนังสือยังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (คนไทยสมัยก่อนจึงถูกสอนให้กราบหนังสือ) แต่เมื่อเกิดหนังสือพิมพ์ เรื่องราวในหนังสือพิมพ์ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องทางโลกย์ทั้งสิ้น และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและการเมือง เช่น ข่าวเรื่องสินค้าเข้าออก เช่นเดียวกับความแตกต่างระหว่างนิยายกับนวนิยายก็คือ ความผูกพันกับหลักศาสนาที่มีแตกต่างกันนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ในขณะที่ยังมีแบบประเพณี เช่น หมอลำ คำขอ โนหร่า จะต้องผนวกเอาข้อคิดทางศีลธรรมเข้าไปเป็นเป้าหมายข้อสำคัญข้อหนึ่ง ละครโทรทัศน์กลับไม่ต้องมี

ภาวะผูกพันดังกล่าว

สถาบันใหม่นี้มีองค์ประกอบย่อยทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นคำสอน องค์กร บุคลากร กิจกรรม วัตถุ และหน้าที่ที่สามารถทดแทนสถาบันศาสนาเดิมได้อย่างครบถ้วน และสถาบันใหม่นี้ก็ได้เข้ามาทำหน้าที่แทนสถาบันดั้งเดิมที่เล็กลงน้อย ตัวอย่างของคริสต์ศาสนาก็คือ ในวันอาทิตย์เมื่อโทรทัศน์มีรายการดี ๆ ก็สามารถจะแย่งชิงผู้คนที่จะไปทำมิสซาที่โบสถ์ได้ ในกรณีของไทยก็เช่นกัน เช่น การสวดศพของวัดในกรุงเทพฯ นั้นจะต้องร่นเวลาให้เร็วขึ้นเพื่อให้แขกที่มางานศพสามารถกลับบ้านทันไปดูละครโทรทัศน์ได้ เป็นต้น

ในขณะที่สำนักปรากฏการณ์นิยมเสนอแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนผ่านของสังคม ประเพณีมาสู่สังคมสมัยใหม่ด้วยการเข้าทดแทนนั้น (substitution) ผลลัพธ์สุดท้ายของสังคมก็คือ มิติด้านศาสนาจะสูญหายไป สังคมสมัยใหม่จะเป็นสังคมที่เป็นเรื่องของทางโลก เป็นเรื่องของการใช้เหตุผลและเป็นเรื่องที่ต้องได้ (objective) อย่างไรก็ตาม ทศนะดังกล่าวนั้นก็ยังมีผู้คัดค้านเช่น เมอร์ด็อก (G. Murdock, 1997) นำเสนอความเห็นในบทความชื่อ "The Re-enchantment of the World" ซึ่งเสนอว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมประเพณีมาเป็นสังคมยุคใหม่นั้น อาจจะไม่ได้อาศัยกลยุทธแบบการเข้าทดแทน หากแต่เป็นการใช้ระบบคู่ขนาน กล่าวคือ ในด้านของสถาบันศาสนาที่ยังคงเน้นเรื่องความลึกลับ โลกที่พ้นไปจากการจับต้องสัมผัส โลกแห่งความหมาย จินตนาการและอารมณ์ความรู้สึกนั้น จะยังคงพัฒนาอย่างต่อเนื่องและคู่ขนานไปกับการพัฒนาโลกที่เน้นวัตถุ การใช้ประโยชน์ (Utility) การใช้เหตุใช้ผล ฯลฯ ดังตัวอย่างที่พบเห็นมากมายในสังคมที่สมัยใหม่อย่างสุดขีดเช่นอเมริกาที่ยังคงมีภาพยนตร์ประเภทสยองขวัญ (แบบ the Exorcist, Omen) รวมทั้งมีลัทธิพิธีกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย เป็นต้น

3.2 สภาพความเป็นจริงในกรณีสังคมไทย สภาพการณ์เปลี่ยนแปลงของสถาบันศาสนาในสังคมไทยดำเนินไปตามแนวคิดของทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม กล่าวคือ นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เปิดตัวต่อโลกตะวันตกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 สังคมไทยก็ได้เริ่มก้าวเข้าสู่กระบวนการทำให้เป็นตะวันตก (Westernization) หรือการทำประเทศให้ทันสมัย (Modernization) กระบวนการนี้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งมาถึงจุดเร่งเร้าสุดขีดเมื่อประมาณปี พ.ศ.2500 เมื่อมีการใช้แผนพัฒนาประเทศ มีการสร้างองค์กรเพื่อการพัฒนา มีแนวคิดและมีกลวิธีเพื่อการพัฒนาอย่างชัดเจน ซึ่งหากกล่าวด้วยถ้อยคำของทฤษฎีปรากฏการณ์นิยมก็คือ สังคมไทยได้เคลื่อนย้ายผ่านกระบวนการทำให้เป็นโลกฆราวาส (Secularization) นั่นเอง ทั้งแนวคิดและกระบวนการนี้มีผลกระทบต่อมิติศาสนาอย่างสำคัญ

พินิจ ลากธนานนท์(2529) ได้ประมวลสภาพความเปลี่ยนแปลงของสถาบันศาสนา

ในยุคปัจจุบันเอาไว้ดังนี้คือ

1. **ฐานะและบทบาทของพระสงฆ์** จากกระบวนการทำประเทศให้ทันสมัยส่งผลให้สังคมไทยโดยเฉพาะชนบทได้เปลี่ยนจากชุมชนที่มีโครงสร้างเรียบง่ายมาเป็นสังคมที่สลับซับซ้อนมากขึ้น บทบาทของพระสงฆ์ที่เคยมีต่อประชาชนกลุ่มเล็ก ๆ ต้องขยายความสัมพันธ์ที่กว้างขวางขึ้น ต้องสัมพันธ์กับบุคคลนอกชุมชนที่เข้ามามีบทบาทในฐานะผู้ปกครองหรือผู้ช่วยเหลือ สงเคราะห์ประชาชนในด้านต่าง ๆ ตามที่รัฐบาลมอบหมายมาให้ปฏิบัติหน้าที่ เช่น นายอำเภอ พัฒนาการ เกษตรตำบล ปลัดจังหวัด ฯลฯ

นอกจากนั้น บทบาทของพระสงฆ์ยังต้องถูกลดลงจากการเป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ มาเป็นเพียงผู้ประสานเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน วัดและพระสงฆ์ที่เคยทำหน้าที่ประมาณ 10 กว่าอย่างที่กล่าวมาข้างต้นถูกลดบทบาทจนเหลือเพียง 1-2 บทบาทคือ เป็นเพียงผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นคลังพัสดุเท่านั้น ดังนั้น บทบาทด้านการสื่อสารระหว่างพระกับชุมชนจึงเหลืออยู่เพียงใน 2 ปริมาณเท่านั้น

2. **องค์ประกอบด้านเนื้อหาตามหลักธรรมะกับเรื่องทางโลก** ถึงแม้กระบวนการพัฒนาสังคมไทยให้ทันสมัยจะเป็นมิติทางโลก แต่เนื่องจากลักษณะของพระสงฆ์ในชนบทยังมีต้นทุนทางสังคม คือพื้นฐานความเคารพศรัทธาของชาวบ้านหลงเหลืออยู่มาก ดังนั้น การเสริมเพิ่มเติมจากการใช้ข้าราชการรัฐเป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลง (change agent) ก็มีการผนวกเอาพระสงฆ์ในฐานะสื่อบุคคลมาใช้เป็นผู้นำการพัฒนาด้วย แต่ทว่าเนื้อหาที่จะพัฒนานั้น จะมาจากแนวทางของรัฐเป็นผู้กำหนด ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาด้านวัตถุ อันขัดกับหลักการของศาสนา ตัวอย่างรูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดก็คือ เมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจแผนแรก ๆ ต้องการจะเพิ่มทุนการผลิต ต้องการสร้างรายได้ สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ หลักด้านศาสนาที่เกี่ยวข้อง "สันโดษ" "การรู้จักประมาณตน" "การพออยู่พอกิน" ก็เริ่มขัดแย้งกับแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังนั้น จึงมีแต่เฉพาะพระสงฆ์ที่เห็นด้วยกับแนวทางการพัฒนาของรัฐเท่านั้นที่จะเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชนบท ส่วนพระสงฆ์ที่มีแนวคิดเห็นตามหลักศาสนาจะถูกลดบทบาทลง พระสงฆ์ที่เข้ามาแบกรับงานพัฒนาทางโลกก็จำเป็นต้องดัดแปลงหลักธรรมคำสอนให้เข้ากับแนวการพัฒนาแบบทางโลก

3. **การลดบทบาทหน้าที่ของสถาบันศาสนา** ในกระบวนการพัฒนานั้น จะมีการสร้างสถาบันใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นในชนบท เริ่มตั้งแต่การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา รวมทั้งการสร้างสถาบันทางการเมือง/การปกครอง สถาบันทางสังคม สถาบันบริการ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล ซึ่งได้เข้ามาแย่งหน้าที่ที่สถาบันศาสนาเคยกระทำ และเท่ากับค่อย ๆ เคลื่อนย้ายสถาบันศาสนาที่เคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนให้มาอยู่เพียงชายขอบของชุมชน โดยมีสถาบันใหม่

ๆ เช่น สถาบันเศรษฐกิจเข้าไปเป็นศูนย์กลางของชุมชน

ในท่ามกลางสถาบันใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นนี้ สถาบันการสื่อสารโดยเฉพาะ สื่อสารมวลชนเป็นสถาบันหนึ่งที่เข้าไปแทนที่การทำหน้าที่ของศาสนา ในบางแห่งสถาบัน สื่อมวลชนอาจจะเข้าไปร่วมมือกับสถาบันศาสนาในการให้ความบันเทิงแก่ชุมชน เช่น บรรดาหนัง ขายยา วงดนตรีลูกทุ่งที่เข้าไปจัดงานวัด แต่ในบางแห่ง สถาบันสื่อมวลชนก็อาจจะเข้าไปแทนที่ (replace) สถาบันศาสนาเลย เช่น ในวันพระวันศีลชาวบ้านก็จะนั่งเฝ้าหน้าจอโทรทัศน์แทนที่จะ ไปฟังเทศน์ฟังธรรมที่วัด เป็นต้น

4. ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับชุมชนมีน้อยลง เมื่อบรรดาบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ของศาสนาต่อชุมชนมีน้อยลง ผลที่เกิดตามมาคือ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา (ในรูปแบบที่เป็น วัชรธรรมที่สุดคือวัดและพระสงฆ์) กับชุมชนย่อมจะน้อยลงตามไปด้วย และเมื่อความสัมพันธ์มี น้อยลง ผลที่สืบเนื่องตามมาก็คือ ช่องทางการสื่อสารระหว่างศาสนากับชุมชนก็จะมีน้อยตามไป ด้วย ตัวอย่างเช่น ปัจจุบันชาวบ้านจำนวนไม่น้อยจะไม่รู้จักวิธีการอาราธนาศีล คนเมืองไม่รู้จัก ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม หรือแม้กระทั่ง ก็ไม่รู้จักความหมาย (เช่นการกรวดน้ำ) เด็กวัยรุ่น ไม่รู้จักวิธีพูดกับพระสงฆ์ ในสมัยก่อนเมื่อถึงวันพระวันศีล จะมีกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ผู้ชายห่มขาว ไปรักษาศีลที่วัด แต่ปัจจุบันคนเฒ่าคนแก่อาจจะมารวมตัวกันในชมรมเดินแอโรบิกมากกว่า หรือเด็กวัยรุ่นเมื่อมีปัญหาชีวิตก็คงไม่คิดเข้าวัดไปปรึกษาหลวงพ่อกัน แต่จะโทรศัพท์ไปหาดีเจสถานี วิทยูมากกว่า เป็นต้น

4. สภาพของการพัฒนาศาสนาในยุคแผนพัฒนา

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่รวมทั้งโครงสร้างของสถาบันศาสนาได้ ค่อย ๆ เกิดขึ้นสะสมมาเป็นลำดับ นับตั้งแต่เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมไทยที่เข้าสู่ยุค สมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนั้น อาจถือได้ว่าเริ่มต้นขึ้นเมื่อมีการพัฒนา ประเทศอย่างเป็นระบบคือเมื่อเริ่มมีการใช้แผนพัฒนา

สมบูรณ สุขสำราญ (2530) ได้ประมวลสถานการณ์ภาพและบทบาทของสถาบันสงฆ์ไทยเมื่อเริ่ม มีการใช้แผนพัฒนาดังนี้

ยุคแรก นับตั้งแต่ประเทศไทยประกาศใช้แผนพัฒนาประเทศฉบับแรกเป็นต้นมา พระสงฆ์ ไทยในฐานะพลังจารีตนิยมได้ถูกระดมให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ดังที่กล่าว มาแล้วว่า พระสงฆ์ได้กลายมาเป็นสื่อบุคคลที่มีบทบาทเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ซึ่งสมบูรณ วิเคราะห์ว่า ในช่วงทศวรรษแรกของการพัฒนานั้น เนื่องจากสังคมไทยต้องเผชิญกับการต่อต้าน

ป้อนทำลายและการรุกรานของคอมมิวนิสต์ ผู้นำประเทศไทยในขณะนั้นจึงมีความเชื่อว่าการพัฒนาที่เน้นด้านความเจริญเติบโต ควรจะมีการระดมพลังจารีตนิยมของศาสนาเพื่อปลุกกระตุ้นให้ประชาชนยึดมั่นในสถาบันและคุณค่าที่เป็นสัญลักษณ์ร่วมกันของประชาชาติ ดังนั้น บทบาทของศาสนาในยุคสมัยนี้จึงถูกสร้างขึ้นเพื่อรักษาชาติ

ในทางปฏิบัติ รัฐบาลจะระดมพระสงฆ์มาช่วยในโครงการพัฒนาชนบท โครงการยกระดับศีลธรรมและศรัทธาในพุทธศาสนา และโครงการเผยแพร่พุทธศาสนาในกลุ่มชาวเขาและชนกลุ่มน้อยซึ่งการกำหนดกลุ่มเป้าหมายนี้จะมีลักษณะทางการเมือง (คือการช่วงชิงประชาชน) ส่วนวิธีการดำเนินการนั้น จะมีลักษณะจากบนลงล่าง กล่าวคือ บรรดาเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐก็จะเป็นผู้อบรมแนวทางการพัฒนา วิธีการพัฒนา และการต่อต้านภัยต่อความมั่นคงแห่งชาติให้แก่พระภิกษุที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าโครงการดังกล่าว พระสงฆ์ที่ได้รับการอบรมแล้วก็จะเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาในหลายลักษณะ เช่น ให้การอบรมวิชาชีพ ส่งเสริมการเกษตรและงานหัตถกรรม ให้การอบรมความรู้โภชนาการและสุขอนามัย เป็นต้น อันล้วนเป็นเนื้อหาการพัฒนาทางโลกเป็นส่วนใหญ่

จากการที่พระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทตามแผนพัฒนาประเทศฉบับแรก หากแต่มิได้ตอบสนองความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ย่อมมีผลกระทบต่อความศรัทธาและเชื่อมั่นที่ประชาชนมีต่อพระสงฆ์อยู่บ้าง เพราะเมื่อกลไกการพัฒนาประเทศนำไปสู่ความผิดพลาดและส่งผลให้เห็นอย่างชัดเจน เช่น ประชาชนยากจนลง มีหนี้สินมากขึ้น เสียที่ดิน ธรรมชาติเสื่อมโทรม ฯลฯ พระสงฆ์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาต่าง ๆ ก็จะถูกพลอยถูกตำหนิไปด้วย

จากสภาพการณ์ที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่าเป็นมุมมองที่พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการพัฒนาในลักษณะใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือการพัฒนา (Instrumentalism) ส่วนอีกมุมมองหนึ่งที่ดูว่า สังคมมีกระบวนการพัฒนาศาสนาอย่างไรบ้าง ใน มิตินี้ พระราชวรมุนี (2529) ได้ประมวลสภาพข้อเท็จจริงเอาไว้ว่า เมื่อเริ่มมีแผนพัฒนาการศึกษานั้น รัฐได้แยกเอาการศึกษาไปดำเนินการฝ่ายเดียวโดยตัดขาดจากสถาบันสงฆ์ หรือยกเว้นสถาบันสงฆ์เสมอ รัฐทุ่มเทกำลังและงบประมาณให้แก่การศึกษาของรัฐโดยปล่อยให้พระภิกษุสามเณรจำนวน 3 แสนรูปปรับผิดชอบการศึกษาของตนเองไปตามลำพัง ในแผนและนโยบายส่งเสริมความเป็นธรรมโดยการบริการสังคมของรัฐไม่มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเอาใจใส่กลุ่มเด็กและเยาวชนชาวเขาชนบทที่หลุดจากระบบการศึกษาของรัฐและเข้าไปรับการศึกษาอยู่ในสถาบันสงฆ์ในรูปของพระภิกษุหนุ่มและสามเณร กล่าวโดยสรุปก็คือ ในแผนการพัฒนาระยะแรกนั้นมิได้เอาใจใส่กับการพัฒนาสถาบันศาสนาเลย คงปล่อยให้สถาบันนี้พัฒนาตนเองตามยถากรรม นี่จึงเป็นคำอธิบายสภาวะที่ก้าวตามไม่ทันความเป็นไปของสังคมของสถาบันศาสนา

ยุคที่สอง สมบูรณ์ สุขสำราญ (2530) วิเคราะห์ว่าหลังจากเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 ที่ส่งผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและความนึกคิดของกลุ่มคนในสถาบันต่าง ๆ รวมทั้งพระสงฆ์ที่กำลังศึกษาอยู่ในสถาบันการศึกษาของสงฆ์ ดังนั้นจึงได้เกิดกลุ่มพระสงฆ์ที่เข้ามาทำงานพัฒนาแต่ไม่เข้าร่วมในกลไกของรัฐ หากแต่มุ่งแสวงหาทิศทางที่ทำประโยชน์แก่ชุมชนโดยมีแนวทางการพัฒนาที่ต่อยอดมาจากหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเอง

หากกล่าวโดยภาพรวมอาจสรุปได้ว่า ในยุคที่สองนี้ พระสงฆ์ในสถาบันศาสนาที่แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม

- **กลุ่มแรก** เป็นพระสงฆ์ที่ปฏิบัติหน้าที่ทางศาสนาโดยไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับงานด้านการพัฒนาใด ๆ คงทำแต่เฉพาะหน้าที่ทางพิธีกรรมทางศาสนา
- **กลุ่มที่สอง** เป็นกลุ่มพระสงฆ์ที่ยังคงทำงานพัฒนาสืบทอดแนวทางการพัฒนากระแสหลักในแบบยุคแรก
- **กลุ่มที่สาม** เป็นกลุ่มพระสงฆ์ที่เริ่มแสวงหาแนวทางการพัฒนาตามหลักธรรม หรือหากกล่าวตามทฤษฎีของสำนักปรากฏการณ์นิยมก็คือ การย่ออรรถยกระบวนกรทำให้เป็นโลกฆราวาสด้วยการนำมิติทางโลกและทางธรรมเข้ามาประสานกัน

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เริ่มมีปริมาณพระสงฆ์ในกลุ่มที่ 3 นี้เพิ่มมากขึ้นและกระจายอยู่ทั่วประเทศตามลักษณะโครงสร้างของสถาบันศาสนาในสังคมไทย รวมทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงจากหลาย ๆ องค์การ เช่น คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม เป็นต้น องค์การเหล่านี้เริ่มเข้ามาเปลี่ยนแปลงงานพัฒนาของพระสงฆ์ที่อาจเรียกว่า "งานสังคมพัฒนา" ทั้งในด้านการให้ความรู้ความเข้าใจ การสนับสนุนด้านทรัพยากรต่าง ๆ ซึ่งกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวมากขึ้นในกลุ่มพระสงฆ์ รวมทั้งบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาก็เริ่มเด่นชัดมากขึ้น

หลังจาก 2 ทศวรรษ (พ.ศ.2500-2520) ของการแสวงหาประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจของกลุ่มสงฆ์พัฒนาจำนวนหลายพันรูปทั่วประเทศไทย รวมทั้งการมีบทเรียนเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในงานพัฒนา ทำให้ปัจจุบันนี้เริ่มมีการก่อรูปด้านแนวคิดของงานพัฒนาที่มีพื้นฐานมาจากแนวทางของพุทธศาสนาที่เห็นได้อย่างชัดเจน

ในอีกด้านหนึ่ง นับตั้งแต่สังคมไทยได้เริ่มมีการพัฒนาสังคมไปตามทฤษฎี "กระบวนกรทำให้เป็นโลกฆราวาส" ผ่านไปได้ 3 ทศวรรษ (พ.ศ.2500-2530) แม้ว่าผลลัพธ์ของการพัฒนาในเรื่องความทันสมัยและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะเป็นไปตามที่คาดหวัง แต่ก็ปรากฏผลลัพธ์ในด้านลบจากการพัฒนาติดตามมาอีกหลายประการ เช่น ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคม สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ปัญหาสังคม เช่น ยาเสพติด โรคเอดส์ ปัญหาจิตใจ ความหลงใหลในวัตถุ ฯลฯ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ วิธีแก้ปัญหาแบบทางโลก/สังคม แบบใช้วิทยาศาสตร์ และใช้เหตุใช้ผลไม่

สามารถจะแก้ไขได้ ดังนั้น จึงเริ่มมีประชาชนและกลุ่มสังคมหลายกลุ่มที่เริ่มหันกลับไปหาสถาบันดั้งเดิมคือศาสนาเพื่อช่วยแก้ไขหรือบรรเทาปัญหาทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม

และเนื่องจากสถาบันศาสนาเองก็มีการปรับตัวมาอยู่ตลอดเวลาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม แนวทางการปรับตัวของศาสนาในช่วงยุคสมัยแห่งการพัฒนานั้นมี 2 แนวทาง แนวทางแรก คือ การนำศาสนาเข้ามาแก้ไขปัญหาทางโลก เช่น กลุ่มสังฆพัฒนาที่ได้กล่าวไปแล้ว แนวทางที่สอง คือการปรับตัวเพื่อการพัฒนา “การสื่อสารศาสนา” เอง เช่น การปรับรูปแบบการเทศน์สอนให้ง่ายขึ้น การเลือกเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของประชาชน การนำเอาสื่อสมัยใหม่มาใช้ในการสอนศาสนา การเผยแพร่งานเทศน์อบรมผ่านสื่อมวลชนประเภทต่างๆ ฯลฯ กระแสการปรับตัวในแนวทางที่สองนี้เริ่มเห็นได้ตั้งแต่ท่านพุทธทาส ท่านปัญญาอันันทภิกขุ ต่อเนื่องมาถึงพระพยอม พระราชวรมุนี จนกระทั่งถึงยุคสมัยปัจจุบัน เช่น พระมหาสมปอง ตาลปุตตโต ท่าน ว.วชิรเมธี และ พระไพศาล วิสาโล เป็นต้น

จากทั้งความต้องการของสังคมและการปรับตัวของศาสนาส่งผลให้ศาสนาหันกลับมามีบทบาทอีกครั้งในเรื่องการพัฒนาสังคม ด้วยเหตุนี้ นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ แผนที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) จึงบรรจุเนื้อหาที่เกี่ยวกับการนำเอาหลักศีลธรรมมาแก้ไขปัญหาสังคม ซึ่งหมายถึงการนำศาสนามาเป็นปัจจัยหนึ่งใช้ในการพัฒนาสังคม รวมทั้งมีการระบุถึงการพัฒนาศาสนาไปพร้อมๆกัน แนวทางดังกล่าวนี้ได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องในแผนพัฒนาฉบับต่อๆมาจนถึงปัจจุบัน

กิจกรรม 13.1.1

การเปลี่ยนแปลงทางศาสนาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเป็นอย่างไร

แนวตอบกิจกรรม 13.1.1

แต่เดิมสังคมไทยเคยมีสถาบันศาสนาเป็นแกนกลาง ศาสนาจึงมีบทบาทต่อสังคมที่หลากหลายมาก แต่หลังจากมีการพัฒนาประเทศ สถาบันเศรษฐกิจได้เข้ามาเป็นแกนกลางของสังคมแทน จนกระทั่งทศวรรษที่ 2540 สถาบันศาสนาจึงเริ่มมีบทบาทที่มากขึ้นในการแก้ไขปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นจากผลพวงของการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ

เรื่องที่ 13.1.2

สภาพการพัฒนาวัฒนธรรมเมื่อเริ่มมีแผนพัฒนาประเทศ

1. ความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม"

คำว่า "วัฒนธรรม" เป็นคำศัพท์ที่มีปัญหาามากที่สุดในทางวิชาการ เนื่องจากมีผู้ให้นิยามเอาไว้มากมาย (จากการสำรวจเมื่อราว ๆ ปี พ.ศ.2540 พบว่า มีการให้นิยามถึงประมาณ 200 กว่านิยาม) เมื่อมีการนิยามที่แตกต่างกัน แนวทางการศึกษารวมทั้งการพัฒนาวัฒนธรรมก็ย่อมผิดแผกแตกต่างกันตามไปด้วย

ในที่นี้ จะยกแต่มุมมองความแตกต่างของคำนิยามของคำว่า "วัฒนธรรม" มาดูพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

1. *วัฒนธรรมเดียว (Culture) หรือหลายวัฒนธรรม (cultures)* มีคำถามว่า ในแต่ละสังคมแต่ละประเทศนั้น มีวัฒนธรรมประจำสังคมหรือประเทศเพียงวัฒนธรรมเดียว (มีตัว C ตัวใหญ่เพียงตัวเดียว) หรือในแต่ละสังคม ประกอบด้วยวัฒนธรรมย่อย ๆ หลาย ๆ วัฒนธรรม (มีตัว c ตัวเล็กหลายตัว) เช่น วัฒนธรรมภาษาในสังคมไทย มีเพียงภาษาไทยที่เป็นแบบฉบับมาตรฐานเพียงภาษาเดียว หรือสังคมไทยมีภาษาไทยหลาย ๆ แบบ เช่น ไทยภาคกลาง ไทยภาคเหนือ ไทยภาคอีสาน ไทยภาคใต้ เป็นต้น

2. *ความสัมพันธ์ระหว่างหลายวัฒนธรรมที่ส่งเสริมกัน* สำหรับสำนักคิดด้านมนุษยวิทยา บางสำนักจะยอมรับว่า ในแต่ละสังคมจะมีหลายวัฒนธรรม อย่างน้อยอาจแบ่งวัฒนธรรมอันหลากหลายออกเป็น 2 กลุ่ม คือ วัฒนธรรมหลวง (Great tradition) และวัฒนธรรมราษฎร์ (little tradition) และนำเสนอว่า ความสัมพันธ์ระหว่าง 2 กลุ่มวัฒนธรรมจะเป็นไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เช่น ในราชสำนักมีละครใน ชาวบ้านก็จะมาเลียนแบบไปเป็นละครนอก ส่วนราชสำนักเอาทำนองเพลงพื้นบ้านมาเสริมเติมแต่งให้เป็นเพลงราชสำนัก เป็นต้น

3. *ความสัมพันธ์ระหว่างหลายวัฒนธรรมที่ขัดแย้งกัน* สำหรับกลุ่มนักคิดสำนักวัฒนธรรมศึกษาแนววิพากษ์ (Critical cultural study) จะเห็นว่านอกจากในแต่ละสังคมจะมีหลายวัฒนธรรมแล้ว ซึ่งอาจแบ่งเป็น 2 กลุ่มได้เช่นกัน คือ กลุ่มวัฒนธรรมหลัก (dominant culture) และกลุ่มวัฒนธรรมย่อย (subculture) โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่าง 2 กลุ่มนี้จะมีลักษณะที่ขัดแย้งกัน เช่น หากถือว่าโทรทัศน์เป็นวัฒนธรรมหลัก เมื่อโทรทัศน์เข้าไปที่ไหน วัฒนธรรมย่อย ๆ เช่น สื่อพื้นบ้านก็จะล้มหายตามจากไป ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมทั้งหลายจึงมีลักษณะต่อรอง ต่อต้าน ปฏิเสธ ขัดแย้งกัน

แต่ไม่ว่าจะเป็นคำนิยามแบบใด จะพบว่า การสื่อสารจะทำหน้าที่เป็นทั้งเครื่องแสดงออก (expression) ของวัฒนธรรม รวมทั้งเป็นตัวส่งเสริมความสัมพันธ์หรือตัวเร่งความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรม

4. วัฒนธรรมคือศิลปวัฒนธรรมหรือคือชีวิตวัฒนธรรม สำหรับบางสำนักคิดอาจจะถือว่า "วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมา เทียบได้กับอารยธรรม เช่น คำพูดที่ไพเราะที่สุด ภาพวาดที่งดงามที่สุด เสื้อผ้าอาภรณ์ที่ประณีตที่สุด" ซึ่งในทัศนะดังกล่าวนี้ วัฒนธรรมมักจะมี ความหมายถึง "วัฒนธรรมชั้นสูง" (high culture) หรือ "ศิลปวัฒนธรรม" (art and culture)

แต่บางสำนักคิดก็ถือว่าวัฒนธรรมคือทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น (man-made) ไม่ว่าจะเป็นลูกบิดมีมือหยาบ ไปจนกระทั่งถึงการพ่นสีตามฝาผนังของเด็กวัยรุ่น (graffiti) ล้วนถือว่าเป็นวัฒนธรรมทั้งสิ้น เนื่องจากเป็นวิถีชีวิตของผู้คนที่เรียกว่า "ชีวิตวัฒนธรรม"

5. วัฒนธรรมเป็น "สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาเป็นผลผลิตของมนุษย์" (product) หรือวัฒนธรรมเป็นกระบวนการสร้าง (production/process) ซึ่งเป็นทัศนะที่แตกต่างกันของนักวิชาการ 2 สำนัก สำนักแรกจะพิจารณาว่าวัฒนธรรมก็ได้แก่ผลผลิตที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมา เช่น งานสถาปัตยกรรม อาหาร ธรรมเนียมประเพณี วัสดุสิ่งของ เครื่องใช้ ฯลฯ แต่สำนักหลังจะตั้งคำถามว่า กระบวนการสร้างสรรค์วัฒนธรรมต่าง ๆ นั้นเกิดมาได้อย่างไร ใครมีอำนาจการสร้าง ต้องการเงื่อนไขอะไรบ้าง เป็นต้น

นอกจากนั้นยังอาจมีความแตกต่างระหว่างกลุ่มที่เน้นด้าน "รูปแบบของวัฒนธรรม" (form) เช่น การประกอบพิธีกรรมนั้นต้องเป็นไปตามขั้นตอนทุกอย่าง กับกลุ่มที่เน้น "เนื้อหา/ความหมายและคุณค่าของวัฒนธรรม" (content/meaning/value) โดยถือว่ารูปแบบของวัฒนธรรมนั้นอาจจะปรับเปลี่ยนได้ แต่ความหมายและคุณค่าของวัฒนธรรมนั้นน่าจะต้องคงอยู่ เป็นต้น

บรรดาคำนิยามที่แตกต่างหลากหลายเหล่านี้ จะมีผลอย่างยิ่งต่อการแสวงหาแนวทางในการพัฒนาวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความแตกต่างหลากหลาย แต่ทว่าในทุกแนวคิดก็มีจุดร่วมกันในส่วนที่เกี่ยวกับ "วัฒนธรรม" ดังนี้

1.1 วัฒนธรรมเป็นจิตสำนึกร่วม (Collective consciousness) หรือเป็นประสบการณ์ร่วม (Collective experience) ของคนที่อยู่ในวัฒนธรรมนั้น ๆ อย่างไรก็ตาม ขอบเขตของคำว่า "ร่วม" นี้จะมีขอบเขตกว้างขวางเพียงใด เช่น คนไทยทุกคนถือว่าภาษาไทยกลางเป็นประสบการณ์ร่วมหรือไม่ หรือมีเพียงคนไทยภาคกลางเท่านั้น ก็ย่อมแล้วแต่ลักษณะของวัฒนธรรมนั้นๆ

1.2 วัฒนธรรมมีลักษณะเฉพาะบริบท (Context-bound) เช่น เฉพาะกาลเวลา เฉพาะ

ห้องที่ เฉพาะสภาพภูมิศาสตร์ ฯลฯ ที่เรียกว่าลักษณะ "เฉพาะท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น แม้ว่าตามหลักสากลทั่วไปแล้ว คนเราต้องการรสชาติของความเค็มเป็นส่วนหนึ่งของการกินอาหาร หากทว่า ในขณะที่ชาวตะวันตกสามารถจะหาความเค็มได้จากรูปแบบของเกลือ แต่สำหรับคนไทยภาคกลางแล้ว ต้องการรูปแบบจากน้ำปลา ในขณะที่คนไทยภาคอีสานต้องการรูปแบบของปลาร้า คนญี่ปุ่นต้องการรูปแบบซีอิ๊ว ฯลฯ และเราอาจจะกล่าวได้ว่า สำหรับคนไทยแล้ว ความเค็มจากเกลือ นั้นไม่อาจจะทดแทนน้ำปลาได้

1.3 *วัฒนธรรมต้องมีลักษณะพลวัต (dynamic) และต้องมีการปรับตัว (adaptive)* เนื่องจากวัฒนธรรมที่เคยถูกสร้างขึ้นมานั้นจะต้องเผชิญกับแรงกดดันอยู่ตลอดเวลา ในลำดับต่อไป แนวคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (R. Williams) จะกล่าวถึงกระบวนการสร้าง/ผลิตและผลิตซ้ำวัฒนธรรมที่เป็นหลักประกันความอยู่คงกระพันของวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ

1.4 *วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องถ่ายทอด (transmission)* เนื่องจากหลักการที่ว่า "อายุของคนนั้นสั้น แต่วัฒนธรรมนั้นยืนยาวกว่า" ดังนั้น ในแต่ละสังคมจะต้องมีการติดตั้งกลไกสำหรับการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ในยุคสมัยปัจจุบัน สถาบันสื่อมวลชนได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมอย่างมาก

1.5 *วัฒนธรรมเป็นเครือข่าย (Network) ของวิถีชีวิตทั้งหมด (way of life)* คำว่า "เครือข่าย" นี้มีความหมายว่า หากมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในส่วนหนึ่ง ก็จะส่งผลกระทบต่อเชื่อมโยงไปถึงส่วนอื่น ๆ ตัวอย่างที่เห็นอยู่ในชีวิตประจำวันในชนบทก็คือ เมื่อมีถนนตัดผ่านเข้าหมู่บ้าน เมื่อมีโทรทัศน์เครื่องหนึ่งถูกนำเข้าไปในหมู่บ้านชาวเขา วิถีชีวิตทั้งหมดของชุมชนก็จะเปลี่ยนแปลงไปทันที

2. สภาพการพัฒนาวัฒนธรรมไทยเมื่อมีแผนพัฒนาประเทศ

เพื่อทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาวัฒนธรรมไทยในยุคสมัยใหม่ ในที่นี้จะแบ่งยุคสมัยของการพัฒนาวัฒนธรรมไทยออกเป็น 3 ช่วงคือ

2.1 วัฒนธรรมไทยยุคก่อนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมไทยยุคก่อนการพัฒนาประเทศ

2.2 วัฒนธรรมไทยยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอย่างมากโดยมีรัฐเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

2.3 วัฒนธรรมไทยยุคมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เป็นช่วงเวลาที่ผลแห่งการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมนั้นยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน

2.1 วัฒนธรรมไทยยุคก่อนจอมพล ป. พิบูลสงคราม เนื่องจากในยุคก่อนหน้าจอมพล ป. นั้น สังคมไทยต้องเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมตะวันตกและวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ที่เข้ามาปะทะกับ วัฒนธรรมแบบพุทธศาสนาและวัฒนธรรมแบบสังคมเกษตรที่มีลำดับชั้นแบบเจ้ากับไพร่ โดยเริ่ม ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องมาเป็นลำดับ สนิท สัมครการ (2534) ได้ระบุลักษณะสำคัญของ วัฒนธรรมไทยทั้งที่เป็นลักษณะเด่นและลักษณะด้อย ดังนี้คือ

1) วัฒนธรรมไทยมีความสามารถในการปรับตัวสูง (*high adaptive*) โดยที่สามารถ จะเปิดรับวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามา แล้วก็ค่อย ๆ แปรเปลี่ยนให้กลายเป็น "แบบไทย" (*Thainization*) เช่น การรับประทานอาหารที่เป็นขนมจากชาติตะวันตกแล้วก็มาแปลงให้เป็นขนมไทยด้วยการ เปลี่ยนเครื่องปรุงจากนมมาให้เป็นกะทิ (เช่น แบลงค์สตาร์ดีให้มาเป็นนมหม้อแกง เป็นต้น)

2) วัฒนธรรมไทยมีความยืดหยุ่นสูง (*highly flexible*) ซึ่งหมายถึงความรู้จักผ่อน สั้นผ่อนยาว รู้จักเลือกรับในสิ่งที่เหมาะสม และในขณะที่เดียวกันก็ยังยึดมั่นในลักษณะเดิมที่สำคัญ ของตนไว้ได้ที่เรียกว่า "อ่อนนอก แข็งใน"

3) วัฒนธรรมไทยมีลักษณะยึดถือในตัวบุคคล กล่าวคือให้ความสำคัญกับตัว บุคคลมากกว่าระบบหรือหลักการเหตุผล ซึ่ง สนิท สัมครการเห็นว่าเป็นจุดอ่อน

4) วัฒนธรรมไทยมีลักษณะเน้นการให้เสรีภาพจนค่อนข้างปราศจากขอบเขต ดัง คำกล่าวที่ว่า "พูดได้ตามใจคือไทยแท้" ซึ่งน่าจะเป็นจุดอ่อนเช่นเดียวกันสำหรับการสร้างสังคมที่ ต้องการกฎระเบียบในการอยู่ร่วมกัน

นอกเหนือจากการกล่าวถึงวัฒนธรรมไทยในแบบรวม ๆ ดังกล่าวแล้ว สำหรับวัฒนธรรม ของคนไทยในชนบทที่มีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรและเป็นสังคมพุทธนั้น ที่เรียกว่าวัฒนธรรม ชาวนานั้น จะมีลักษณะเด่นเฉพาะ ๆ ดังนี้

ก. วัฒนธรรมชาวนาไทยเป็นวัฒนธรรมที่ถือเอาคนเป็นศูนย์กลาง ให้ความสำคัญกับคน เป็นอย่างมาก เช่น เมื่อวิเคราะห์ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ของสังคมชนบท ไม่ว่าจะในช่วงเกิด เติบโต เจ็บไข้ได้ป่วย แก่ชรา ฯลฯ จะเห็นถึงความห่วงใยคนที่อยู่ในสังคมทั้งสิ้น เช่น พิธีเรียกขวัญ พิธีสืบชะตา พิธีสะเดาะเคราะห์ ฯลฯ

ข. วัฒนธรรมชาวนาไทยเป็นวัฒนธรรมที่เน้นความสัมพันธ์แบบเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์พิเศษต่อกัน เช่น เป็นเครือญาติกันทาง สายเลือด หรือโดยการแต่งงานเกี่ยวดองกัน หรือเพื่อนร่วมน้ำสาบานผูกเสี่ยวผูกเกลือกัน ความสัมพันธ์ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันนี้แสดงออกในทุกมิติของชีวิต เช่น การร่วมแรงกันผลิตในระบบ ลงแขกหรือเอามือเอารัน การให้สวัสดิการแก่กันและกันในยามที่เดือดร้อนขาดแคลน ดังคำกล่าว

ที่ว่า "พริกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้ หัวตะไคร้อยู่บ้านเพื่อน"

แน่นอนว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นั้นย่อมหลีกเลี่ยงความขัดแย้งไม่พ้น ไม่ว่าจะมียุทธศาสตร์มาจากผลประโยชน์ขัดกัน ความคิดเห็นไม่ตรงกัน หรืออื่น ๆ แต่ทว่าในวัฒนธรรมชาวนาก็มีกลไกในการจัดการกับความขัดแย้งโดยใช้หลักอหิงสธรรม (ความไม่รุนแรง) หรือการอะลุ่มอล่วยต่อกัน เช่น ประเพณีการขอขมาลาโทษ การอโหสิ์เล็กแล้วต่อกัน

ค. วัฒนธรรมชาวนาไทยเน้นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสมถะและความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ เนื่องจากวิถีการผลิตของชาวนาไทยแต่ครั้งอดีตจำเป็นต้องอาศัยทรัพยากรจากธรรมชาติ อันได้แก่ ดิน น้ำ ฝน แสงแดด อากาศ ฯลฯ เป็นหลัก ดังนั้น ชาวนาไทยจึงสร้างวัฒนธรรมที่จะจัดความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติโดยเน้นรูปแบบความสัมพันธ์ที่อ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ (อันอาจเนื่องจากไม่สามารถอยู่เหนือหรือควบคุมธรรมชาติได้) ซึ่งแสดงออกมาเป็นประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การสร้างเทพเจ้าประจำดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นแม่ธรณี แม่คงคา ฯลฯ

ในส่วนของการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ นั้น วัฒนธรรมไทยมีวิธีการใช้แบบการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือเน้นความสมถะ ตัวอย่างเช่น การนำเอาเกลือสินเธาว์จากดินมาใช้ของคนอีสาน จะมีการตั้งหม้อเกลือเอาไว้ และเมื่อจะไปใช้ก็ต้องทำพิธีขอเกลือ และจะนำมาใช้ได้เท่าที่จำเป็นเท่านั้น เป็นต้น

2.2 วัฒนธรรมไทยยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำประเทศที่เล็งเห็นความสำคัญของมิติวัฒนธรรมในการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่า จอมพล ป. เป็นผู้สร้างกระทรวงวัฒนธรรม และเป็นผู้ใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างชาติ สร้างความมั่นคงของตน อย่างไรก็ตาม ผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาวัฒนธรรมของจอมพล ป. จะเป็นไปในรูปแบบใด ย่อมขึ้นอยู่กับแนวคิดและความเข้าใจของจอมพล ป. ที่มีต่อเรื่องวัฒนธรรม ดังนี้

1) จอมพล ป. เชื่อว่า วัฒนธรรมของชาตินั้นจำเป็นต้องมี "วัฒนธรรมเดียว" (Culture) ขณะที่ความเป็นจริงของสังคมไทยมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น วัฒนธรรมชนชั้นสูง วัฒนธรรมชาวนา วัฒนธรรมกลุ่มย่อยต่าง ๆ ดังนั้น จอมพล ป. จึงดำเนินการส่งเสริมและสนับสนุนแต่เฉพาะ "วัฒนธรรมแห่งชาติหรือวัฒนธรรมของรัฐที่เน้นวัฒนธรรมเชื้อผู้นำ" (รูปแบบสูงสุดของวัฒนธรรมแบบอำนาจนิยม) และกดทับทำลายวัฒนธรรมย่อยอื่น ๆ

2) จอมพล ป. ได้พิจารณาว่า คุณลักษณะบางประการที่เป็น "วัฒนธรรมไทย" นั้นมีลักษณะ "ไม่ศิวิไลซ์" (โดยใช้บรรทัดฐานของตะวันตก) เช่น การกินหมาก การนุ่งโจงกระเบน ฯลฯ และได้ใช้กลยุทธ์การขจัดของเก่าที่ล้ำหลังออกไป และนำเอาของใหม่มาสวมใส่แทนที่

(substitution strategies) ในขั้นตอนการดำเนินการนั้น จอมพล ป.ได้ใช้กลไกรัฐที่เข้มงวดรุนแรง มาใช้ในการพัฒนาวัฒนธรรม เช่น การออกกฎหมายห้ามกินหมาก เป็นต้น

3) กระบวนการเผยแพร่แนวคิดใหม่ด้านวัฒนธรรมของจอมพล ป.นั้น นอกจากจะใช้ กลไกด้านกฎหมาย รวมทั้งการจัดตั้งองค์กรหน่วยงานของรัฐเพื่อดำเนินการพัฒนาวัฒนธรรมแบบ รัฐนิยมแล้ว จอมพล ป.ยังได้ใช้กลไกด้านการสื่อสารทุกรูปแบบ ทั้งการสื่อสารสมัยใหม่เช่น สื่อมวลชน และสื่อพื้นบ้านเข้ามาประสานกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ในยุคนั้น สังคมไทยจึงได้เห็น การใช้สื่อพื้นบ้าน (เช่นลิเก) การรำวง การโฆษณาในรูปของเพลง การแสดงมหรสพต่าง ๆ การสั่ง และกำชับให้ข้าราชการปฏิบัติตนเป็นตัวอย่าง (เช่น การจุมพิตคู่สมรสก่อนออกไปทำงาน) การ ประกาศเชิญชวน การใช้คำขวัญ บทความ พระเทศน์ การใช้สัญลักษณ์ (เช่นอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ) การใช้กลุ่มเด็กและเยาวชน ฯลฯ แต่ไม่ว่าจะใช้รูปแบบการสื่อสารเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรมแบบใดก็ตาม เนื้อหาวัฒนธรรมที่เผยแพร่นั้นล้วนมีเพียง "วัฒนธรรมเดียวที่เป็นพิมพ์เขียวของชาติ"

4) ผลที่เกิดจากการใช้กลไกต่างๆ รวมทั้งการสื่อสารรูปแบบต่างๆเพื่อจัดวัฒนธรรม เก่าที่ไม่เป็นไปตามมาตรฐานและกรอบของรัฐ และส่งเสริมแต่เฉพาะวัฒนธรรมที่ผู้นำรัฐเห็นชอบ เท่านั้น (ซึ่งส่วนใหญ่แล้วล้วนแล้วแต่เป็นวัฒนธรรมตะวันตกแทบทั้งสิ้น เช่น การสวมหมวก การให้เกียรติสตรี การใช้คำสรรพนาม ฯลฯ) ทำให้บรรดาวัฒนธรรมที่หลากหลายของแต่ละชุมชน แต่ ละท้องถิ่นถูกปิดกั้น ไม่ได้แสดงออก และขาดการสืบทอด

2.3 วัฒนธรรมไทยยุคมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เมื่อเริ่มต้นมีการใช้แผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ.2504 นั้น สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงตัวผู้นำ ประเทศจากจอมพล ป.พิบูลสงคราม มาเป็นจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แนวทางการพัฒนา วัฒนธรรมตามแบบฉบับของจอมพล ป.ได้ถูกยกเลิกไป และเป็นจุดเริ่มต้นยุคสมัยใหม่ของการ เปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมไทย รวมทั้งด้านวัฒนธรรม ดังนี้

1) การให้คำนิยามของคำว่า "การพัฒนา" ในยุคแผนพัฒนานั้น การพัฒนาก็คือการ พัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาที่เน้นหนักด้านวัตถุ (ตามชื่อแผน) นิยามดังกล่าวแสดงออกอย่าง ชัดเจนในคำขวัญที่ว่า "งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข" ฉะนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับยุคของจอม พล ป.แล้ว ในยุคแผนพัฒนานี้รัฐได้เคลื่อนย้ายความสนใจจากด้านวัฒนธรรมมาสู่ด้านเศรษฐกิจ

วิธีการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบใหม่นั้น รัฐได้ใช้วิธีการสร้างวาทกรรม แบบแบ่งขั้ว 2 ข้างอย่างเด่นชัด (binary opposition) คือการแบ่งเมือง/ชนบท ท้นสมัยก้าวหน้า/ล้า หลัง อุตสาหกรรม/เกษตรกรรม ฯลฯ ซึ่งแนวทางดังกล่าวได้เริ่มมาบ้างแล้วตั้งแต่ยุคสมัยของจอม พล ป. แต่ทว่าในยุคแผนพัฒนา ได้มีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ เช่น มีการก่อตั้งสภาพพัฒนา

เศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาชนบท ฯลฯ มีการจัดทำแผนพัฒนาประเทศที่ระบุอย่างชัดเจนว่าจะมีเป้าหมายทำอะไร และมีวิธีดำเนินงานอย่างไร

2) ในการแบ่งแยกสังคมไทยออกเป็น 2 ชั้นนั้น รัฐได้มองว่าส่วนที่ก้าวหน้านั้นก็คือ เมือง อุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ ภาคธุรกิจ และส่วนที่ล้าหลังก็คือ ชนบท เกษตรกรรม ศาสนา และวัฒนธรรม ดังนั้นบรรดาภูมิปัญญาและศักยภาพของท้องถิ่นในชนบทจึงถูกมองว่าเป็น อุปสรรคในการขัดขวางความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือแนวคิดเรื่อง สันโดษ ความรู้จักพอ ความสมถะ ถูกมองว่าทำให้ประชาชนขาดแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็น ภาพของความไม่ศิวิไลซ์ ล้าหลัง และไม่พัฒนา

3) ฉะนั้นกลยุทธ์ที่ใช้ในการพัฒนาประเทศจึงยังคงเป็นกลยุทธ์เดียวกับยุคสมัยของ จอมพล ป.พิบูลสงคราม คือ การกวาดของเก่าทิ้งและใส่ของใหม่เข้ามา (substitution Strategy) โดยนำเอาของใหม่จากส่วนกลางจากเมือง เพื่อเปลี่ยนและเข้าแทนที่วิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น การใช้เครื่องจักรกล-ควายเหล็กแทนควายเนื้อ การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นเมืองมาเป็นพันธุ์ข้าวสมัยใหม่ เปลี่ยนจากการใช้ปุ๋ยหมักปุ๋ยคอกมาใช้

4) สำหรับค่านิยมของคำว่า "วัฒนธรรม" ในยุคสมัยของการพัฒนานี้ จะหมายถึง "ศิลปวัฒนธรรม" เป็นส่วนใหญ่ และถ้าพิจารณาการให้ความสำคัญจากฝ่ายรัฐก็จะพบว่าได้ลด ความสำคัญจากยุคสมัยของจอมพล ป.ลงไปอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการลดระดับหน่วยงาน ด้านวัฒนธรรมของรัฐจากกระทรวงวัฒนธรรมลงไปเป็นระดับกองเล็ก ๆ ภายใต้กรมศาสนา และ เน้นภารกิจหลักคืองานด้านวิจิตรศิลป์ของภาคกลางเท่านั้น เนื่องจากรัฐยุคพัฒนานั้นจะมุ่งเน้น ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก

5) ในยุคสมัยของการพัฒนานี้ ท้องถิ่นชนบทเป็นพื้นที่ที่เป็นเป้าหมายหลักของการ พัฒนาเศรษฐกิจและสร้างความทันสมัยมากกว่าทุกยุคสมัยที่ผ่านมา การผลักดันและแพร่กระจาย ทั้งแนวคิดและแนวทางปฏิบัติของ "การพัฒนา" ตามแบบฉบับของรัฐลงสู่ชนบทนั้นได้ใช้กลไก 3 กลไก คือ กลไกการสร้างผู้นำแบบใหม่ กลไกการสร้างสถาบันแบบใหม่ และกลไกการใช้สื่อ ประเภทต่างๆรวมทั้งสื่อมวลชน (ศุภชัย เจริญวงศ์ 2544)

ในระยะเริ่มแรก มุ่งเน้นการใช้สื่อสมัยใหม่ทั้งสื่อมวลชนและสื่อเฉพาะกิจ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ โปสเตอร์ แผ่นปลิว หรือป้ายคำขวัญ จึงเป็นเรื่องไม่น่าแปลกใจที่คนไทย ส่วนใหญ่จดจำแนวคิดการพัฒนาในยุคสมัยจอมพลสฤษดิ์ได้จากคำขวัญต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดผ่าน วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เช่น "น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ" เนื้อหาในสื่อมวลชนเหล่านี้ สร้างค่านิยมและการเปรียบเทียบระหว่างสังคมเดิมกับภาพลักษณ์ใหม่ที่มาพร้อมเนื้อหาสื่อ เช่น ความทันสมัย สะดวกสบาย ความเป็นเมือง ฯลฯ คำว่า "การพัฒนา" ถูกแนะนำให้คนไทยรู้จักใน

แง่ของ "การพัฒนาวัตถุ" และเริ่มถูกนำมาใช้เป็นคุณลักษณะประการหนึ่งในการแบ่งแยกตัวบุคคล/สถาบัน/กลุ่มองค์กร/ประเพณี/ขนบธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ออกเป็น "สิ่งที่พัฒนาแล้ว" กับ "สิ่งที่ยังด้อยพัฒนา" เช่น ป้ายที่ติดหน้าวัดว่า "วัดพัฒนาตัวอย่าง" หมู่บ้านพัฒนาดีเด่น" เป็นต้น

แน่นอนว่า การใช้กลยุทธ์นำเอาวัฒนธรรมแบบใหม่ทั้งหมดเข้าไปแทนที่วัฒนธรรมเก่า ๆ นั้น ในหลายส่วนหรือส่วนใหญ่ย่อมได้รับความสำเร็จ จะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในทุกด้านของชนบทไทย ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนจากการใช้ควายเนื้อมาใช้ควายเหล็ก จากปุ๋ยหมักปุ๋ยคอกมาเป็นปุ๋ยเคมี ฯลฯ แต่ทว่าในหลายแห่งก็ได้มีการต่อต้านจากวัฒนธรรมดั้งเดิมที่แสดงออกมาในหลายรูปแบบ เริ่มตั้งแต่ไม่ทำตามแบบแผนการพัฒนาที่รัฐนำเสนอมาให้ มีการล้อเลียน (เช่นที่ปรากฏออกมาในเพลงลูกทุ่ง) ชุบชิบนินทา ยอมทำตามเพียงเพื่อความปลอดภัย แต่ก็ไม่ทำเพียงสักแต่ทำเพื่อเอาใจเจ้าหน้าที่รัฐ ฯลฯ ผลจึงมักปรากฏว่าบรรดาโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐ มักจะเฟื่องฟูสำเร็จในช่วงเวลาเริ่มต้น แล้วก็เริ่มแผ่วเมื่อเจ้าหน้าที่ถอนตัวออกมา และล้มหายตายจากอย่างสนิทเมื่อเวลาผ่านไป

6) หลังจาก 2 ทศวรรษ (ค.ศ.1960 -1980) แห่งการพัฒนาสังคมตามทฤษฎีความทันสมัยผ่านพ้นไป ในระดับสากล บรรดาประเทศโลกที่สามเองได้มีการทบทวนผลได้ผลเสียของการพัฒนา และการวิเคราะห์ข้อผิดพลาดต่างๆของแนวคิดทฤษฎีความทันสมัย ข้อผิดพลาดประการหนึ่งก็คือ ความเชื่อที่ว่า วัฒนธรรมที่มีอยู่ในประเทศโลกที่สามนั้นเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาและต้องขจัดให้หมดไป หลังจากการทบทวนแล้ว ได้มีข้อเสนอแนวคิดใหม่ในทศวรรษที่ 1980 ว่า วัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ในสังคมนั้นเป็นทรัพยากรที่สำคัญสำหรับการพัฒนา และจำเป็นต้องมีการพัฒนาวัฒนธรรมนั้นไปพร้อมๆกัน

สังคมไทยได้รับเอาแนวคิดใหม่ดังกล่าวมาเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นจากผลของการพัฒนาที่ผ่านมา ดังที่ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ซึ่งมีเนื้อหาส่วนหนึ่งว่าด้วยการเสริมสร้างวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา โดยระบุว่า ให้มีการส่งเสริมและใช้ศิลปวัฒนธรรมของชาติและท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจของประชาชน ส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจ และภาคภูมิใจในวัฒนธรรม และประยุกต์ใช้วัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทยที่เคยมีมา เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเมตตา กรุณา ความรู้จักพอเพียง ฯลฯ การตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในฐานะทรัพยากรที่มีค่าสำหรับการพัฒนา และความจำเป็นที่ต้องมีการพัฒนาวัฒนธรรมไปในเวลาเดียวกัน แนวทางการพัฒนาวัฒนธรรมที่เริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมานี้ยังคงเป็นกระแสที่ต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน

กิจกรรม 13.1.2

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมไทยเป็นอย่างไร

แนวตอบกิจกรรม 13.1.2

สังคมไทยยุคก่อนจอมพล ป.พิบูลสงคราม และก่อนแผนพัฒนา เป็นสังคมที่มีลักษณะ วัฒนธรรมแบบพุทธเกษตรของสังคมชาวนาที่เน้นความเจริญทางจิตใจ ต่อมาได้มีการ เปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมแบบวิทยาศาสตร์ของตะวันตกที่เน้นความเจริญทางวัตถุ เป็นหลัก หากทว่าในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ผลจากการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ วางอยู่บนฐานวัฒนธรรมในระดับสากล ทำให้เกิดกระแสการหวนกลับไปให้ความสำคัญกับการ พัฒนาวัฒนธรรมไทยที่เคยมีอยู่

ตอนที่ 13.2 การสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา

โปรดอ่านหัวเรื่อง แนวคิด และวัตถุประสงค์ของตอนที่ 13.2 แล้วจึงศึกษารายละเอียดต่อไป

หัวเรื่อง

- 13.2.1 แนวคิดเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา
- 13.2.2 บทบาทของการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา
- 13.2.3 กรณีศึกษาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา

แนวคิด

1.ทัศนะที่มองว่าศาสนาคือการสื่อสารแบบหนึ่งเสนอว่า ระบบทั้งสองมีทั้งจุดร่วมและจุดต่างกัน ในแง่จุดร่วมก็เช่น ทั้งสองระบบจะมีทั้งผู้ส่งสาร สาร ช่องทาง/สื่อ ผู้รับสาร ในแง่ความแตกต่างจะเป็นเกณฑ์วินิจฉัยคุณค่าของสองระบบที่แตกต่างกัน เช่น พุทธศาสนาสงเกตใจเจตนาของผู้ส่ง แต่การสื่อสารจะสนใจประสิทธิภาพหรือกลยุทธการสื่อสาร

2.กลุ่มแนวคิดที่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการสื่อสาร แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ต่างวิพากษ์วิจารณ์กันและกัน กลุ่มที่ต่างมองเห็นอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเครื่องมือ และกลุ่มที่สนใจในรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลายในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสองสถาบัน

3.บทบาทของการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนามีหลากหลายและแตกต่างกันตามทัศนะที่กล่าวข้างต้น และตามระดับของการสื่อสาร เช่น บทบาทในการช่วยเผยแผ่ศาสนา ช่วยธำรงรักษาหรือขยายกลุ่มผู้ศรัทธาในศาสนา ช่วยพัฒนาหรือตรวจสอบบุคลากรหรือองค์กรศาสนา ระดมทรัพยากรให้แก่องค์กรศาสนา ช่วยการปรับปรุงตัวของศาสนาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

4.จากกรณีศึกษาทั้ง 3 กรณี จะเห็นว่า ความหลากหลายในการปรับตัวของศาสนาที่เริ่มจากการปรับปรุงรูปแบบและเนื้อหาของการสื่อสารศาสนา เช่น การเทศน์สอน การนำศาสนาเข้ามาประสานกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ-สังคม เช่นกรณีของหลวงพ่อนาน การประสานรูปแบบการสื่อสารแบบเดิมของศาสนากับรูปแบบการสื่อสารแบบใหม่อย่างมีประสิทธิภาพของพระพยอม มาจนกระทั่งถึงกรณีศึกษาการสร้างนวัตกรรมการสื่อสารศาสนาของพระไพศาล วิสาโล

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาตอนที่ 13.2 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

- 1.อธิบายทัศนคติที่มองการสื่อสารและศาสนาได้
- 2.อธิบายทัศนคติที่มองความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการสื่อสารได้
- 3.อธิบายบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อศาสนาได้
- 4.อธิบายกรณีศึกษาเรื่องการสื่อสารกับศาสนาได้

เรื่องที่ 13.2.1

แนวคิดเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า มุมมองที่จะศึกษาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา นั้นอาจจะมองได้อย่างหลากหลาย ในที่นี้จะแยกมุมมองที่ศึกษาเรื่องการสื่อสาร โดยเน้นเรื่องการสื่อสารมวลชนเป็นการเฉพาะกับเรื่องการพัฒนาศาสนาออกเป็น 2 แง่มุมใหญ่ ๆ คือ

1. แนวคิดที่ว่า "ศาสนาก็คือระบบการสื่อสาร" ชนิดหนึ่ง (religion as communication)
2. แนวคิดที่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับสถาบันการสื่อสาร

1. ศาสนาก็คือระบบการสื่อสารชนิดหนึ่ง

เมื่อย้อนกลับไปดูรากศัพท์ของคำว่า "ศาสนา" และ "การสื่อสาร" ในภาษาอังกฤษคือ "religion" และ "communication" จะพบว่า มีรากฐานแห่งความหมายที่คล้ายคลึงกันมาก เพราะคำว่า "religion" แปลว่า "ผูกโยงเชื่อมร้อยเข้าด้วยกัน" ในขณะที่คำว่า "communication" มีความหมายถึงการเชื่อมโยงความเข้าใจหรือความสัมพันธ์ของผู้ส่งกับผู้รับให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

สำหรับแนวคิดที่พิจารณาว่า ศาสนาก็คือระบบการสื่อสารชนิดหนึ่ง เมื่อนำมาใช้ในเรื่องการพัฒนา จะหมายความว่า หลักการ แนวคิด หรือวิธีการใด ๆ ก็ตามที่ใช้กับการพัฒนาการสื่อสารได้ย่อมสามารถจะนำไปใช้ในการพัฒนาศาสนาได้เช่นเดียวกัน

ในที่นี้จะยกตัวอย่างแนวคิดที่พิจารณาว่าศาสนาคือระบบการสื่อสารชนิดหนึ่ง จากทัศนะของเจียรชีย์ อิศรเดช (2544) และพระมหาประยูร ธรรมจิตโต (2534)

1.1 การศึกษา "วัด" ด้วยแบบจำลองการสื่อสาร เจียรชีย์ อิศรเดช (2544) ศึกษา "วัด" โดยใช้แบบจำลองการสื่อสาร S-M-C-R เข้ามาจับ และได้ชี้ให้เห็นองค์ประกอบดังนี้

1) วัดในฐานะผู้ส่งสาร (sender) ซึ่งอาจจะมองวัดได้ทั้งในระดับ "องค์กร" และระดับ "บุคคล"

ก. สำหรับวัดในลักษณะองค์กร จะมีมิติด้านเศรษฐกิจ/การเมือง-อำนาจ/สังคม-วัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ในแง่มิติทางเศรษฐกิจ อาจจะแบ่งวัดตามแหล่งเงินทุนสนับสนุน เช่น วัดเป็นสื่อชนิดที่ต้องวิ่งหาผู้อุปถัมภ์รายการเอง อันได้แก่วัดของชาวบ้าน วัดในต่างจังหวัด จะต้องพยายามหาเครือข่ายเพื่อให้ผู้มาทอดกฐินทอดผ้าป่าเพื่อทำนุบำรุงวัด วัดที่มีรัฐสนับสนุน อันได้แก่ พระอารามหลวง วัดที่มีองค์กรภายนอกสนับสนุน เช่น วัดของกองทัพอากาศ กองทัพบก

กองทัพเรือ วัดของบริษัทบางแห่ง และวัดเป็นสาขาย่อย อันได้แก่วัดที่มีวัดแม่เป็นต้นสังกัด

สำหรับมิติด้านสังคม-วัฒนธรรม ก็อาจจะได้แก่ประวัติความเป็นมาของวัดว่ามีความผูกพันกับชุมชนมากน้อยเพียงใด หรือจุดเด่น/จุดขายของวัดต่าง ๆ เช่น เเด่นด้านการศึกษา (เช่น วัดชลประทานรังสฤษดิ์) วัดที่มีกิตติศัพท์ด้านพระเครื่อง ทำน้ำมนต์ ทำคุณไสยเสน่ห์ยาแฝด วัดที่เป็นตัวแทนของการกลับไปสู่ต้นแบบของพุทธศาสนา (เช่นวัดสวนโมกข์) วัดที่เป็นโฉมหน้าใหม่ของการเปิดสู่สังคม (เช่นวัดสวนแก้วของพระพยอม) เป็นต้น จุดเด่นหรือภาพลักษณ์ดังกล่าวนี้จะเปรียบเสมือนช่องต่าง ๆ ของสถานีโทรทัศน์หรือวิทยุที่จะเรียกผู้ชมที่มีรสนิยมต่าง ๆ ให้เข้ามาหา

ข. ในส่วนที่เป็น "ตัวบุคคล" นั้น เขียวชัยพบว่า ภายใต้โครงสร้างองค์กรแบบจัดลำดับชั้นของสถาบันสงฆ์นั้น ตัวบุคคลที่อยู่ในตำแหน่งสูงสุดคือ สมภาร/เจ้าอาวาสจะเป็นผู้ส่งสารที่สำคัญที่สุด หากผู้ส่งสารนี้มีความน่าเชื่อถือ (credibility) หรือมีความน่าไว้วางใจ (trustworthiness) ก็จะมีผลต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการสื่อสารเป็นอย่างดี

2. เนื้อหาจากวัด (Message) เนื้อหาโดยส่วนใหญ่ที่วัดผลิตซ้ำ แต่เดิมจะเป็นเรื่องกฎแห่งกรรม การอดทนต่อกิเลสในตนเอง การปล่อยวาง โดยมีวิธีการนำเสนอทั้งในรูปแบบของสารคือการเทศน์ และแบบบันเทิง เช่น การเล่าชาดก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การสื่อสารแบบศาสนาเป็นต้นแบบ (prototype) ของแนวคิดใหม่ด้านนิเทศศาสตร์คือ แนวสาระบันเทิง (edutainment)

ในส่วนของการอธิบายหลักแนวคิดผ่านความบันเทิงนั้น พุทธศาสนาได้วางรูปแบบวิธีการเล่าเรื่องเอาไว้ที่เป็นแบบฉบับเฉพาะตัว กล่าวคือสร้างตัวละครที่สูงศักดิ์ หากแต่ต้องเผชิญชะตากรรมอย่างทุกข์เข็ญในแบบโศกนาฏกรรม (tragedy) เพื่อให้เกิดกำลังใจที่จะสั่งสมบุญบารมีของปุถุชนผู้ฟังนิทาน หรืออาจจะเป็นวิธีการปลอบใจว่า แม้แต่คนร่ำรวยมียศฐาบรรดาศักดิ์ก็ยังมีหนีกรรมแห่งกรรมไม่พ้น

3. ช่องทางการสื่อสารของวัด (channel) ช่องทางการสื่อสารในความหมายของโอกาส/เวลา/สถานที่นั้น การสื่อสารของวัดจะมีการวางโครงสร้างเอาไว้อย่างเป็นระบบ แน่นนอน หลากหลาย และมีความต่อเนื่อง กล่าวคือ จะมีทั้งที่เป็นช่องทางประจำตามวาระที่แน่นอน (regular) ที่รู้จักกันในวิถีชาวบ้าน เช่น เข้าพรรษา ออกพรรษา วันพระ วันโกน ฯลฯ และการสื่อสารที่เกิดจากช่องทางเฉพาะโอกาส (occasional) เช่น งานบวช งานศพ

ในการสื่อสารตามวาระสำคัญทางศาสนานั้น กิจกรรมทางศาสนาจะมีการจัดลำดับความสำคัญเอาไว้ให้รู้อย่างแน่นอนว่า "รายการไหนสำคัญกว่ารายการไหน" เช่น งานบุญออก

พรรษาถือเป็นเทศกาลที่สำคัญมาก ความสำคัญของรายนามนั้นหมายความถึงความเข้มงวดในการระดมการมีส่วนร่วมจากผู้ชม เช่น ถ้าเป็นเทศกาลที่สำคัญก็เรียกร้องให้ผู้ชมส่วนใหญ่ต้องมาเข้าร่วม ผู้ชมที่ไม่มาเข้าร่วมจะถูกตีดินนินทา สำหรับผู้ชมที่เป็นแฟนทุกรายการของศาสนา ก็จะมีภาพลักษณ์ว่าเป็น "คนแก่วัด ธรรมะธรรมโม" เป็นต้น

4. ผู้รับสารของวัด ผู้รับสารของวัดจะเกิดขึ้นจากรูปแบบการสื่อสารในหลายวาระ/โอกาส เช่น

- ผู้รับสารที่เกิดขึ้นจากช่องทางการสื่อสารที่เป็นเทศกาล การประกอบพิธีกรรมที่ได้กล่าวมาแล้ว

- นอกจากนั้นก็ยังมียุทธศาสตร์ที่เกิดขึ้นจากช่องทางการสื่อสารในชีวิตประจำวัน เช่น การใส่บาตร ซึ่งจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาได้ออกแบบรูปแบบการสื่อสารแบบบังคับให้พระกับชาวบ้านต้องมามีกิจกรรมร่วมกัน มีการสื่อสารกันด้วยการที่ให้พระต้องออกบิณฑบาต (ซึ่งในการรับรู้ของชาวบ้าน ทั้งๆที่เป็นผู้ใส่ข้าวปลาอาหาร แต่ก็เห็นว่าพระมาโปรดสัตว์ บอกรับบุญมากกว่า) ในแถบชนบท ช่วงเวลาของการบิณฑบาต เป็นจังหวะเวลาที่พระกับชาวบ้านจะได้สนทนาได้ถามสารทุกข์สุขดิบในชีวิตประจำวัน หลังจากนั้น พระสงฆ์ก็จะทำหน้าที่คล้ายเป็นแหล่งข่าวเคลื่อนที่ที่นำข่าวสารจากบ้านหนึ่งไปยังอีกบ้านหนึ่ง เปรียบเสมือนเป็นโครงข่ายการสื่อสารของชุมชน

ส่วนพฤติกรรมการเปิดรับสารในช่วงเวลาที่มีงานบุญประเพณีในวัดนั้น มีข้อสังเกตว่า วัดเป็น "พื้นที่สาธารณะ" (public sphere) สำหรับคนทุกกลุ่ม ทุกวัย และทุกเพศ เช่น เมื่อมาถึงวัด เด็ก ๆ ก็อาจจะจับกลุ่มเล่นกันเป็นหลักโดยมีเสียงเทศน์ประกอบบรรยากาศการเล่น (คล้ายๆบรรยากาศสนามเด็กเล่นในร้านอาหาร) หรืออาจมาร่วมพิธีกรรมบ้างแต่ก็มักจะไม่ถูกคาดหวังเช่นนั้น ส่วนคนแก่จะเป็นกลุ่มผู้รับสารวงในมากที่สุด

จากทัศนะเรื่องการพิจารณาวัดในฐานะระบบการสื่อสารระบบหนึ่งนั้น เมื่อนำมาใช้ในเรื่องการพัฒนาศาสนา โดยที่กล่าวอย่างเป็นรูปธรรมคือประเด็นเรื่อง "วัด" นี้เท่านั้น จะเห็นว่ต้องมีการวางแผนที่จะพัฒนาองค์ประกอบของการสื่อสารทั้ง 4 องค์ประกอบ เช่น วัดในฐานะผู้ส่งสารทั้งในแง่องค์กรและตัวบุคคล การพัฒนาเนื้อหาสารจากวัด การพัฒนาช่องทางที่จะเปิดโอกาสให้ผู้รับสารเข้าถึงวัดให้ได้ และทำยที่สุดคือการพัฒนากลุ่มผู้รับสารหรือกลุ่มคนที่นับถือศาสนา

1.2 จุดร่วมและจุดต่างระหว่างศาสนากับการสื่อสาร: ทัศนะของพระมหาประยูร (2534) ในบทความเรื่อง "นิเทศศาสตร์ตามแนวพุทธศาสนา" พระมหาประยูร ธรรมจิตโต ได้แสดงจุดร่วมและจุดต่างระหว่างศาสนากับการสื่อสารเอาไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

1) คำนิยามของ "การสื่อสาร" ในขณะที่นิยามของการสื่อสารแบบทั่วไปนั้นเน้นเรื่อง "การส่งเนื้อหาข่าวสาร" เป็นหลัก (โดยเฉพาะแบบจำลองสารสนเทศ) แต่ทว่าตามหลักศาสนาจะเน้นความหมายเชิงลึกของการสื่อสาร กล่าวคือ สิ่งที่ส่งไปนั้นมิใช่เป็นเพียง "สารสนเทศ" หากแต่เป็น "ความในใจ" ของผู้ส่งที่จะให้ "เข้าถึงใจ" ของผู้รับ ศาสนาจะสนใจการสื่อสารระดับลึกที่เรียกว่า "การสื่อสารทางใจ" "การเดาใจ/การรู้ใจ" รู้วาระจิตของคู่สื่อสาร การกำหนดรู้ใจของผู้อื่น เป็นต้น

2) ในแง่ผู้ส่ง จุดเน้นที่ศาสนาจะยกขึ้นมาเป็นประเด็นใหญ่คือเรื่อง "เจตนา" ของผู้ส่ง ซึ่งมีความหมายเชิงประเมินค่า (value judgement) มิใช่มีความหมายเพียงแค่เป็นเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของการสื่อสารเท่านั้น กล่าวคือ เป็นเจตนาที่เป็นกุศลหรืออกุศล โดยดูว่ามีความหวังดีต่อผู้รับสารหรือไม่ และพุทธศาสนาได้แยกเจตนาออกจากรูปแบบการนำเสนอ เช่น หากเจตนาไม่ดี แม้จะพูดได้อย่างไรเพราะ มีประสิทธิภาพในการโน้มน้าวสูง แต่ศาสนาถือว่าการสื่อสารที่ไม่ดี กล่าวคือ พุทธศาสนาไม่ได้มองการสื่อสารในฐานะ "ศาสตร์" หากแต่มองในแง่ "คุณค่า"

3) ในแง่ผู้รับสาร มักเป็นแง่มุมที่คนทั่วไปจะรับรู้ได้ว่า พุทธศาสนามีแนวทางการวิเคราะห์แบ่งแยกประเภทผู้รับสารอยู่แล้ว โดยเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยกับบัวสี่ประเภท เป้าหมายของการวิเคราะห์ผู้รับสารนี้ก็เพื่อนำมาจัดทำเนื้อหาให้สอดคล้องกับลักษณะของผู้รับสาร เช่น ถ้าเป็นกลุ่มผู้รับสารแบบบัวพินน้ำ คนกลุ่มนี้ไม่ต้องพูดอธิบายมาก เอาเพียงแค่เนื้อหาที่เป็นแก่นหัวใจก็จะเข้าใจได้ ถ้าเป็นกลุ่มผู้รับสารแบบบัวปริมน้ำ ก็ต้องพูดให้ยาว ต้องอธิบายแจ่มแจ้งให้เหตุผล เป็นต้น

4) ในแง่เนื้อหาสาร สำหรับเกณฑ์ในการคัดเลือกเนื้อหา จะสอดคล้องกับที่กล่าวไปข้างต้นว่า พุทธศาสนาพิจารณาการสื่อสารในแง่คุณค่ามากกว่าเป็นศาสตร์ ดังนั้นเกณฑ์การคัดเลือกเนื้อหาจึงเป็นเกณฑ์เชิงคุณค่าเช่น

- เนื้อหานั้นเป็นเรื่องจริงหรือไม่จริง
- เนื้อหานั้นมีประโยชน์ต่อผู้ฟังหรือไม่
- ส่วนเรื่องผู้ฟังจะชอบหรือไม่นั้นต้องขึ้นต่อหลักเกณฑ์ 2 ข้อแรกเสียก่อน
- สำหรับวิธีการนำเสนอ นั้นต้องพิจารณาบริบท/เลือกกาลและเทศะ/และเลือกให้

เหมาะกับวุฒิภาวะของผู้รับสาร

5) เป้าหมายของการสื่อสาร ในพุทธศาสนาได้มีการระบุเป้าหมายของการสื่อสารเอาไว้

อย่างชัดเจนและคล้ายคลึงกับหลักด้านนิเทศศาสตร์ในหลายประการ เช่น

- มุ่งส่งสารที่เป็นสารสนเทศให้ผู้อื่นเข้าใจเรื่องราว (to inform)
- เพื่อจูงใจให้เกิดการยอมรับ (to persuade)
- เพื่อให้ลงมือกระทำ (to perform)
- ให้พึงระวังการด่วนสรุปเมื่อยังมีข้อมูลไม่เพียงพอ

จากจุดร่วมและจุดต่างของศาสนาและการสื่อสารนี้ หากใช้แนวคิดที่มองว่า การสื่อสารเป็นเครื่องมือหนุนช่วยส่งเสริมหรือค้ำจุนศาสนา (instrumentalism) ระบบการสื่อสารเช่น สถาบันสื่อมวลชนจำเป็นต้องตระหนักและเข้าใจถึงจุดร่วมและจุดต่างระหว่างตนเองกับศาสนา เพราะหากปราศจากความเข้าใจข้อต่างดังกล่าวแล้ว การเข้าไปช่วยพัฒนานั้นอาจจะกลายเป็น "เจตนาดีแต่ประสงคร้ายไปก็เป็นได้"

อย่างไรก็ตาม นอกจากจะตั้งคำถามว่า "การสื่อสารปัจจุบันจะมีส่วนในการช่วยพัฒนาศาสนาได้อย่างไรแล้ว" การสื่อสารที่เป็นเครื่องมือไปช่วยสถาบันอื่น ๆ นั้น ก็น่าจะมีการพัฒนาเช่นเดียวกัน ซึ่งอาจจะตั้งคำถามกลับกันว่า "แล้วศาสนาจะมีส่วนช่วยพัฒนาการสื่อสารได้อย่างไรบ้าง"

จากทัศนะของเถียรชยและพระมหาประยูรที่ว่าด้วย "ศาสนาเป็นการสื่อสารแบบหนึ่ง" ที่มีทั้งข้อเหมือนและข้อต่างกัน อันเป็นแนวคิดที่จะนำไปสู่การทบทวนเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาศาสนา (หรือในทางกลับกัน) มีข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับมิติด้านการสื่อสารในศาสนา ดังนี้

1) *ระดับของการสื่อสาร* ในทางนิเทศศาสตร์ได้แบ่งระดับของการสื่อสารออกเป็นชั้น ๆ ดังนี้คือ

- การสื่อสารภายในตัวบุคคล (intrapersonal communication)
- การสื่อสารระหว่างบุคคล (interpersonal communication)
- การสื่อสารกลุ่ม (group communication)
- การสื่อสารมวลชน (mass communication)

ในขณะที่แวดวงวิชาการด้านนิเทศศาสตร์จะให้ความสนใจกับการสื่อสารทั้ง 4 ระดับนี้ไม่เท่ากัน กล่าวคือการสื่อสารมวลชนจะได้รับความสนใจมากที่สุด ส่วนการสื่อสารภายในตัวบุคคลนั้นแทบหลุดหายไปจากแวดวงวิชาการ ในทางตรงกัน เนื้อหาการสื่อสารหลักในทางศาสนากลับเป็นเรื่องการสื่อสารภายในตัวบุคคลเป็นหลัก

2) *เป้าหมายของการสื่อสาร* ในขณะที่วิชาการด้านนิเทศศาสตร์จะสนใจเรื่องการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (Effective) คือผู้ส่งสามารถส่งสารให้ผู้รับเข้าใจได้ตามที่

ผู้ส่งต้องการ ในแวดวงศาสนาจะมีลักษณะใช้เกณฑ์วินิจฉัยเชิงบรรทัดฐาน (normative judgement) กล่าวคือ จะสนใจเจตนาของผู้ส่งว่าเป็นกุศลหรือไม่

แม้แต่การมุ่งเน้นการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวชักจูง (persuasive communication) ในขณะที่วิชาการนิเทศศาสตร์จะสนใจตอบคำถามว่า การโน้มน้าวนั้นทำได้สำเร็จหรือไม่ แต่ในวงการศาสนากลับจะสนใจว่า การโน้มน้าวนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ของใคร ฝ่ายผู้ส่งสารหรือผู้รับสาร

3) *เนื้อหาของการสื่อสาร* แน่แน่นอนว่า เนื่องจากศาสนาและการสื่อสารแบบสมัยใหม่นั้นอยู่ในปริมนทลทางธรรมและทางโลกดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นเนื้อหาของทั้งสองระบบย่อมแตกต่างกันอย่างแน่นอน

2. ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการสื่อสาร

อีกมุมมองหนึ่งที่น่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องการสื่อสารและการพัฒนาศาสนาก็คือ การศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการสื่อสาร ซึ่งอาจแบ่งทิศทางของความสัมพันธ์ออกได้เป็น 3 กลุ่มคือ

2.1 *กลุ่มวิพากษ์วิจารณ์ (critical)* การวิพากษ์วิจารณ์นั้นอาจจะมีทั้งที่เป็นฝ่ายศาสนาที่วิจารณ์ฝ่ายการสื่อสาร (ส่วนใหญ่เป็นสื่อมวลชน) และจากปีกของสื่อมวลชนที่วิจารณ์ศาสนา ข้อวิพากษ์วิจารณ์นั้นเริ่มตั้งแต่เมื่อสื่อมวลชนหรือศาสนาเข้ามามีความสัมพันธ์กัน เช่น พระสงฆ์ไปออกโทรทัศน์ หรือการโฆษณาพระเครื่องในหน้าสื่อมวลชน ก็จะมีข้อวิจารณ์ว่า ความสัมพันธ์ดังกล่าวนั้นมีแต่จะทำให้ศาสนาเสื่อมโทรมลงไป ทั้งนี้เพราะค่านิยมในสื่อ นั้นล้วนแล้วแต่เป็นด้านลบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นกิเลส โลก โกรธ หลง ความเห็นแก่ตัว ฯลฯ อันเป็นของต้องห้ามสำหรับศาสนา

ในส่วนของปีกศาสนา สุทัศน์ โฉมพิริยะ (2539) สำรวจ "ทัศนคติของพระสงฆ์ในกรุงเทพมหานครต่อการรับข่าวสารทางพุทธศาสนาของสื่อมวลชน" และพบว่าพระสงฆ์ได้ประเมินว่า ความรับผิดชอบของสื่อมวลชนจากทัศนะของพระสงฆ์อยู่ในระดับปานกลาง (และที่ดูจะไม่พอใจเป็นพิเศษก็คือหนังสือพิมพ์) และได้ให้เหตุผลเพิ่มเติมว่า สถาบันสงฆ์ก็คงจะเหมือนสถาบันสื่อมวลชน คือมีทั้งคนดีและคนชั่วปะปนกัน แต่ก็คงจะมีคนดีมากกว่าคนชั่ว มิฉะนั้นแล้ว สถาบันนั้นก็คงจะล่มสลายไปแล้ว แต่เมื่อสื่อนำเสนอข่าวสารด้านลบอย่างมาก จึงทำให้ดูเหมือนมีคนชั่วอยู่ในวงการสงฆ์มากเกินไป

ในฝ่ายของสื่อมวลชนนั้นก็มิทัศนะว่า หน้าที่ของสถาบันสื่อมวลชนก็คือการเฝ้าระวัง

และตรวจสอบสถาบันต่าง ๆ ของสังคม ทั้งนี้เพื่อรักษาความชอบธรรมของสถาบันสังคมที่เป็นหลักเอาไว้ สื่อจึงไม่สามารถจะมีทัศนะแบบ "ชั่วข้างซี ดีข้างสงฆ์" ได้ การรายงานข่าวพระสงฆ์ที่ประพฤติผิดจึงเป็นการทำหน้าที่ของสื่อมวลชน

2.2 กลุ่มที่ต่างมองกันและกันเป็นเครื่องมือ จากปีกของศาสนาก็จะมองสื่อมวลชนว่าเป็นตัวแทนของเทคโนโลยีสมัยใหม่ต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ไมโครโฟน กล้องถ่ายรูป วิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ และมีลักษณะเป็นกลาง ๆ ดังนั้น หากศาสนาต้องการจะเผยแพร่คำสั่งสอนให้มีประสิทธิภาพเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายครั้งละมาก ๆ ก็สามารถจะเข้ามาใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือได้

ในฝ่ายของสื่อมวลชน ซึ่งประกอบด้วยตัวคนทำงานที่ต้องมีความเชื่อถือในศาสนา ดังนั้น บุคลากรด้านสื่อก็คงต้องใช้องค์ประกอบต่าง ๆ ของศาสนาเพื่อแสดงความเชื่อของตนเองบ้าง เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจบ้าง (ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดก็คือการนิมนต์พระมาเจิมป้ายอาคารและอุปกรณ์ต่าง ๆ) หรือมิฉะนั้น สื่อมวลชนเองก็ต้องใช้สถาบันศาสนาเป็นแหล่งข่าวสาร/เป็นแหล่งเนื้อหาในการดำเนินงานของตน เพราะฉะนั้น สื่อทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ จำเป็นต้องมี "หน้าศาสนา รายการธรรมะ หรือข่าวคราวความเคลื่อนไหวของวงการสงฆ์"

2.3 กลุ่มที่สนใจรูปแบบและเนื้อหาอันหลากหลายในความสัมพันธ์ระหว่าง 2 สถาบัน ตัวอย่างที่ชัดเจนของกลุ่มนี้ เช่น กลุ่มที่สนใจว่าเมื่อบุคลากรในทั้ง 2 สถาบันมาทำงานร่วมกันนั้นจะเป็นอย่างไร เช่นเวลาที่ทางสถานีโทรทัศน์นิมนต์พระสงฆ์มาจัดรายการ "จะทำงานร่วมกันอย่างไร" เนื่องจากวิถีคิดของบุคลากรทั้ง 2 สถาบันนั้นมีความแตกต่างกัน เช่น พระสงฆ์จะสนใจเรื่องการนำเสนอเนื้อหา แต่คนสื่อมวลชนจะต้องสนใจรูปแบบการนำเสนอ เป็นต้น

นอกจากนั้น ในกลุ่มนี้ก็อาจจะสนใจรูปแบบใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นของศาสนา เช่น ลัทธิใหม่ ๆ ทางศาสนา (ในกรณีของสังคมไทยก็เช่น สันตือโคก ธรรมกาย) และลัทธิเหล่านี้ได้เข้ามาใช้สื่ออย่างไรบ้าง เป็นต้น

กิจกรรม 13.2.1

จุดร่วมและจุดต่างระหว่างศาสนากับการสื่อสารคืออะไร

แนวตอบกิจกรรม 13.2.1

จุดร่วม คือ การมีองค์ประกอบผู้ส่งสาร สาร ช่องทางและผู้รับสาร ส่วนจุดต่างคือ เกณฑ์วินิจฉัยคุณค่าระหว่างการสื่อสารกับศาสนาจะแตกต่างกัน

เรื่องที่ 13.2.2

บทบาทของการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา

นับตั้งแต่ครั้งที่เริ่มมีศาสนาถือกำเนิดขึ้นมาในชุมชนหรือสังคม จะเห็นได้ว่า ทุกศาสนา จำเป็นต้องใช้การสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเทศนาสั่งสอนด้วยวาจาแบบโดยตรง การใช้ศาสนวัตถุเป็นการอบรมจริยธรรมโดยทางอ้อม การบันทึกหลักฐานของศาสนาจารีกลองในวัสดุต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่คำสอนให้ได้กว้างไกลและคงทนถาวร เช่น พระไตรปิฎก พระคัมภีร์ไบเบิล ฯลฯ ดังนั้น การสื่อสารจึงมีบทบาทสำคัญอย่างสูงสุดในการสถาปนา การดำรงอยู่ และการพัฒนาศาสนา

สำหรับรูปแบบของการสื่อสารที่เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาสถาบันศาสนานั้นมีในทุกรูปแบบ เช่น

1. การสื่อสารภายในตัวบุคคล (*intrapersonal communication*) ซึ่งเป็นการสื่อสารที่ไม่ค่อยมีมากนักในแวดวงปริมนทลอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นวงการเมือง ธุรกิจ การศึกษา บันเทิง ฯลฯ แต่กลับเป็นการสื่อสารที่เป็นรูปแบบสำคัญของการสื่อสารศาสนา ตัวอย่างของการสื่อสารภายในตัวบุคคลของศาสนาก็มีตั้งแต่การรำพึงไตร่ตรอง (ที่ภาษาพุทธเรียกว่า โยนิโสมนสิการ) ไปจนกระทั่งถึงการทำสมาธิ

2. การสื่อสารระหว่างบุคคล (*interpersonal communication*) เป็นการสื่อสารอีกรูปแบบหนึ่งที่มีใช้อย่างมากในการสื่อสาร เช่นการให้คำปรึกษาหารือ การให้คำแนะนำ และเนื่องจากการสื่อสารแบบนี้มีตัวบุคคลเป็น "สื่อบุคคล" ซึ่งมีงานศึกษาวิจัยไทยหลายชิ้นที่ศึกษาพระสงฆ์ในฐานะสื่อบุคคล

3. การสื่อสารภายในกลุ่ม (*group communication*) เป็นการสื่อสารที่มีมากอีกชนิดหนึ่งในแวดวงศาสนา เช่น การเทศนาในวัด การจัดงานบุญประเพณีต่าง ๆ

4. การสื่อสารภายในองค์กร (*organization communication*) หากพิจารณาว่าวัดแต่ละแห่งเป็นองค์กร ในสถาบันพระสงฆ์เองก็มีการรวมตัวกันเป็นองค์กร เช่น มหาเถรสมาคม ชมรมพุทธต่าง ๆ ก็จำเป็นต้องมีการสื่อสารภายในองค์กร

5. การสื่อสารมวลชน (*mass communication*) ในแง่นี้จะพิจารณาว่า เมื่อตัวบุคคลากรด้านศาสนาเช่นพระสงฆ์เข้ามาใช้ตัวสื่อมวลชนเป็นช่องทางเพื่อเผยแพร่ศาสนา หรือเมื่อสื่อมวลชนเองได้เข้าไปตรวจสอบสถาบันศาสนา ซึ่งมีลักษณะเป็นการแสดงบทบาทโดยตรง หรือการแสดงบทบาทโดยอ้อม เช่น เนื้อหาสื่อมวลชนได้มีค่านิยมและหลักธรรมทางศาสนาเอาไว้ เป็นต้น

นอกเหนือจากรูปแบบการสื่อสารที่กล่าวมาแล้วนี้ ในแวดวงศาสนายังมีการสื่อสารตามรูปแบบเฉพาะของตนเอง เช่น การสื่อสารผ่านสื่อวัตถุ อันได้แก่พระพุทธรูป ศาสนวัตถุต่าง ๆ สิ่งก่อสร้างทางศาสนา เป็นต้น

รูปแบบการสื่อสารอันหลากหลายที่กล่าวมานี้ ล้วนแต่มีบทบาทในการช่วยเกื้อหนุนสถาบันศาสนา นับตั้งแต่การธำรงรักษา การสืบทอดและการพัฒนาศาสนา ซึ่งในลำดับต่อไปนี้จะกล่าวแต่เฉพาะบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อการพัฒนาศาสนาเท่าที่มีปรากฏอยู่ในงานวิจัยของไทยดังต่อไปนี้

1. บทบาทของการสื่อสารในการป้อนข้อมูล/ข่าวสารความรู้ให้แก่บุคลากรในสถาบันศาสนา บทบาทหน้าที่นี้จะเน้นหนักบทบาทของการสื่อสารในฐานะ "ปัจจัยนำเข้า" (input) ทั้งนี้เนื่องจากหลักการที่ว่า บรรดาสถาบันต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ของตนเองหรือพัฒนาปรับปรุงตนเองอย่างสอดคล้องประสานไปกับส่วนเสี้ยวของสังคมนั้น สถาบันนั้นหรือบุคลากรในสถาบันนั้นจะต้องเป็นระบบเปิด (open system) ที่เปิดรับข่าวสาร ข้อมูล ความรู้จากส่วนอื่น ๆ ของสังคม สถาบันศาสนาก็เช่นเดียวกัน และในส่วนของ การสื่อสาร บทบาทหน้าที่นี้เป็นหน้าที่พื้นฐานในการให้ข้อมูลข่าวสาร

บทบาทดังกล่าวมีความสำคัญมากยิ่งขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่สถาบันศาสนาต้องเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของตน เช่น งานวิจัยของสมบุญธรรม สุขสำราญ (2530) เรื่องพระสงฆ์นักพัฒนาอันได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์ที่เริ่มเข้ามาแบกรับภาระหน้าที่ใหม่เมื่อสังคมไทยเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาสังคมอย่างเป็นระบบ บรรดาพระสงฆ์ก็จำเป็นต้องขยายขยายภาระหน้าที่มาทำกิจกรรมโครงการพัฒนาต่าง ๆ เช่น ทำธนาคารข้าว ธนาคารควาย กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ เพื่อแก้ไขความทุกข์ยากของประชาชน สมบุญธรรมพบว่า ในการที่พระสงฆ์จะสามารถมีบทบาทหน้าที่ใหม่ ๆ เหล่านี้ได้ บรรดาพระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านั้นจะต้องตระเวนออกไปแสวงหาข่าวสารความรู้ เช่น พระครูสาครแห่งวัดยกระบัตร์ จ.สมุทรสาคร ที่ส่งเสริมกลุ่มชาวบ้านให้ปลูกมะพร้าวก็ต้องไปแสวงหาข้อมูลเรื่องราคาตลาดมะพร้าว เป็นต้น

แต่เนื่องจากสถาบันศาสนาเป็นสถาบันที่ได้รับมอบหมายจากสังคมให้มีขอบเขตภาระหน้าที่ที่ระบุไว้อย่างค่อนข้างแน่นอนว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม เป็นเรื่องระดับโลกุตระ ดังคำกล่าวที่ชัดเจนว่า "ไม่ใช่กิจของสงฆ์" ดังนั้น เมื่อพระสงฆ์จะก้าวเข้ามายุ่งเกี่ยวกับงานพัฒนาต่าง ๆ ก็อาจจะมีปัญหาติดตามมา สมศรี จินะวงษ์ (2531) จึงศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับสื่อมวลชน ความทันสมัยและการรักษาศีลของพระสงฆ์ เพื่อตรวจสอบว่าพระสงฆ์มีการเปิดรับสื่อมวลชนมากน้อยเพียงไร ผลแห่งการเปิดรับนั้นจะสามารถสร้างความทันสมัยให้แก่สถาบันนี้ได้มากน้อยเพียงใด และในเวลาเดียวกันจะสร้างผลกระทบต่อการรักษาศีลของพระสงฆ์หรือไม่ ผลการวิจัยแสดงว่าพระสงฆ์เลือกเปิดรับสื่อหนังสือพิมพ์ซึ่งมีภาพลักษณ์ว่าเป็นสื่อที่มีสาระมากกว่าวิทยุหรือโทรทัศน์ และผลแห่งการเปิดรับได้ช่วยให้พระสงฆ์มีความทันสมัยในระดับปานกลาง และปริมาณของการเปิดรับนั้นไม่เกี่ยวข้องกับการรักษาศีลของพระสงฆ์

2. บทบาทของการสื่อสารในการถ่ายทอดเผยแพร่อัลงกรณ์คำสอน เมื่อเทียบกับ บทบาทแรกที่ได้กล่าวมาแล้ว บทบาทนี้จะมีลักษณะตรงกันข้ามคือเป็นการสื่อสารขาออก (output) การสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ ได้ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่อัลงกรณ์คำสอนของ พุทธศาสนา เริ่มแรกตั้งแต่พระพุทธรเจ้าได้ตรัสรู้ รู้แจ้งถึงสัจธรรมของโลก ในการเผยแพร่อัลงกรณ์ คำสอนนั้นอาจจะมีตั้งแต่

- การสื่อสารระหว่างบุคคล เช่น พระสงฆ์ให้ข้อคิดแก่ฆราวาส
- การสื่อสารกลุ่มซึ่งเป็นรูปแบบหลักที่พระสงฆ์ใช้ในการเทศน์ในวันพระ วันสำคัญ ๆ

ของศาสนา

- การสื่อสารมวลชน เช่น การอัดเทปเสียงธรรมะของพระพยอม การออกรายการทาง วิทยุ/โทรทัศน์ของพระภิกษุเช่นท่านปัญญาวัณนัทธภิกษุ ในรายการธรรมะ การเขียนเผยแพร่วรรณคดีเห็นด้านศาสนาของท่านพุทธทาส เป็นต้น

3. บทบาทการสื่อสารในการยกระดับจิตใจของประชาชน สำหรับหน้าที่บทบาทของการสื่อสารโดยทั่วไปที่นักนิเทศศาสตร์รู้จักกันดีมักเป็นบทบาทในเรื่องการให้ข้อมูล ให้ความรู้ การ ประสานความสัมพันธ์ และการถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม ประสิทธิภาพของการสื่อสารนั้น มักหวังผลใน 3 ด้าน คือ ความรู้ (knowledge) ทศนคติ (attitude) และการกระทำ (performance) แต่สำหรับลักษณะเฉพาะของการสื่อสารศาสนานั้น นอกจากจะมุ่งหวังในระดับการกระทำ คือ ระดับมีจริยธรรม ซึ่งเป็นมิติด้านสังคม-การอยู่ร่วมกันแล้ว การสื่อสารศาสนายังมุ่งหวังถึงขั้น ยกระดับจิตใจให้ปัจเจกบุคคลแต่ละคนมีระดับความเป็นมนุษย์ที่สูงส่งขึ้น

มีงานค้นคว้าวิจัยที่เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารในการยกระดับจิตใจของ บุคคลอยู่หลายชิ้น โดยที่ในแต่ละกรณีนั้นอาจจะมีการใช้การสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ เช่น การอบรม สัณสน การให้ความรู้ด้วยการเทศน์สอน การให้คำปรึกษาหารือแก่ผู้ที่มีความทุกข์ในชีวิต รวมทั้ง รูปแบบการสื่อสารเฉพาะแบบทางศาสนาคือการเจริญสติด้วยการทำสมาธิหรือการภาวนา เช่น นิตยา จิ่งเกษมสุข (2532) ศึกษาถึงกระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจิตใจของผู้เข้ารับการอบรม ของสำนักปฏิบัติธรรม และพบว่าสำนักปฏิบัติธรรมนี้ประสบความสำเร็จได้โดยไม่ต้องอาศัยเครื่อง ล่อใจที่เป็นวัตถุ ไม่มีทั้งการบังคับและอ้อนวอน แต่สิ่งล่อใจที่สำคัญคือผลของการปฏิบัติ

4. บทบาทของการสื่อสารในการธำรงรักษาความศรัทธาของประชาชน จากคำนิยาม ของศาสนาในแง่มุมมองของนิเทศศาสตร์ที่กล่าวมา รวมทั้งคำกล่าวของพระธรรมปิฎกที่ระบุว่า สถาบันศาสนาจะดำรงอยู่ต่อไปได้ ก็ต่อเมื่อประชาชนเล็งเห็นถึงประโยชน์ของสถาบันนี้ ซึ่งจะทำ ให้ประชาชนมีความศรัทธาเลื่อมใส และจะช่วยกันประคับประคองสถาบันนี้ต่อไปให้ยั่งยืน

ยาวนาน ดังนั้น การที่ประชาชนจะรับรู้ถึงประโยชน์ของสถาบันศาสนานั้น จำเป็นต้องมีการบอกกล่าวหรือมีการแสดงผลงานหรือกิจกรรมที่พิสูจน์ว่า บรรดาองค์ประกอบต่าง ๆ ของศาสนา ไม่ว่าจะเป็นคำสอน ตัวบุคคล พิธีกรรม ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ฯลฯ ล้วนแล้วมีประโยชน์ในทางใดทางหนึ่งแก่ประชาชน

มีงานศึกษาวิจัยที่ได้ติดตามผลว่า บรรดาสื่อสมัยใหม่เช่นสื่อโทรทัศน์ได้เข้ามามีบทบาทในการธำรงรักษาความศรัทธาของประชาชนมากน้อยเพียงใด เช่น พวงทอง อังกาบ (2538) ศึกษาพฤติกรรมการเปิดรับรายการธรรมะทางสื่อโทรทัศน์ของคนกรุงเทพมหานครจำนวน 430 คน และพบว่า คนกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่ (71%) จะเปิดรับรายการธรรมะแบบนาน ๆ ครั้ง อันเนื่องมาจากหลายเหตุผล เช่น ช่วงเวลาไม่เหมาะสม รูปแบบรายการและเนื้อหาไม่น่าสนใจ ขาดความหลากหลาย เป็นต้น

5. บทบาทในการช่วยขยายกลุ่มผู้ศรัทธากลุ่มใหม่ของศาสนา เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมจากสังคมที่มีศาสนาเป็นศูนย์กลางมาสู่สังคมที่เน้นมิติทางโลกย์ การสื่อสารของสถาบันศาสนาก็ดูเหมือนจะถูกผลักให้กลายเป็น "การสื่อสารของคนเฉพาะรุ่นวัยหนึ่ง ๆ" คือเป็นการสื่อสารของผู้อาวุโส" และถูกตัดขาดออกไปจากกลุ่มคนรุ่นใหม่หรือกลุ่มเด็กวัยรุ่นที่เริ่มหันหลังให้วัดหรือไม่รู้จักพระไม่รู้จักเจ้า เมื่อเกิดปรากฏการณ์เช่นนี้ก็ได้มีการปรับตัวจากฝ่ายสถาบันศาสนาที่พยายามจะแสวงหาวิธีการใหม่ ๆ กลยุทธ์แปลก ๆ ที่จะสื่อสารกับกลุ่มผู้รับสารกลุ่มนี้ เช่น ในช่วงปี พ.ศ.2533 พระพยอม กัลยาโณได้เริ่มจัดรายการธรรมะพระพยอมผ่านสถานีโทรทัศน์ช่อง 3 ในช่วงเวลา 11.30 น. ของวันอาทิตย์ พระพยอมได้มุ่งปรุงแต่งสารและนำเสนอให้มีลักษณะตรงกับกลุ่มเป้าหมายคือเยาวชนวัยรุ่น กล่าวคือมีลักษณะสนุกสนานตามสไตล์วัยรุ่น และมีการใช้ภาษาที่ "โดนใจ" คนกลุ่มนี้ ซึ่งมีงานวิจัยพบว่า รายการนี้เป็นที่นิยมของวัยรุ่นมาก (วัชรียา อานามวัฒน์ 2533)

6. บทบาทของการสื่อสารภายในองค์กร ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นว่า องค์ประกอบหนึ่งของศาสนาก็คือ องค์กรที่ทำงานเกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งจะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางศาสนาเช่นเดียวกับองค์กรอื่น ๆ เช่น ต้องมีการบริหารตัวบุคคล บริหารกิจกรรม บริหารวัตถุ/งบประมาณ/สิ่งก่อสร้าง ฯลฯ และในการที่องค์กรหนึ่ง ๆ จะดำรงอยู่ได้รวมทั้งดำเนินกิจกรรมได้นั้น จำเป็นต้องมีการสื่อสารเป็นส่วนประกอบสำคัญ ซึ่งจะมีทั้งการสื่อสารภายในองค์กร และการสื่อสารระหว่างองค์กรกับภายนอก

ในกรณีของสังคมไทยนั้น องค์กรสูงสุดของพุทธศาสนา คือ มหาเถรสมาคม พระศักดิ์ธนพัฒน์พงศ์ (2541) ได้ศึกษาว่า ในขณะที่มหาเถรสมาคมเป็นองค์กรที่ก่อตั้งมาแต่ครั้งอดีต

ปัจจุบัน บริบทและโครงสร้างสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย มหาเถรสมาคมในฐานะองค์กรสำคัญของสถาบันศาสนาจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนหรือไม่ อย่างไร และการสื่อสารจะมีบทบาทในการปรับเปลี่ยนองค์กรได้อย่างไร

จากการสัมภาษณ์พระสงฆ์ที่เป็นสมาชิกกระดับสูงของมหาเถรสมาคม ผู้วิจัยพบว่า มหาเถรสมาคมมีการรับรู้ตนเองว่า องค์กรของตนนั้นเป็นองค์กรศาสนาที่มีอัตลักษณ์ที่แตกต่างไปจากองค์กรแบบทางโลก เช่น ก่อตั้งมาจากหลักการในพระธรรมวินัย การบริหารจัดการดำเนินไปตามหลักการ และควรเป็นองค์กรที่ไม่จำเป็นต้องใช้การเปลี่ยนแปลงปรับปรุง เช่น การเปิดให้สมาชิกทุกระดับมีส่วนร่วมแบบประชาธิปไตยในการบริหารเช่นเดียวกับองค์กรทางโลก

7. บทบาทในการเผยแพร่ข่าวสารขององค์กรศาสนาให้รับรู้และเพื่อระดมทรัพยากร

นอกเหนือจากเผยแพร่หลักธรรมคำสอนแล้ว บรรดาองค์กรศาสนาเช่นวัด ชมรมศาสนาต่าง ๆ ก็คงมีลักษณะธรรมชาติและหน้าที่เหมือนองค์กรโดยทั่ว ๆ ไป กล่าวคือ จะต้องมีการติดต่อสื่อสารกับสมาชิกเพื่อเผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับขององค์กร เช่น ในกรณีของวัดก็ต้องมีระบบการสื่อสารที่จะส่งเนื้อหาข่าวสารถึงประชาชน เช่น เมื่อวัดต้องการจะจัดงานบุญ เมื่อต้องการจะสร้างโบสถ์ ซ่อมศาลาการเปรียญ ฯลฯ ในอดีตการมีกลองเพลติดตั้งอยู่ที่วัด เป็นช่องทางการสื่อสารที่สำคัญในการทำหน้าที่ดังกล่าว ปัจจุบัน มีงานวิจัยพบว่า สื่อมวลชนเช่นวิทยุได้เข้าไปทำหน้าที่เสริมหรือทดแทนสื่อดั้งเดิมของศาสนา (พรรษา รอดอาตม์ 2544)

8. บทบาทข่าวสารในการช่วยทำความเข้าใจเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในสถาบันศาสนา

สถาบันศาสนาที่เหมือนสถาบันอื่น ๆ ในสังคมที่จำเป็นต้องมีกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อให้ออกรับและตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงไปของสังคมส่วนอื่น ๆ การเปลี่ยนแปลงของสถาบันศาสนานั้น อาจจะเป็นการเปลี่ยนแปลงบรรดาองค์ประกอบทั้ง 5-6 ประการของศาสนาที่ได้กล่าวมาข้างต้น เช่น การเปลี่ยนแปลงวิธีการอธิบายศาสนาซึ่งเป็นตัวหลักคำสอน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็ต้องมีการอธิบายสร้างความเข้าใจใหม่ให้แก่สาธารณชน ตัวอย่างเช่นเมื่อท่านพุทธทาสได้ตีความพุทธศาสนาด้วยกระบวนการทัศน์แบบใหม่ ปุณฺณนุช ชุตติมา (2543) ได้ศึกษาว่าปรัชญาการสื่อสารในธรรมะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นอย่างไร เช่น ท่านพุทธทาสได้สร้างระบบการสื่อสารขึ้นมา 2 ระดับ คือภาษาคน ภาษาธรรม รวมทั้งได้เผยแพร่แนวคิดใหม่ ๆ ที่อาจจะฟังแปลกสำหรับพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป เช่น การทำงานด้วยจิตว่าง พูดโดยไม่เปิดปากพูด การละอึดตา เป็นต้น

9. บทบาทข่าวสารในการช่วยพัฒนาสถาบันศาสนาให้ทำหน้าที่ได้หลากหลายขึ้น ได้

กล่าวแล้วว่า ในอดีตสถาบันศาสนาเป็นสถาบันที่มีหน้าที่ต่าง ๆ ต่อสังคมอย่างมากมาย ซึ่งการทำ

หน้าที่ดังกล่าวนั้นก็เนื่องจากมีเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ เอื้ออำนวย แต่ในปัจจุบันนี้เงื่อนไขต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป บทบาทของสถาบันศาสนาจึงลดลงเหลือเพียง 2-3 อย่างเช่น หน้าที่ทางพิธีกรรม ฉะนั้นหากสถาบันศาสนาต้องการจะดำรงอยู่ในโลกปัจจุบัน สถาบันนี้ก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนตนเองโดยเฉพาะต้องเพิ่มเติมบทบาทหน้าที่ใหม่ ๆ ให้ตอบสนองต่อความต้องการของสังคมปัจจุบัน และในการแสดงบทบาทหน้าที่ใหม่ ๆ นี้ การสื่อสารจะมีส่วนช่วยเหลือสถาบันศาสนาอย่างมาก

มีงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษาบทบาทและประสิทธิภาพของพระสงฆ์ในการช่วยเหลืองานพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชน เริ่มตั้งแต่งานพัฒนาด้านเศรษฐกิจ (กรรณิการ์ โอมุณ 2528) งานพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ (พูนทรัพย์ สิทธิพรหม 2532) ไปจนกระทั่งถึงประเด็นปัญหาสังคมใหม่เอี่ยมล่าสุดคือโรคเอดส์ (พรพนนิภา วงษ์มิตร 2540)งานวิจัยเหล่านี้ต่อกันมาผลที่ตรงกันคือสื่อบุคคลเช่นพระสงฆ์นั้นสามารถจะทำงานด้านพัฒนา โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงถึงระดับการกระทำได้ดีกว่าสื่อมวลชน ซึ่งเปลี่ยนแปลงได้เพียงระดับความเข้าใจ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานวิจัยเหล่านี้ได้คัดเลือกกรณีที่ประสบความสำเร็จมาศึกษา แต่ภาพที่แท้จริงก็คงจะมีพระสงฆ์จำนวนมากที่ทำงานล้มเหลว แต่ยังไม่มีการวิจัยที่แสดงให้เห็นว่าความล้มเหลวนั้นมาจากเหตุปัจจัยใดบ้าง อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่สื่อบุคคลเช่นพระสงฆ์ที่ทำงานได้สำเร็จนั้น การสื่อสารเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีบทบาทอย่างสำคัญอยู่เสมอ

10. บทบาทของสถาบันการสื่อสารในการตรวจสอบสถาบันศาสนา เนื่องจากสถาบันศาสนาดำรงอยู่ได้เพราะความชอบธรรมของตัวสถาบันเอง เนื่องจากเป็นสถาบันที่จะถูกมอบหมายให้อบรมสั่งสอนจริยธรรม/ศีลธรรมแก่สังคม ตัวสถาบันเองจึงต้องมีความบริสุทธิ์ในแง่จริยธรรม/ศีลธรรมเองเสียก่อน แต่เนื่องจากสถาบันศาสนามีลักษณะเปิดกว้างต่อการรับสมาชิกและมีผู้คนมากมายที่เข้าไปเป็นสมาชิกของสถาบันนี้ ดังนั้นจึงต้องมีกลไกการตรวจสอบความชอบธรรมของสถาบันนี้ ในการนั้นนอกจากสถาบันศาสนาจะมีกลไกการตรวจสอบภายในของตัวเองรวมทั้งมีการจับตาดูจากชุมชนต่าง ๆ แล้ว ในโลกปัจจุบันก็ยังมีสถาบันการสื่อสารมวลชนที่ทำหน้าที่เป็นกลไกตรวจสอบสถาบันศาสนาอีกด้วย

ในช่วงทศวรรษ 2530-2540 มีรายงานข่าวคราวในหน้าหนังสือพิมพ์ที่เป็นเรื่องเสียหายแก่พระสงฆ์อย่างมาก จนกระทั่งมีคำถามเกิดขึ้นว่าเมื่อสื่อมวลชนนำเสนอข่าวบรรดาอสังขีทั้งหลายอย่างครึกโครมเช่นนี้ จะมีผลต่อความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนหรือไม่ สุทัศน์ โจอัยกระโทก (2539) ได้ศึกษาทัศนคติของพระสงฆ์ต่อประเด็นดังกล่าว ซึ่งก็พบว่า สถาบันสงฆ์ยังมีความมั่นใจว่าสถาบันสงฆ์ยังคงมีความชอบธรรมอยู่ ยังคงมีพระดีมากกว่าพระชั่ว เพียงแต่สื่อมวลชนมีลักษณะเลือกนำเสนอแต่กรณีพระเลวเท่านั้น

เช่นเดียวกับที่ รัตนวดี เทพช่วยสุข (2539) ได้ศึกษาประเด็นดังกล่าวจาก พุทธศาสนิกชนโดยตรง โดยเปรียบเทียบระหว่างพวกที่ไปวัดกับพวกที่ห่างวัด ผลการวิจัยก็ยังพบ เช่นเดียวกันว่า กลุ่มตัวอย่างยังคงประเมินภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ไปในทางบวกมากกว่าทางลบ โดยเฉพาะกลุ่มที่เข้าวัดเข้าวาเป็นประจำ (ซึ่งน่าจะเป็นโอกาสให้ได้พบพระดี ๆ โดยตรง)

อย่างไรก็ตาม ผลจากการดำเนินการดังกล่าวของสื่อมวลชน ก็ส่งผลให้สถาบัน ศาสนาเองมีการติดตั้งกลไกและสร้างมาตรการที่เข้มงวดขึ้นในการรักษาความบริสุทธิ์ของสถาบัน เพื่อให้มีความชอบธรรมต่อไป

กิจกรรม 13.2.2

กลุ่มแนวคิดที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการสื่อสารมีอะไรบ้าง

แนวตอบกิจกรรม 13.2.2

มี 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มที่ต่างวิพากษ์วิจารณ์กัน กลุ่มที่ต่างมองกันและกันเป็นเครื่องมือ กลุ่มที่สนใจรูปแบบและเนื้อหาความสัมพันธ์ที่หลากหลาย

เรื่องที่ 13.2.3

กรณีศึกษาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนา

สำหรับกรณีศึกษาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนาที่จะเลือกมานำเสนอนี้ได้คัดเลือกโดยใช้เกณฑ์เรื่องบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อการพัฒนาศาสนาในด้านต่าง ๆ

กรณีศึกษาที่ 1 เป็นงานศึกษาเรื่องการสื่อสารของหลวงพ่อนานที่เริ่มนำหลักธรรมมาใช้ในการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ (ทางโลก) ควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านจิตใจโดยผ่านช่องทางหลาย ๆ แบบทั้งแบบทางโลกและทางธรรม

กรณีศึกษาที่ 2 เป็นงานศึกษาเรื่องการสื่อสารของพระพยอมที่อาจถือได้ว่าเป็นพระสงฆ์รูปแรกๆที่มีการประยุกต์เอาการสื่อสารตามแบบเดิมของศาสนาคือการเทศน์สอน มาประสมประสานกับวิธีการและรูปแบบการสื่อสารแบบใหม่ เช่น สื่อมวลชน การทำกิจกรรมสงเคราะห์และพัฒนาที่โดดเด่นมากที่สุด

กรณีศึกษาที่ 3 เป็นงานศึกษานวัตกรรมด้านการสื่อสารของพระไพศาล วิสาโล ซึ่งถือว่าการประสานหลอมรวมทุกองค์ประกอบของการสื่อสารที่เป็นการสื่อสารทางศาสนาและการสื่อสารทางโลกทุกประเภทเข้าด้วยกันที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด

ทั้ง 3 กรณีนี้อาจถือได้ว่าเป็นต้นแบบของการศึกษาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาศาสนาในสังคมไทยยุคปัจจุบัน

กรณีศึกษาที่ 1: หลวงพ่อนาน แห่งวัดสามัคคี หมู่บ้านท่าสว่าง จ.สุรินทร์

1.บริบทสังคมและบริบทชุมชน ในระหว่างปี พ.ศ.2509 ที่หลวงพ่อนาน สุทธิสีโล (พระครูพิณิจประชานาถ) เจ้าอาวาสวัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง จ.สุรินทร์ เริ่มงานพัฒนาชุมชนนั้น แนวคิดเรื่องพระสงฆ์กับการพัฒนายังไม่ปรากฏขึ้นในสังคมไทย เนื่องจากกระแสความเข้าใจของสังคมในขณะนั้นคิดว่า พระสงฆ์ไม่ควรมายุ่งกับเรื่องทางโลก (เรื่องงานพัฒนาวัตถุ) รวมทั้งความเชื่อที่ว่าหลักการบางอย่างของศาสนา (เช่น สันโดษ) เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ดังนั้น พระสงฆ์ที่อยู่ในแถวหน้าของกลุ่มพระสงฆ์เพื่อการพัฒนา เช่น หลวงพ่อนาน จึงจำเป็นต้องใช้การสื่อสารทุกรูปแบบเพื่อเปลี่ยนแปลงความเข้าใจดังกล่าว

เมื่อวิเคราะห์งานด้านการสื่อสารที่หลวงพ่อนานนำมาใช้เพื่อการพัฒนาศาสนาจะพบว่า มีเป้าหมายที่สำคัญ ๆ อยู่ 2 ประการคือ

1.1 การปรับเปลี่ยนความเข้าใจว่า พระสงฆ์ต้องเข้ามาอยู่กับทางโลก แต่ในแบบฉบับ

และด้วยวิธีการทางศาสนา พร้อมทั้งพิสูจน์ว่าหลักการทางศาสนามีใช่เป็นอุปสรรค หากแต่กลับเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการพัฒนา

1.2 การปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่องการทำสมาธิ ซึ่งเป็นรูปแบบการสื่อสารภายในบุคคล (intrapersonal communication) และมีลักษณะเป็นส่วนตัว (individualistic) ให้มาเป็นการสื่อสารแบบกลุ่มและเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนา

2. ผู้นำชุมชนและกิจการรณการรณการพัฒนา หลวงพ่อนานเกิดที่บ้านท่าสว่างนั่นเอง ความเป็นคนของชุมชนเองทำให้เป็นสื่อบุคคลที่ไม่มีปัญหาเรื่องความไวเนื้อเชื้อใจจากชาวบ้าน ท่านเกิดในปี พ.ศ.2473 และบวชเป็นพระเมื่ออายุ 20 ปี ได้บวชเรียนจนได้นักธรรมเอกและมีความสนใจในการทำสมาธิเป็นพิเศษ ในปี พ.ศ.2502 ได้เป็นเจ้าของาวาสวัดสามัคคี ในหมู่บ้านท่าสว่าง และเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านมาก

หลวงพ่อนานได้พิจารณาเห็นการก่อตัวของปัญหาของชุมชนซึ่งเกิดปัญหาอันเนื่องมาจากการพัฒนาแบบใหม่เหมือนหมู่บ้านในชนบททั่วไป คือ ความยากจน ปัญหาหนี้สิน หมู่สาวอพยพเข้าเมือง คนในหมู่บ้านไม่สนใจกิจกรรมส่วนรวม เป็นต้น และได้พยายามวิเคราะห์ปัญหารวมทั้งแสวงหาหนทางแก้ไข ในระดับแนวคิด ท่านคิดว่าจะนำเอาหลักพุทธศาสนากับหลักการพัฒนาชุมชนมาประสานกัน ต้องเอาเรื่องการพัฒนากายและจิต (ซึ่งในแผนพัฒนาประเทศยุคแรก ๆ มิได้กล่าวถึงเรื่องจิตใจเลย) ให้ควบคู่ไปด้วยกัน โดยจะใช้แต่การเทศนาสั่งสอนอย่างเดียวไม่ได้ ท่านจึงวางแผนกิจกรรมเป็นขั้นตอน ดังนี้

1) *กิจกรรมชุดแรก: งานพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน* เป็นที่น่าสนใจว่า เมื่อเริ่มต้นกิจกรรมแรกที่ต้องการจะแสดงให้เห็น "พระต้องรับผิดชอบต่อชุมชน" นั้น หลวงพ่อนานกลับไม่ใช่กิจกรรมการสื่อสารในรูปแบบของการทำสมาธิ แต่กลับเริ่มด้วยกิจกรรมการพัฒนาทางโลกที่กำลังเป็นที่นิยมในช่วงปี พ.ศ.2510 คือการสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน หลวงพ่อนานในฐานะเจ้าอาวาสได้เกณฑ์พระ/เณรในวัดมาขุดดินทำถนนเข้าหมู่บ้าน โดยใช้มือขุดและทำในเวลาากลางคืน เนื่องจากสารที่อยู่ในสื่อกิจกรรมนี้มีลักษณะสวนทางกับธรรมเนียมปฏิบัติ ทำให้ชาวบ้าน (ผู้รับสาร) แยกแยะเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเห็นด้วย อีกกลุ่มไม่เห็นด้วย

ปฏิกิริยาด้านการสื่อสารตอบโต้ของหลวงพ่อนานคือการนิ่งเฉย ก้มหน้าก้มตาทำงานต่อไป ชาวบ้านที่เห็นด้วยกลุ่มเล็ก ๆ จึงเริ่มเข้ามาช่วยทำงาน และในท้ายที่สุด ชาวบ้านทุกคนที่ได้เห็นความแน่วแน่และตั้งใจจริงของพระ จึงเข้ามาช่วยทำถนนแล้วเสร็จใน 1 ปี

หลวงพ่อนานได้เทศน์สรุปให้ชาวบ้านเข้าใจ (reflection) ในกิจกรรมที่ลงมือไป (action) ว่า "ผู้ใดที่มองเห็นปัญหา ก็ต้องยื่นมือเข้ามาช่วย ไม่ว่าจะพระหรือฆราวาสก็ตาม"

2.2 *กิจกรรมชุดที่สอง - งานพัฒนาแบบศาสนา* หลังจากทำกิจกรรมชุดแรกแล้ว หลวงพ่อนานได้วิเคราะห์ว่า การที่กิจกรรมที่ทำนั้นยังแก้ปัญหาพื้นฐานของชุมชนไม่ได้ ก็เพราะรากฐานของปัญหานั้นอยู่ที่ "ตัวคน" ดังนั้นจึงต้องหันมาพัฒนาตัวคนเสียก่อน และในการนี้ หลวงพ่อนานได้หันไปใช้รูปแบบการสื่อสารแบบศาสนา คือการทำสมาธิซึ่งท่านมีความสนใจและเชี่ยวชาญ

ในปี พ.ศ.2518 หลวงพ่อนานรับชาวบ้านที่สนใจ 40 คนมาทำสมาธิอย่างเข้มข้น 7 วันต่อเนื่องกันที่วัด โดยให้คำอธิบายว่า ก่อนที่จะทำการเพาะปลูกข้าวนั้น จำเป็นต้องมีการถอนวัชพืชและเตรียมดินเสียก่อน การจะคิดทำโครงการพัฒนา ซึ่งเปรียบเสมือนการปลูกข้าวนั้นก็ต้องมีการทำสมาธิซึ่งเปรียบเสมือนการถอนวัชพืชและการเตรียมดิน การนำสมาธิมาทำสมาธิรวมหมู่กันนั้นเป็นเรื่องแปลกใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าว เพราะตามปกติเรื่องการทำสมาธินั้นจะเป็นกิจกรรมของสงฆ์ และมักทำกันเป็นรายบุคคล รวมทั้งเป็นการทำสมาธิเพื่อฝึกจิตใจเฉย ๆ แต่หลวงพ่อนานได้ปรับเอารูปแบบดังกล่าวมาใช้เพื่อเป้าหมายของการพัฒนา เป็นการประสานระหว่างมิติทางโลกและทางธรรม

หลังจากฝึกจิตจนสงบแล้ว หลวงพ่อนานก็ได้แนะนำให้ชาวบ้านทบทวนไตร่ตรองถึงการใช้ชีวิตของตนเอง โดยเฉพาะเรื่องของรายได้-รายจ่ายในชีวิตประจำวัน ทำให้ชาวบ้านพบว่าแหล่งรายจ่ายส่วนใหญ่ถูกใช้ไปเพื่ออบายมุข ชื้อหอย ฯลฯ หลวงพ่อจึงแนะนำให้แก้ความทุกข์ด้วยการเอาเงินที่จะกินเหล้าชื้อหอยมาลงหุ้นเพื่อทำกลุ่มปุ๋ย (คือรวมเงินกันเพื่อไปชื้อปุ๋ยในราคาถูก) วิธีการพัฒนาเศรษฐกิจดังกล่าวเป็นวิธีการแบบศาสนาคือลดรายจ่าย ก็เท่ากับมีรายได้เพิ่มขึ้น ซึ่งสวนทางกับวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐที่มีอยู่ในขณะนั้น คือเพิ่มแต่รายได้ด้านเดียว

2.3 *กิจกรรมชุดที่สาม : กิจกรรมพัฒนาทางโลกแต่ให้มีความหมายทางธรรม* ในปี พ.ศ.2523-24 เริ่มมีการทบทวนแนวคิดเรื่องการพัฒนาอันใหม่โดยเฉพาะในกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนหลังจากที่พบว่า แผนพัฒนาประเทศกระแสหลักที่ใช้มา 4-5 แผนได้สร้างปัญหาใหม่ ๆ ให้แก่สังคมไทย และการแสวงหากระแสทางเลือกเพื่อการพัฒนา (Alternative development) ได้เริ่มต้นขึ้น ในท่ามกลางกระแสดังกล่าว สถาบันศาสนาก็เป็นสถาบันหนึ่งที่ได้เข้าร่วมแสวงหาแนวทางพัฒนากระแสใหม่ ๆ

หลวงพ่อนานได้เดินทางไปประชุมอบรมกับองค์กรพัฒนาต่าง ๆ และได้แนวคิดเรื่องการทำ "ธนาคารข้าว" ซึ่งท่านได้เปลี่ยนชื่อเป็น "สหบาลข้าว" แม้ว่าวิธีการทำสหบาลข้าวของหลวงพ่อนานอาจคล้ายคลึงกับวิธีการทำธนาคารข้าวโดยทั่วไป กล่าวคือ ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกจะเอาข้าวเข้ามาถือหุ้น แล้วก็กู้ยืมกันเอง โดยคิดดอกเบี้ยราคาถูก และดอกเบี้ยก็จะอยู่ในกลุ่ม แต่ทว่าหลวงพ่อนานก็ได้ใช้การสื่อสารเพื่อ "สร้างความหมายใหม่" (reconstruct) แก่สหบาลข้าวว่าสหบาลข้าวนี้มีใช้การทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หากทว่ากิจกรรมนี้จะเป็นเวทีให้คนได้แสดงออก

ซึ่งพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ดังนั้นกลุ่มคนรอยที่เข้ามาเป็นสมาชิก ก็ด้วยความเมตตาที่หวังจะเอาเข้ามาให้คนจนกู้ยืม เป็นต้น

แนวทางการต่อสู้ด้วยการ "บวชความหมาย" ของบรรดากิจกรรมเศรษฐกิจต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสหกรณ์ร้านค้า กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ นั้น หลวงพ่อนานได้ใช้รูปแบบการสื่อสารทั้งที่เป็นรูปแบบภาษาเช่น การเทศน์ การอธิบาย ฯลฯ และที่เป็นสื่อกิจกรรม เช่น การปฏิบัติตัวอย่างเช่น การทำนากะฉับมิตรในรูปแบบของการลงแขกช่วยกันทำนา เพื่อนำเอาข้าวที่ได้ไปตั้งธนาคารข้าวในหมู่บ้านที่ยากจน การเอาเงินบุญที่ชาวบ้านถวายวัดในช่วงเทศกาลต่าง ๆ ออกไปทำกิจกรรมรวมกลุ่มพัฒนาสำหรับคนยากจน รวมทั้งการนำเอาการทำสมาธิซึ่งเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบศาสนามาเป็นขั้นตอนการเตรียมความคิดและจิตใจของสมาชิกก่อนจะริเริ่มโครงการพัฒนา เป็นวิธีการประสานมิติทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกัน

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการทำกิจกรรมพัฒนาดังกล่าว มีอยู่หลายด้านคือ

(1) สำหรับตัวชาวบ้านเอง นอกจากจะสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องความยากจนแล้ว การมาทำกิจกรรมร่วมกัน ก็ยังทำให้ชาวบ้านได้เห็นพลังความสามัคคีของชุมชนที่เป็นทรัพยากรที่มีค่าสำหรับการแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชน

(2) สำหรับสถาบันศาสนา ก็ได้ฟื้นฟูบทบาทของศาสนาให้ขึ้นมามีความสำคัญในชีวิตของชุมชน

(3) การสร้างเกิดความหมายใหม่ของการพัฒนา การสื่อสารที่ผู้นำการพัฒนาได้ใช้นั้นทำให้เกิดความเข้าใจใหม่ต่อกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้น เช่น กลุ่มออมทรัพย์นั้นมิได้สำคัญที่ทรัพย์ที่นำมาออม หากแต่สำคัญที่น้ำใจและความสามัคคีที่นำมาออมมากกว่า เป็นต้น

กรณีศึกษาที่ 2: ความสามารถด้านการสื่อสารของพระพยอมกับการระดมพลังการพัฒนาชุมชน

ทัศนีย์ เจนวิถีสุข (2546) ผู้ศึกษาเรื่องความสามารถด้านการสื่อสารของพระพยอมกับการระดมพลังการพัฒนาชุมชนได้กล่าวว่า ในยุคปัจจุบันเมื่อสังคมไทยประสบต่าง ๆ แนวทางหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจในการแก้ปัญหาสังคม ก็คือการนำศาสนามาปรับใช้และแก้ปัญหา ทั้งนี้เนื่องจากศาสนาเองเคยเป็นสถาบันเก่าที่อยู่คู่กับสังคมไทยและเคยมีบทบาทหน้าที่ในการช่วยแก้ไขปัญหาสังคมมาแล้ว แต่ในยุคสมัยใหม่ การพัฒนาสังคมได้มองข้ามศักยภาพดังกล่าวของสถาบันศาสนา

ในการป้องกันและแก้ไขปัญหาสังคมของสถาบันศาสนานั้นจะมีการสื่อสารเป็นเครื่องมือสำคัญ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเครื่องมือชิ้นดังกล่าวเองก็ขาดการพัฒนาปรับปรุงให้เข้ากับการ

เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จึงปรากฏว่าในยุคปัจจุบัน การสื่อสารของศาสนาไม่อาจจะเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายบางกลุ่ม เช่น กลุ่มเด็ก กลุ่มวัยรุ่น ฯลฯ

จากวิธีการนำหลักศาสนามาปรับใช้ซึ่งมีอยู่หลาย ๆ แนวทางที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น แนวทางของพระพิศาลธรรมพาที (พระพยอม กัลยาโณ) ถือเป็นแนวทางหนึ่งที่ประสบความสำเร็จไม่น้อย เนื่องจากพระพยอมเป็นสื่อบุคคลทางศาสนาที่สามารถจะเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้หลากหลายกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มที่ห่างเหินหรือไม่สนใจศาสนามากที่สุด เช่น กลุ่มวัยรุ่นหรือกลุ่มคนที่ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม เช่น เด็กกำพร้า คนพิการ คนที่ประสบปัญหาชีวิต คนติดยา นักโทษ โสเภณี คนบ้า ฯลฯ

1. ภูมิลำเนา พระพิศาลธรรมพาที เดิมชื่อ พยอม จันเพชร เป็นคนจังหวัดนนทบุรี ฐานะครอบครัวยากจน ประกอบอาชีพทำนาและทำสวน ซึ่งเป็นอาชีพที่ได้รับมรดกสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เนื่องจากมีฐานะยากจน จึงเข้าศึกษาทางโลกจบเพียงชั้นประถม 4 และได้บวชเป็นภิกษุเมื่ออายุ 20 ปี หลังจากนั้นจึงได้รับการศึกษาในระบบสงฆ์จนจบเป็นนักธรรมเอก

ด้านสิ่งแวดล้อมในครอบครัวนั้น พระพยอมมีแบบอย่างทั้งสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมและไม่เหมาะสมให้ดูเปรียบเทียบ เช่น ท่านมีบิดาที่ติดการพนัน ติดเหล้ามากถึงขนาดดับแตกตาย ทำให้พระพยอมได้เรียนรู้โทษภัยของอบายมุข และมีความคิดฝังใจที่เกลียดชังอบายมุข ในทางตรงกันข้าม ท่านมีมารดาที่ขยันขันแข็ง และสอนให้ลูกขยันตั้งแต่เด็กด้วยการทำงานอย่างหนักให้ลูก ๆ เห็นเป็นแบบอย่าง พระพยอมได้เลือกเอาอุปนิสัยทางฝ่ายมารดามาเป็นแบบอย่าง

เช่นเดียวกับการเรียนรู้ด้านศาสนา ในขณะที่พระพยอมมีปู่ที่เป็นนักเลงเก่าชำนาญด้านการต่อสู้อาบ หมัดมวย มีอาชีพปล้นสดมภ์ชาวบ้าน มีลักษณะหนึ่งเหนียว ยิงฟันไม่เข้าเพราะมีของขลัง แต่เอาไปใช้ในทางที่ผิด สุดท้ายก็ต้องตายเพราะถูกตีจนหูแตกน่วมไปทั้งตัว พระพยอมจึงเกลียดการเล่นเครื่องรางของขลัง ในขณะที่ย่าของท่านจะเป็นคนใจบุญสุนทาน ทำบุญเข้าวัดเสมอ ทำให้พระพยอมเลื่อมใสเป็นเยี่ยมแต่ไม่เอาอย่าง และยึดเอาศรัทธาในศาสนาแบบคุณย่าเป็นตัวแบบ

ปรากฏการณ์นี้ชวนให้มีข้อคิดว่า มนุษย์เราอาจจะเลือกไม่ได้ว่าจะมีสภาพแวดล้อมแบบใด แต่ทว่าคนเราสามารถจะเลือกได้ว่า "จะเอาสิ่งแวดล้อมแบบไหน" ยึดถือเป็นแบบอย่าง

สำหรับการบ่มเพาะด้านศาสนาอย่างเข้มข้นนั้น พระพยอมได้รับการหล่อหลอมมาจากสำนักสวนโมกข์ของท่านพุทธทาสเนื่องจากได้ไปศึกษาพระธรรมอยู่ ณ สวนโมกข์ พระพยอมประทับใจในวัตรปฏิบัติของท่านพุทธทาสที่ทำประโยชน์เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน ถือว่าการทำงานคือการปฏิบัติธรรม "ท่านอาจารย์เป็นนักปฏิบัติธรรมที่เยี่ยมยอด ทุกอริยาบถของท่านคือ การปฏิบัติธรรม และท่านเป็นนักคิดด้วย" พระพยอมจึงซึมซับแนวคิดที่ว่าทุกคนในวัดต้อง

ทำงานมาใช้ จุดจำหลักกรรมการสอนที่ส่วนใหญ่จะเน้นสอนเรื่องอุปทาน คือไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น สอนให้ใช้ปัญหา พิจารณาเหตุผล ไม่สอนให้มั่งงาย ให้ทำบุญอย่างฉลาด เรียนรู้วิธีการจัด แบ่งกลุ่มผู้รับสารในการสอนหลักธรรม เช่น ถ้าผู้ฟังเป็นคนพื้นบ้านก็สอนธรรมแบบพื้นฐานง่าย ๆ ถ้าผู้ศึกษาเป็นนักเรียนนักศึกษาที่สอนสูงขึ้นไปอีก ผักผ่อนวิธีการใช้สื่อประกอบการเทศน์เช่น การใช้สไลด์ การบรรยายภาพในโรงมหรสพทางวิทยุญาณให้ผู้รับสารเข้าใจได้ง่ายขึ้น และใช้รูปแบบของสื่อและสารเพื่อการบรรยายธรรมได้หลายรูปแบบ

2. พัฒนาการทำงานของพระพยอม ทัศนีย์ เจนวินีสุข (2546) ได้แบ่งพัฒนาการการทำงาน ของพระพยอมออกเป็น 3 ระยะ โดยเริ่มนับตั้งแต่ช่วงเวลาที่พระพยอมได้ตั้งวัดสวนแก้วในปี พ.ศ.2523 มาจนถึงปัจจุบัน (2546) นับเป็นเวลา 23 ปีแห่งการทำงานด้านการสื่อสารเพื่อการ พัฒนาศาสนา ในระหว่างทั้ง 3 ระยะนี้ จะเห็นได้ว่า พระพยอมมีการใช้รูปแบบการสื่อสารที่สำคัญ 2 แบบ คือ การใช้สื่อด้วยการเทศน์อบรมสั่งสอน (ซึ่งเป็นวิธีการหลักของศาสนา) สลับกับการใช้สื่อกิจกรรม คือการลงมือปฏิบัติซึ่งก็เป็นวิธีการหลักอีกด้านหนึ่งของศาสนาเช่นกัน กล่าวคือ ใช้ทั้ง "วิธีการเทศน์และวิธีการลงมือทำ"

ช่วงระยะเวลาทำกิจกรรมทั้ง 3 ช่วงนั้น มีดังนี้

ระยะที่ 1: ช่วงหอมดอกพยอม อยู่ในช่วงระหว่าง พ.ศ.2523-2529 ช่วงนี้พระพยอมจะ เน้นการเทศน์ที่มีลีลาดึงดูดใจคนกลุ่มต่างๆที่ตามปกติเป็นกลุ่ม "ห่างวัด" เช่น วัยรุ่น โสเภณี คน คูก โดยมีเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเทศน์เอาคน และยังเน้นการใช้ปัจจัยด้านสื่อมวลชนเป็นเครื่อง ส่งเสริมชื่อเสียง เนื่องจากพระพยอมจะมีการออกสื่อมวลชนทุกประเภท เช่น เทปเสียง วิทยุ โทรทัศน์

สำหรับวิธีการนำเสนอเน้น วิธีการที่ใช้ในสมัยแรก ๆ เน้นการใช้ภาพประกอบ ซึ่งเป็น วิธีการที่แปลกสำหรับการสื่อสารทางศาสนา แต่เป็นวิธีการเรียนการสอนทางโลกที่ใช้อยู่ตาม โรงเรียนอนุบาล ประถม และมัธยมทั่วไป พระพยอมได้ใช้สไลด์มาเป็นเครื่องดึงดูดความสนใจ ของเด็ก เพราะได้วิเคราะห์ผู้รับสาร (จากคำบอกของเด็ก ๆ เอง)แล้วว่า เด็ก ๆ ชอบดูภาพมากกว่า ที่จะพูด

วิธีการต่อมาคือการใช้กิจกรรม เช่น การจัดค่ายอบรมจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชน โครงการนี้เป็นโครงการที่ถือว่ามีแนวร่วมมากที่สุด และเป็นโครงการที่สร้างความสุขใจให้พระ พยอมมากที่สุด กล่าวคือ สำหรับการเทศน์การบรรยายธรรมทั่วไป พระพยอมถือเป็นการ "จุ่มดูด" แต่การนำเด็กมาเข้าค่ายอบรมจริยธรรม ถือเป็นการ "แช่อิม" เพราะนำเด็กมาอยู่ค่าย 3-5 วัน เด็กมี เวลามากขึ้นที่จะได้ศึกษา เรียนรู้จริยธรรมและได้ฝึกปฏิบัติ

ระยะที่ 2: ช่วงน้อมจิตช่วยคนยาก ช่วงนี้เริ่มจาก พ.ศ.2530-2542 ซึ่งเป็นช่วงของการก่อตั้งมูลนิธิสวนแก้ว และเป็นช่วงของการดำเนินกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ทั้งด้านเสริมอาชีพ โครงการเศรษฐกิจ ฯลฯ การปรับเปลี่ยนกิจกรรมนั้น เกิดเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนความเข้าใจของพระพยอมที่มองเห็นว่า สำหรับกลุ่มคนยากจน พวกเขามีปัญหาสังคมแล้ว การใช้การสื่อสารด้วยวิธีการเทศน์อย่างเดียวมีข้อจำกัดที่ไม่อาจสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องให้เกิดขึ้นได้ หากคนเหล่านี้ยังประสบปัญหาทุกข์ยากอยู่ โอกาสที่จะมาฟังธรรมเพื่อพัฒนาตนในระดับจิตใจคงจะเป็นไปได้ยาก ดังนั้นในระยะที่สองนี้ พระพยอมจึงประสานการสื่อสาร 2 รูปแบบคือ การเทศน์ และการลงมือทำกิจกรรมควบคู่กันไป

สำหรับกลุ่มเป้าหมายนั้น จะเห็นว่าในแต่ละโครงการจะมีกลุ่มเป้าหมายแตกต่างกันไป ทั้งกลุ่มเด็ก คนชรา คนยากจน คนที่เป็นปัญหาของสังคม คนตกงาน คนว่างงาน ฯลฯ

อนึ่ง สำหรับเนื้อหาของกิจกรรมนั้น หากเทียบดูช่วงเวลาของการเกิดกิจกรรมในแต่ละโครงการกับกระแสของสังคม ก็จะพบว่ามีความสอดคล้องกัน กล่าวคือ พระพยอมได้เลือกเนื้อหา กิจกรรมที่สอดคล้องไปกับความเข้าใจของสังคม เช่น ช่วงปี พ.ศ.2536 เริ่มมีความเข้าใจเรื่องการวิไซเคลซยะ ก็เกิดโครงการสะพานบุญจากผู้เหลือเจือจานผู้ขาด และเมื่อปี พ.ศ.2540 เริ่มมีการรื้อฟื้นภูมิปัญญาพื้นฐานด้านการเกษตร เช่นการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ มูลนิธิสวนแก้วก็ได้ทำโครงการเพื่อเกษตรและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ระยะที่ 3: ช่วงขยายรากฐานการพัฒนา เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2542-ปัจจุบัน เมื่อพระพยอมได้คนจากกิจกรรมการเทศน์และจากการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์แล้ว ซึ่งถือเป็นการพัฒนาทางด้านกายภาพและจิตใจในระดับหนึ่ง และเนื่องมาจากความเข้าใจของพระพยอมเองว่าการพัฒนานั้นจะต้องวางรากฐานให้มั่นคงยั่งยืน ประกอบกับประเทศไทยได้ประสบกับภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจและได้หวนกลับมาสู่วิถีภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งให้ความสำคัญมากขึ้นในการนำหลักธรรมทางศาสนามาใช้ในการพัฒนา พระพยอมจึงได้เริ่มหันกลับมาใช้"วิถีทางแบบวัด" ในการปั้นแต่งบุคคลเพื่อเป็นการพัฒนาคนให้ครบถ้วนทั้งวิถีคิดและการปฏิบัติ ซึ่งในการนี้จะเน้นการพัฒนาบุคคลอย่างเข้มข้น มีระยะเวลาบ่มเพาะอย่างยาวนานพอสมควร ในรูปแบบความสัมพันธ์และการสื่อสารที่ใกล้ชิด

กลุ่มเป้าหมายที่พระพยอมคัดเลือกก็คือคนที่อยู่ในวัดสวนแก้วและที่ทำงานในมูลนิธิ ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้ว อาจกล่าวได้ว่า คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนที่มีตำหนิหรือเป็นเช่นของเสียแล้วของสังคม เช่น เป็นผู้พิการ ผู้ติดยาเสพติด ผู้ล้มเหลวจากชีวิตครอบครัว ฯลฯ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มที่จะพัฒนาได้ยากที่สุด แต่พระพยอมได้ใช้รูปแบบการสื่อสารแบบศาสนา คือการทำให้ผู้เป็นตัวอย่าง เช่นถ้าท่านต้องการให้มีการขุดลอกคลอง ท่านก็ลงมือทำก่อนเป็นคนแรก และท่านได้นำ

หลักธรรมะที่ได้มาจากท่านพุทธทาสที่กล่าวว่า "ธรรมะคือการทำงาน การทำงานคือการปฏิบัติธรรม"

สำหรับสื่อการสอนที่ใช้ในระยะนี้ พระพยอมผู้ส่งสารได้วนกลับไปใช้ธรรมชาติ คือ "การทำสวน" และเป็นสื่อที่ท่านมีฐานความรู้ดั้งเดิมอยู่มาก ท่านจัดให้ทุกคนในวัดได้ทำงานตามความถนัด และความเหมาะสมของร่างกาย แต่ทุกคนจะต้องมีความรับผิดชอบในเรื่องการทำสวน ซึ่งการทำสวนนั้นจะฝึกฝนอุปนิสัยในเรื่องความขยันขันแข็ง ความรับผิดชอบ ความสม่ำเสมอ และหากละเลยหน้าที่ก็จะเห็นผลอย่างทันที (เช่นถ้าไม่ถอนหญ้าก็จะรก ดอกผลของต้นไม้ก็จะไม่ออก) และยังประสานระหว่างการทำกิจกรรมทางโลกและทางศาสนาอยู่ตลอดเวลา

3. ความสามารถทางการสื่อสารของพระพยอม หากพิจารณาผลจากการทำงานในทุกลักษณะของพระพยอมแล้ว ก็น่าจะกล่าวได้ว่า กิจกรรมทั้งหลายที่ท่านดำเนินการนั้นประสบความสำเร็จเป็นส่วนใหญ่ โดยที่ความสำเร็จนั้น การสื่อสารมีบทบาทที่สำคัญ กล่าวคือ เนื่องจากพระพยอมมีความสามารถด้านการสื่อสารอย่างสูงและรอบด้าน จึงช่วยให้ท่านสามารถพัฒนาและปรับใช้ศาสนาเพื่อการพัฒนามนุษย์ได้อย่างเหมาะสม ความสามารถด้านการสื่อสารของท่านมีดังนี้

1) การปรับตัวให้เข้ากับลักษณะธรรมชาติของสื่อแต่ละประเภทที่ใช้ การปรับตัวนี้เกิดมาจากการที่ผู้ส่งสารมีความเข้าใจในลักษณะธรรมชาติของสื่อแต่ละชนิด และสามารถเลือกใช้สื่ออย่างเหมาะสมกับเนื้อหาและผู้รับสาร พระพยอมได้ใช้สื่ออย่างหลากหลายมาก ทั้งที่เป็นสื่อเก่า ได้แก่ สื่อบุคคล (ตัวท่านเอง) สื่อประเพณี (การเทศน์ งานประจำปีของวัด) สื่อสถานที่ (สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ สภาพแวดล้อม บรรยากาศ) สื่อศาสนวัตถุ เป็นต้น และสื่อใหม่ ได้แก่ สื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ (เทป วิดีโอ โทรทัศน์ สิ่งพิมพ์) สื่อกิจกรรม (โครงการต่าง ๆ) สื่อเฉพาะกิจ (การรณรงค์ การแถลงข่าว การพาสถานที่ และกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดในงานสำคัญๆ) เว็บไซต์ โดยการเลือกใช้สิ่งเหล่านี้จะมีวัตถุประสงค์ และรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายประการเช่น ผู้รับสาร เนื้อหา ลักษณะธรรมชาติของสื่อแต่ละประเภท บริบท เป็นต้น

2) การเปิดรับข้อมูลข่าวสารความรู้ (input) ข่าวสารข้อมูลความรู้เป็นวัตถุดิบที่สำคัญของผู้ส่งสาร ซึ่งผู้ส่งสารจะต้องมีทั้งปริมาณของข่าวสารอย่างเพียงพอ และเป็นข่าวสารที่มีคุณภาพ รวมทั้งต้องมีช่องทางเปิดรับข้อมูลข่าวสารที่มีประสิทธิภาพ ในกรณีของพระพยอมพบว่าพระพยอมมีการเปิดรับข้อมูลข่าวสารความรู้อยู่หลายประเภท ทั้งแนวคิดและความรู้ประเภทต่างๆ แนวทางหรือวิธีการทำงาน รวมทั้งข่าวคราวเรื่องความเป็นไปของสังคม และมีช่องทางเปิดรับที่แตกต่างกันตามประเภทข่าวสาร และนำเอาข่าวสารดังกล่าวมาใช้ในการเทศน์สอน ทำให้ผู้รับสาร

สามารถเข้าใจได้ง่าย ไม่มีช่องว่างมากเกินไประหว่างพระกับฆราวาส

3) การแพร่กระจายข้อมูลข่าวสาร ความรู้ การแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารความรู้ของพระพิศาลธรรมพาที (พระพยอม กัลยาโณ) เป็นการแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อต่าง ๆ โดยมีหลักการการวิเคราะห์ผู้รับสารเป็นเครื่องประกอบการพิจารณาที่สำคัญ และนำเอาวิธีการแพร่กระจายที่เหมาะสมกับผู้รับสารแต่ละกลุ่ม

กรณีศึกษาที่ 3: นวัตกรรมทางวิถีคิดเพื่อการสื่อสารศาสนาของพระไพศาล วิสาโล

1) *บริบทของสังคมไทยในทศวรรษ 2540* หลังจาก 4 ทศวรรษแห่งการพัฒนาของไทยผ่านไป สังคมไทยได้หวนกลับมาให้ความสำคัญของสถาบันศาสนาอีกครั้งหนึ่งดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจึงดูเหมือนว่า แนวคิดเรื่อง “กระบวนการทำให้เป็นโลกฆราวาส” ของเบอร์เกอร์นั้นจะใช้อธิบายไม่ได้กับสังคมไทย แต่ข้อเสนอเรื่องการพัฒนาอย่างคู่ขนานระหว่างการพัฒนาทางโลกกับทางธรรมของเมอร์ดอคน่าจะใช้บรรยายสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2540 ได้ดีกว่า

กรณีตัวอย่างที่สนับสนุนแนวคิดของเมอร์ดอคก็คือ งานศึกษาของวคิน ประดิษฐ์ศิลป์ (2557) เรื่อง “นวัตกรรมทางวิถีคิดเพื่อการสื่อสารศาสนาของพระไพศาล วิสาโล” จากกรณีศึกษาที่กล่าวมาทั้ง 2 กรณี ได้เห็นแล้วว่า มีแนวทาง 2 แนวทางในเรื่องศาสนากับการพัฒนา แนวทางแรกคือการนำศาสนามาใช้ในงานพัฒนาด้านต่างๆ เช่นกรณีของหลวงพ่อนาน และแนวทางที่สองคือการพัฒนาการสื่อสารของศาสนาเอง เช่น กรณีการปรับรูปแบบการเทศน์สอนของพระพยอม สำหรับกรณีของพระไพศาลนี้ จะเห็นการหลอมรวมแนวทางทั้งสองเข้าด้วยกัน

2) *ภูมิหลังของพระไพศาล* เมื่อเปรียบเทียบกับพระภิกษุสองรูปที่เป็นตัวแทนของกรณีศึกษาทั้งสองกรณีที่กล่าวมาแล้ว พระไพศาลมีภูมิหลังที่แตกต่างไปอย่างมาก และเป็นคำอธิบายปัจจัยที่สนับสนุนความสามารถในการสร้างสรรค์นวัตกรรมด้านการสื่อสารศาสนาของพระไพศาล

พระไพศาลเป็นคนกรุงเทพฯ เรียนชั้นมัธยมในโรงเรียนของคริสต์ศาสนา จบปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยทางโลก ศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์และประวัติศาสตร์ มีประสบการณ์การทำงานวิจัย มีความรู้ภาษาอังกฤษอย่างดี (ซึ่งทำให้สามารถอ่านหนังสือหาความรู้ได้อย่างกว้างขวาง) ได้มีโอกาสศึกษาเรื่องศาสนาจากพระภิกษุและนักคิดด้านศาสนาคนสำคัญๆ ของไทย เช่น ท่านพุทธทาส ส.คิวัรักษ์ ฯลฯ และที่สำคัญ คือมีความรู้ในสายนิเทศศาสตร์ ความรู้เรื่องสื่อใหม่และสังคมสารสนเทศด้วยการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองและการมีประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติจริง

ในช่วงที่เป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นช่วงที่มีเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากขบวนการนักศึกษาประชาชน คือ เหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 และเหตุการณ์สังหารนักศึกษา 6 ตุลา 2519 จึงเป็นช่วงเวลาที่พระไพศาลได้มีโอกาสทำงานด้านการเคลื่อนไหวสังคมการเมือง แม้ว่าท่านจะยึดถือแนวทางเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยสันติวิธีและอหิงสา แต่ก็ถูกจับกุมคุมขัง ท่านจึงเริ่มตระหนักว่า การแก้ปัญหาด้วยความรุนแรงทุกรูปแบบเป็นวิธีการที่ไม่เหมาะสมและพบว่า “การแก้ไขปัญหาเชิงสันติวิธี” เป็นวิธีการที่เหมาะสมกว่า วิธีการนี้เกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งกับหลักพุทธศาสนา จึงยึดเป็นแก่นกลางของการสื่อสารมาโดยตลอด

3) *นวัตกรรมสื่อของพระไพศาล* พระไพศาลเลือกใช้สื่อหลากหลายประเภทเพื่อให้เข้าถึงพุทธศาสนิกชนรุ่นใหม่ ผู้มีการศึกษาและหน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวข้องกับประชาชน โดยพบว่าท่านใช้สื่อ 2 ประเภทหลักๆ คือ “สื่อดั้งเดิม” และ “สื่อสมัยใหม่” ในการสื่อสารศาสนาดังนี้ คือ

ก) *สื่อดั้งเดิม* ผ่านสื่อกิจกรรม “ธรรมยาตราลุ่มน้ำปะทาว” อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ อันเป็นกิจกรรมที่เกิดจากการประยุกต์สื่อพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ได้แก่ การเจริญสติและการจาริกแสวงบุญ เข้ากับกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า โดยท่านมองว่า การอนุรักษ์และการปฏิบัติธรรมสามารถทำไปพร้อมๆ กัน ธรรมยาตราจึงกลายเป็นนวัตกรรมในฐานะที่พระไพศาล วิสาโล ได้พัฒนาพิธีกรรมทางศาสนาให้กลายเป็นกิจกรรมเชิงอนุรักษ์ โดยนำเอาธรรมะมาสื่อสารผ่านความรู้ทางโลก

ข) *สื่อสมัยใหม่* พบการใช้สื่อสมัยใหม่ 4 ประเภท คือ

(1) *สื่อโทรทัศน์* พระไพศาลได้รับเลือกจากสื่อมวลชนให้เป็นตัวแทนในการเสนอคำแนะนำและวิธีการแก้ไขปัญหาทั้งในวงการสงฆ์ (เช่น ความต่างพร้อยในวงการศาสนา) และปัญหาทางสังคม ท่านเป็นผู้แสดงทัศนะด้วยการให้สัมภาษณ์สื่อโทรทัศน์อย่างสม่ำเสมอโดยใช้องค์ความรู้เชิงสันติวิธี(ทางโลกแบบตะวันตก)และพุทธสันติวิธี(ทางธรรมแบบพุทธ)เป็นหลักในการเสนอทางออกต่างๆ

(2) *สื่อสิ่งพิมพ์* พระไพศาลเลือกใช้สื่อสิ่งพิมพ์หลายประเภทเพื่อใช้ให้เหมาะสมกับลักษณะของสิ่งพิมพ์แต่ละประเภทและกลุ่มผู้รับสารแต่ละกลุ่ม คือ หนังสือเล่ม หนังสือพิมพ์ และนิตยสาร เช่น เน้นการตอบปัญหาทางโลกในหนังสือพิมพ์คมชัดลึกซึ่งเป็นหนังสือตลาดทั่วไป แต่เลือกนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับสันติภาพในหนังสือพิมพ์มติชนรายวันซึ่งเน้นนำเสนอข่าวสังคมและการเมือง สะท้อนให้เห็นความสามารถทางการสื่อสารของพระไพศาล วิสาโล ในการวิเคราะห์ผู้รับสาร

(3) สื่อกิจกรรม ใช้ทั้งการอบรม การบรรยาย และการเสวนาธรรม เช่น อบรมทักษะการปฏิบัติต่อผู้ชมนุญโดยสันติวิธี โครงการเผชิญความตายอย่างสงบ ฯลฯ โดยพระไพศาลเป็นผู้พิจารณาประเด็นการสื่อสารด้วยตนเองผ่านการวิเคราะห์ผู้รับสารและสถานการณ์ อันเป็นการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ในสายนิเทศศาสตร์เข้ากับการสื่อสารศาสนา และเป็นการพัฒนากิจกรรมศาสนาให้มีมิติที่น่าสนใจมากยิ่งขึ้น

(4) สื่อใหม่ พระไพศาลใช้เว็บไซต์ Visalo.org เป็นช่องทางหลักในการรวบรวมผลงานจากสื่อทุกประเภท อาทิ งานเขียน และการบรรยายต่างๆ มาไว้ในแหล่งเดียวกัน โดยจัดเป็นหมวดหมู่ชัดเจนและเข้าถึงง่าย ตลอดจนใช้เป็นช่องทางในการสื่อสารและประชาสัมพันธ์กิจกรรมอบรม-บรรยายของท่านในแต่ละเดือน และยังใช้ facebook “พระไพศาล-Phra Paisal Visalo” และ Twitter “@PVisalo” ในการสื่อสารศาสนา โดยนำเสนอเหตุการณ์สำคัญในช่วงนั้นๆ ธรรมะสั้นๆ ในชีวิตประจำวัน และการตอบปัญหาธรรมะ ฯลฯ เกิดเป็นการสื่อสารศาสนาแบบดิจิทัลที่ไร้พรมแดน

นอกจากสื่อทั้ง 4 ประเภทนี้แล้ว พระไพศาลยังใช้สื่อประเภทอื่นๆ มาเสริมในงานพัฒนาศาสนา เช่น เครือข่ายการสื่อสาร โดยริเริ่มจัดตั้งเครือข่ายต่างๆ ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ และใช้สื่อด้านการวิจัยมาเผยแพร่ต่อสังคมซึ่งเป็นวิธีการที่แตกต่างจากพระสงฆ์ส่วนใหญ่

ผู้วิจัยสรุปว่า การศึกษานวัตกรรมสื่อของพระไพศาล ทำให้พบว่า 1) ท่านใช้การผูกประเด็นการสื่อสารทำให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างสื่อต่างๆ อันมีลักษณะเหมือนการสื่อสารการตลาดแบบบูรณาการ 2) ทำการสื่อสารอย่างต่อเนื่อง โดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนระหว่างสื่อต่างๆ 3) รักษาประเพณีปฏิบัติและยังคงใช้สื่อดั้งเดิมทางศาสนาในการสื่อสาร เพียงแต่เลือกใช้ใช้อย่างมีกลยุทธ์ตามบริบทของสังคมและกลุ่มเป้าหมาย

4) นวัตกรรมสารของพระไพศาล ผู้วิจัยกล่าวว่า นวัตกรรมสื่อที่มีประสิทธิภาพเป็นผลมาจาก “นวัตกรรมสาร” ที่เหมาะสม และพบว่า พระไพศาลมีวิธีการเลือกใช้สารที่โดดเด่นทั้งสิ้น 9 ประการ ตัวอย่างเช่น การเล่าเรื่องอย่างกระชับและเลือกเรื่องที่เป็นเหตุการณ์จริงที่เกิดขึ้นแต่เล่าจากมุมมองด้านศาสนา การอ้างอิงข้อมูลทางวิชาการแต่ในเวลาเดียวกัน ก็มีการดึงอารมณ์ด้วยการใช้โวจนาภาษา เช่น การเปลี่ยนน้ำเสียง ภาษา และจังหวะ การอธิบายธรรมด้วยภาษาและตัวอย่างที่เข้าใจง่าย หลีกเลี่ยงการใช้ศัพท์บาลี การใช้หลักการเลือกเนื้อหาที่ใกล้ชิดกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น พูดเรื่องลูกและศิษย์ในการบรรยายธรรมต่อครูแลผู้ปกครอง เป็นต้น

ผลจากการสร้างนวัตกรรมสารทำให้เกิดการหลอมรวมองค์ความรู้ต่างๆ ที่เคยถูกแยกออก

จากกัน เช่น การหลอมรวมเรื่องจิตวิญญาณและวิทยาศาสตร์ให้เป็นเรื่องเดียวกัน เรื่องศาสนากับการเมือง ศาสนากับการอนุรักษ์ การหลอมรวมองค์ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกัน เช่น การพูดถึงลัทธิบริโภคนิยม ภาวะโภชนาการ และหลักธรรมว่าด้วยความประมาทที่อยู่ในบทความเดียวกัน อันนับได้ว่า เป็นการสร้างนวัตกรรมทางความรู้ขึ้นมา

5) *นวัตกรรมวิธีคิด* ผู้วิจัยได้วิเคราะห์วิธีคิดของพระไพศาลและพบว่า มีการหลอมรวมระหว่างวิธีคิดแบบทางธรรมและทางโลกเข้าด้วยกันอย่างเหมาะสม วิธีคิดทางธรรมที่พระไพศาลใช้เป็นเครื่องนำทางการสื่อสารของตน คือ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการหรือวิถีแห่งปัญญาอันเป็นวิธีคิดที่ถูกต้องในทางพุทธศาสนา (เช่น คิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ แบบพิจารณาคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม) หรือวิธีคิดด้านสื่อสารแบบพุทธศาสนา คือ สุ จิ ปุ ลิ เป็นต้น

ส่วนระบบคิดแบบทางโลกนั้น การวิจัยพบว่า พระไพศาลมีวิธีคิด 2 แบบที่ผสมผสานกันแบบแรกได้แก่ วิธีคิดแบบวิพากษ์ ที่หมายถึงการคิดวิเคราะห์ การโต้แย้ง และการตัดสินใจ ซึ่งท่านนำมาใช้ในการมองปัญหาและนำเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาต่างๆ แบบที่สอง คือความคิดแบบสร้างสรรค์ เช่น การที่ท่านนำเอาความรู้ทางศาสนามาสื่อสารผ่านมุมมองทางโลกที่ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดจากกรอบเดิมๆของพระสงฆ์ การวิจัยพบว่า พระไพศาล วิสาโล มีความคิดที่เป็นส่วนผสมทั้งแบบพระสงฆ์และแบบฆราวาสซึ่งทำให้ท่านเข้าใจสังคมยุคใหม่ได้หลายแง่มุม อันน่าจะเนื่องมาจากภูมิหลังชีวิตของท่านที่ได้กล่าวมาข้างต้น

ผู้วิจัยสรุปว่า พระไพศาลได้ใช้นวัตกรรมทางความคิดของท่านมาตั้งคำถามต่อเหตุการณ์และเรื่องราวต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมโดยอาศัยความเปิดกว้างทางความคิดและการไม่ตัดสินแบบมีอคติพร้อมกันนั้น ก็ตั้งคำถามต่อบทบาทของสถาบันศาสนาว่า “ปัจจุบันและอนาคต พระสงฆ์จะต้องอยู่ในตำแหน่งไหนของสังคม จึงจะมีประโยชน์อย่างเต็มที่” คำตอบของท่านก็คือ พระจะต้องมีคุณธรรมภายในโดยเฉพาะความเรียบง่ายสมถะ มีความสามารถในการเผยแพร่ธรรมะ และมีความรู้ความเข้าใจที่ลึกซึ้งต่อสังคมสมัยใหม่ซึ่งไม่เหมือนหมู่บ้านอีกต่อไป

กิจกรรม 13.2.3

กรณีศึกษาทั้ง 3 กรณี แสดงให้เห็นอะไรบ้าง

แนวตอบกิจกรรม 13.2.3

กรณีศึกษาทั้ง 3 แสดงให้เห็นบทบาทของการสื่อสารในการพัฒนาศาสนา ตั้งแต่การปรับปรุงวิธีการสื่อสารแบบเดิมของศาสนา คือ การเทศน์ ไปจนกระทั่งถึงการประสมประสานการสื่อสาร

แบบเดิมของศาสนากับรูปแบบการสื่อสารแบบใหม่ๆ จนกระทั่งถึงการสร้างสรรค์นวัตกรรมของ การสื่อสารศาสนาขึ้นมา

ตอนที่ 13.3

การสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรม

หัวเรื่อง

- 13.3.1 แนวคิดเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรม
- 13.3.2 บทบาทของการสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรม
- 13.3.3 กรณีการศึกษาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรม

แนวคิด

1. มีแนวคิด 2 ทิศนะใหญ่ๆ ที่พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการสื่อสาร แนวคิดแรกพิจารณาว่าการสื่อสารเป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดวัฒนธรรมหลักของสังคม ซึ่งเป็นทัศนะของสำนักวัฒนธรรมศึกษาอเมริกัน แนวคิดที่สองถือว่า การสื่อสารเป็นตัวกลั่นหรือ สร้างสรรค์วัฒนธรรมภายในสังคมที่มีอย่างหลากหลาย แนวคิดนี้เป็นของสำนักวัฒนธรรมศึกษา แบบยุโรป/อังกฤษ ซึ่งให้ความสนใจกับกระบวนการการผลิตเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของคนกลุ่ม ต่างๆ
2. คำนิยามของวัฒนธรรมเองก็มีหลายระดับ ในแวดวงการศึกษาจะสนใจความหมายแบบ โครงสร้างที่ระบุว่า วัฒนธรรมคือสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ถูกประกอบสร้างความหมายขึ้นมาจากการ ทำงานของสถาบันต่างๆ ในกลุ่มคนหรือระบบสังคมแต่ละสังคม
3. บทบาทของการสื่อสารต่อการพัฒนาวัฒนธรรมมีหลากหลายตามทัศนะที่กล่าวมา ข้างต้น นับตั้งแต่บทบาทในการอนุรักษ์วัฒนธรรมหลัก บทบาทในการแพร่ขยายวัฒนธรรมใด วัฒนธรรมหนึ่ง การแลกเปลี่ยนระหว่างวัฒนธรรม ไปจนกระทั่งถึงการปรับปรุงสร้างเสริมใหม่ทาง วัฒนธรรม
4. สำหรับกรณีศึกษาที่ยกมาทั้ง 3 กรณี จะเน้นหนักแนวคิดวัฒนธรรมศึกษาแบบอังกฤษที่ เน้นการปรับปรุงทางวัฒนธรรม การรื้อฟื้นเพื่อสร้างใหม่ และการต่อสู้ระหว่างวัฒนธรรมต่างๆ

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาตอนที่ 13.3 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

- 1.อธิบายทัศนคติต่างๆในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการสื่อสารได้
- 2.อธิบายบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อการพัฒนาวัฒนธรรมได้
- 3.อธิบายลักษณะบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อการพัฒนาวัฒนธรรมในกรณีศึกษาได้

เรื่องที่ 13.3.1 แนวคิดเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรม

ในการศึกษาแนวคิดเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรมนั้น จะพิจารณาใน 2 แง่มุมคือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับวัฒนธรรม
2. จุดร่วมระหว่างวัฒนธรรมกับการสื่อสาร

1. ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับวัฒนธรรม

ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นแล้วว่า นิยามของคำว่า "วัฒนธรรม" นั้นมีอยู่อย่างหลากหลาย เช่นเดียวกับนิยามของคำว่า "การสื่อสาร" ดังนั้น จากนิยามที่แตกต่างหลากหลายจึงทำให้การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับวัฒนธรรมมีความแตกต่างกันไป ดังนี้

1.1 แนวคิดที่ว่า การสื่อสารเป็นเครื่องมือถ่ายทอดวัฒนธรรม (Instrumental approach) การพิจารณาบทบาทของการสื่อสารในฐานะ "เครื่องมือ" (Instrumental approach) นี้จะมีบทบาทในการพัฒนาวัฒนธรรมโดยเน้นหนักไปในด้านการอนุรักษ์หรืออำรุงรักษา วัฒนธรรมให้อยู่ยั่งยืน เป็นมรดกที่ไม่สูญหายไปจากสังคม

กลุ่มนักวิชาการที่สนใจการพิจารณาบทบาทของการสื่อสารในฐานะเครื่องมือ ถ่ายทอดวัฒนธรรมนี้ได้แก่ สำนักวัฒนธรรมศึกษาแบบอเมริกัน (american cultural studies) กลุ่มนี้จะอาศัยแบบจำลองของการสื่อสารเชิงการถ่ายทอดเป็นหลัก โดยในการศึกษาค้นคว้านั้น จะมุ่งตอบคำถามดังต่อไปนี้

- 1) สื่อมวลชน มีหน้าที่ทางวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง เช่น อนุรักษ์ ปรับเปลี่ยน กระตุ้น ครอบงำให้เกิดความตื่นตัว ช่วยจำแนกแยกแยะคิดเลือกวัฒนธรรม ฯลฯ
- 2) สื่อมวลชนจะมีส่วนช่วยในการแลกเปลี่ยนระหว่างวัฒนธรรมต่าง ๆ อย่างไรบ้าง ตัวอย่างเช่น การจัดถ่ายทอดการประกวดการแสดงดนตรีของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคอาเซียน ฯลฯ
- 3) สื่อมวลชนจะมีบทบาทในการช่วยสืบทอด/หล่อหลอมสมาชิกใหม่ในสังคมในด้าน วัฒนธรรมอย่างไรบ้าง ตัวอย่างก็เช่น บทบาทสื่อมวลชนในการรณรงค์ให้เยาวชนไทยใช้ภาษาไทย

ให้ถูกต้อง การใช้สื่อมวลชนให้มีการละเล่นสงกรานต์ให้เป็นไปตามแบบแผนอันดีงาม เป็นต้น

1.2 แนวคิดที่ว่า "การสื่อสารเป็นตัวกลั่นวัฒนธรรม" (cultural production approach) มีนักวิชาการบางกลุ่มเสนอว่า สำหรับสังคมสมัยใหม่ที่เป็นสังคมที่ข่าวสารข้อมูลมีบทบาทอย่างมาก (Information society) รวมทั้งการสื่อสารมวลชนก็แผ่ขยายอาณาเขตอย่างมหาศาล จนกลายเป็นเส้นประสาทของสังคมไปแล้ว ที่เรียกว่า "สังคมแบบมีสื่อเป็นตัวกลาง" (Mass-mediated society) สถานะและบทบาทของการสื่อสารจึงแทบจะแยกไม่ออกและได้กลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวัฒนธรรม ในสังคมปัจจุบันเช่นนี้ การสื่อสารจึงไม่ได้มีหน้าที่เป็นเพียง "ผู้ถ่ายทอด" วัฒนธรรมเท่านั้น หากแต่เป็น "หัวใจสำคัญ" (essential part) ของวัฒนธรรม หรืออาจจะกล่าวให้สุดโต่งเลยก็คือ การสื่อสารมีฐานะเป็น "ผู้สร้างสรรค์/ผู้กลั่น" (generator) วัฒนธรรมของสังคมเลยทีเดียว

สำหรับกลุ่มนักวิชาการที่สนใจพิจารณาบทบาทของการสื่อสารในฐานะเป็นผู้กลั่นวัฒนธรรมนี้ได้แก่ สำนักวัฒนธรรมศึกษาแบบยุโรป/อังกฤษ (European/British cultural studies) นักวิชาการกลุ่มนี้จะให้ความสนใจกับกระบวนการสร้างวัฒนธรรม (cultural production) และกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม (cultural reproduction) โดยผ่านกระบวนการสื่อสาร ตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ผีสงกรานต์ของสังคมไทยจะดำรงคงอยู่ได้ หรือจะถูกตั้งคำถาม หรือจะสูญสลายไปก็ขึ้นอยู่กับว่ามีการสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ เช่น หนังสือชุดผีปอบภาคต่าง ๆ ภาพยนตร์ไทยเรื่อง 15 คำเดือน 11 (ที่เล่าเรื่องปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค) ได้นำเสนอเนื้อหาและสอดใส่ความหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรมต่าง ๆ เอาไว้อย่างไร

และเนื่องจากแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง "วัฒนธรรม" ที่มีอยู่หลายแนวทางดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น จุดยืนของสำนักวัฒนธรรมศึกษาแบบอังกฤษมีความเห็นว่า ในแต่ละสังคมนั้นมีอยู่หลากหลายวัฒนธรรม ในแต่ละกลุ่มย่อยก็ล้วนแล้วแต่มีวัฒนธรรมเฉพาะของตนเอง โดยที่อาจจะมีวัฒนธรรมหนึ่งสถาปนาตัวเองขึ้นมาเป็นวัฒนธรรมหลัก เช่นในสังคมไทยมีภาษาไทยอยู่หลายแบบ หลายสำเนียงในแต่ละภูมิภาค แต่ทว่า ในการอ่านข่าวโทรทัศน์ จะมีเพียงภาษาไทยกลางกรุงเทพฯ เท่านั้นที่เป็นวัฒนธรรมหลัก (dominant culture) และโดยทั่วไปแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมหลักกับวัฒนธรรมย่อยมักจะต่อสู้ขัดแย้ง คัดง้าง หักล้าง ปฏิเสธกัน ฯลฯ ในท่ามกลางกระบวนการต่อสู้ทางวัฒนธรรมนี้ จึงแล้วแต่ว่าวัฒนธรรมของใครจะมีโอกาสได้เปิดตัวต่อพื้นที่สาธารณะ ได้ผลิตและผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอย่างต่อเนื่อง เช่น ในรายการข่าวท้องถิ่นของโทรทัศน์ส่วนภูมิภาค ได้มีการอ่านข่าวเป็นภาษาไทยกลางหรือภาษาไทยท้องถิ่น เป็นต้น

หัวข้อที่กลุ่มวัฒนธรรมศึกษาแบบอังกฤษสนใจศึกษานั้นมีอย่างกว้างขวางครอบคลุมหลากหลาย เช่น

- การสร้างภาพตัวแทน (representation) ของคนกลุ่มต่าง ๆ ผ่านกระบวนการสื่อสาร เช่น การสร้างภาพชายรักร่วมเพศผ่านภาพยนตร์ ภาพคนมุสลิมผ่านหนังสือพิมพ์ เป็นต้น
- เรื่องเพศวิถี (sexuality) และเพศสภาพ (gender) ในสื่อ
- เรื่องมิติกาลเวลา/พื้นที่ ที่ปรากฏในสื่อ เช่น การจัดเวลาและสถานที่ในรายการเกมโชว์ เป็นต้น
- การเดินซื้อของ (shopping) อันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการใช้เวลาว่างของคนสมัยใหม่ที่นำเสนอผ่านรายการในโทรทัศน์
- เรื่องอาหารและการทำครัวในรายการอาหาร
- ชนชาติและอัตลักษณ์
- เรื่องงานพิธีกรรมสมัยใหม่ เช่น งานคาร์นิวัล ฮาโลวีน วาเลนไทน์ ฯลฯ แม้แต่พิธีถ่ายทอดการแข่งขันกีฬาโอลิมปิก
- การรวมตัวเป็นกลุ่มตามความสนใจของคนสมัยใหม่ เช่น กลุ่มสาวกของทีมฟุตบอลแมนยู ลิเวอร์พูล เป็นต้น

ในการศึกษาประเด็นทางวัฒนธรรมเหล่านี้ นักวิชาการสำนักวัฒนธรรมศึกษาก็จะตั้งคำถามว่า บรรดาสื่อทุกประเภทของสังคม ไม่ว่าจะเป็นสื่อมวลชน สื่อพื้นบ้าน สื่อเฉพาะกิจ สื่ออินเทอร์เน็ต สื่อบุคคล ฯลฯ ได้เข้าไปมีบทบาทร่วมสร้างสรรค์แง่มุมต่าง ๆ ของวัฒนธรรมที่กล่าวมาข้างต้นนี้อย่างไรบ้าง

2. จุดร่วมระหว่าง "วัฒนธรรม" และ "การสื่อสาร"

ในตอนต้นได้กล่าวถึงคำนิยามอันหลากหลายของคำว่า "วัฒนธรรม" ซึ่งถูกนิยามจากนักวิชาการสาขาต่าง ๆ และในสาขาวิชาประวัติศาสตร์เองก็ได้มีการนิยามคำว่า "วัฒนธรรม" เช่นกัน และมีอยู่อย่างหลากหลาย เจ.บี. ทอมสัน (J.B. Thompson, 1993) ได้ประมวลคำนิยามของคำว่า "วัฒนธรรม" จากมุมมองด้านการสื่อสารเอาไว้ใน 4 แง่มุมคือ

2.1 แบบคลาสสิก (classical) เป็นการนิยามวัฒนธรรมว่า หมายถึงการพัฒนาด้านภูมิปัญญาและจิตวิญญาณ อันมีความหมายเท่ากับคำว่า "อารยธรรม" วัฒนธรรมจึงหมายถึงความถึง "ศิลปวัฒนธรรม"

2.2 แบบพรรณนา (descriptive) เป็นการนิยามจากทัศนะของนักมานุษยวิทยาที่ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่าง (product) ที่มนุษย์สร้างขึ้น (man-made) ไม่ว่าจะเป็นวัตถุเครื่องใช้ ความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม ประเพณี อุปนิสัยของคนในสังคม ถือว่าเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม

ทั้งหมด งานของนักมานุษยวิทยาก็คือการพรรณนาผลผลิตของวัฒนธรรมดังกล่าว

2.3 แบบสัญลักษณ์ (Symbolic) นักวิชาการสาขามานุษยวิทยาและวรรณคดี เช่น คลิฟฟอร์ด เกียร์ทส์ (C. Geertz) เลสลีย์ ไวท์ (L. White) เกียร์ทส์ได้นิยามว่า "วัฒนธรรม" คือบันทึกการกระทำ (acted document) ที่อยู่ระหว่างสัญลักษณ์ต่าง ๆ (sign) ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมา (constructed) โดยที่เขามองว่า ทุกอย่างที่เราพบในสังคมนั้นถือเสมือนว่าเป็น "บันทึก" (document) ไม่ว่าจะป็นรูปวาด การเดินรำ หนังสืออ่านเล่น ละครโทรทัศน์ เกมกีฬา ชิ้นงานโฆษณา ฯลฯ ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการกระทำที่มีความหมายที่แสดงออกมา และจำเป็นต้องตีความเพื่อทำความเข้าใจ การศึกษาวัฒนธรรมจึงต้องเป็นการศึกษาความหมายที่ซ่อนอยู่ในระบบสัญลักษณ์เหล่านี้

2.4 แบบโครงสร้าง (structure) เป็นการให้นิยามวัฒนธรรมที่ก้าวต่อมาจากกลุ่มสัญลักษณ์ไปอีกขั้นหนึ่ง และได้เติมภารกิจที่กลุ่มสัญลักษณ์ยังไม่ได้กระทำคือการขาดการศึกษาว่า สัญลักษณ์ต่าง ๆ นั้นถือกำเนิดขึ้นมาในโครงสร้างแบบใด

แนวคิดพื้นฐานของกลุ่มโครงสร้างก็คือ ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมนั้นไม่ได้เกิดขึ้นมาในสุญญากาศ หากแต่เกิดมาจากการทำงานของสถาบันต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น เริ่มตั้งแต่กระบวนการผลิตละครโทรทัศน์เรื่องหนึ่ง ก็ต้องมีบริษัทผู้ผลิต หลังจากสร้างเสร็จแล้วก็ต้องมีสถาบันแพร่กระจาย (เช่นสถานีโทรทัศน์) ดังนั้นรูปแบบและเนื้อหาความหมายของผลผลิตทางวัฒนธรรมจะเป็นอย่างไร จึงขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางด้านโครงสร้างของสื่อมวลชนเหล่านี้ เช่นในสังคมสมัยใหม่ที่ทั้งสถาบันทั้งผลิตและกระจายผลผลิตที่มีความหมายเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการทำทุกอย่างให้กลายเป็นสินค้า ดังนั้น องค์ประกอบทุกอย่างของการผลิตและการแพร่กระจายของวัฒนธรรม เช่นในกรณีของละครโทรทัศน์ไม่ว่าจะเป็นการวางตัวดาราละคร เวลาของสถานี แม้แต่กลุ่มผู้ชม ก็ล้วนถูกกำหนดมาจากเรื่องสินค้าทั้งสิ้น

ความหมายของวัฒนธรรมในทั้ง 4 แบบนี้ จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องการสื่อสารอยู่ตลอดเวลา สำหรับคำนิยามที่ 1 และ 2 ซึ่งมองวัฒนธรรมในแง่ของผลผลิตนั้น หากพิจารณาด้วยกรอบแนวคิดของการสื่อสาร ผลผลิตต่าง ๆ เหล่านี้สามารถจะถือได้ว่าเป็น "สื่อประเภทต่าง ๆ" เช่น เมื่อคิดถึง "ความเป็นไทย" เราก็คิดถึงอาหารไทย เครื่องแต่งกายชุดไทย กิริยามารยาทที่อ่อนหวาน ฯลฯ ทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เป็นสื่อวัตถุ สื่อวัจนภาษา หรืออวัจนภาษาทั้งสิ้น

ส่วนคำนิยามที่ 3 และ 4 ซึ่งนิยามวัฒนธรรมว่าหมายถึงสัญลักษณ์ที่มีความหมายเฉพาะภายใต้โครงสร้างหนึ่ง ๆ นั้น ก็เกือบจะเทียบเคียงได้กับระบบการสื่อสารทีเดียว โดยเฉพาะหากใช้นิยาม การสื่อสารทุกอย่างก็คือการแลกเปลี่ยนสัญลักษณ์ที่มีความหมายบรรจุอยู่ภายใต้ และสำหรับคำนิยามที่ 3 และ 4 นี้ อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมมีองค์ประกอบ 2 ส่วนซึ่ง

แยกกันไม่ออก คือ

- ส่วนที่มองเห็นได้ (Visible part) หากเปรียบเทียบกับต้นไม้ ส่วนนี้คือส่วนที่เป็นลำต้น ดอก ใบ ส่วนที่มองเห็นนี้อาจจะเป็นวัตถุ คำพูด แบบแผนการทำกิจกรรม พิธีกรรม การหุงหาอาหาร เครื่องแต่งกาย ฯลฯ

- ส่วนที่มองไม่เห็น (Invisible part) ซึ่งอาจจะเทียบได้กับส่วนที่เป็นรากของต้นไม้ที่อยู่ใต้ดิน เนื่องจากเป็นส่วนที่มองไม่เห็น จึงต้องอาศัยการวิเคราะห์หรือตีความ (ในกรณีของภาษา) จึงจะเข้าใจ ส่วนนี้ได้แก่ คุณค่า ค่านิยม ความหมาย ฯลฯ ตัวอย่างเช่น คำกล่าวโบราณที่ว่า "อยู่สูงให้ชนคนรู้ว่า อยู่ต่ำให้ชนคนหาย" ซึ่งมีความหมายว่า หากมีตำแหน่งทางสังคมที่สูงส่ง ให้หัดมองดูคนข้างล่างอย่างเห็นอกเห็นใจ แต่ถ้ามีตำแหน่งทางสังคมที่อยู่ข้างล่างก็ให้หมั่นมองไปข้างบนเพื่อสร้างความก้าวหน้าในชีวิต เป็นต้น

ในการพัฒนาหรือสืบทอดวัฒนธรรมนั้น มีปรากฏการณ์เป็นจำนวนมากที่มีการสืบทอดหรือพัฒนาแต่ส่วนที่มองเห็น/หรือรูปแบบ (ส่วนของต้น ดอก ใบ) แต่ทว่าขาดการสืบทอดด้านเนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย ตัวอย่างเช่น ในปัจจุบัน เราอาจจะยังเห็นรูปแบบการประกอบพิธีกรรม แห่งนางแมว แต่คนรุ่นใหม่ก็จะไม่รู้ความหมายเบื้องหลังแล้วว่า การแห่งนางแมวนั้นมีเนื้อหาหรือมีเป้าหมายอะไร หรืออาจจะมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่า เป็นการนำเอาแมวมารดน้ำเพื่อลดบันดาลให้ฝนตก เป็นต้น ฉะนั้น การที่จะสืบทอดวัฒนธรรมให้ครบถ้วนทั้งรูปแบบและเนื้อหา จึงจำเป็นต้องใช้ระบบการสื่อสารเข้ามาช่วย

นอกจากนั้น เนื่องจากวัฒนธรรมทุกวัฒนธรรมได้ก่อตัวขึ้นมาบนเงื่อนไขของบริบททางสังคมเฉพาะในยุคสมัยหนึ่ง ๆ ฉะนั้นเมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไป วัฒนธรรมทุกอย่างก็จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนตัวเอง ความสามารถในการปรับเปลี่ยน (adaptive) จึงเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของวัฒนธรรมที่สามารถจะดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

หากใช้แนวคิดเรื่ององค์ประกอบส่วนที่มองเห็น (รูปแบบ) และส่วนที่มองไม่เห็น (เนื้อหา/ความหมาย) มาตอบคำถามว่า **หากจำเป็นต้องมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมแล้ว อะไรบ้างที่สามารถจะปรับเปลี่ยนได้ อะไรบ้างที่จำเป็นต้องคงเอาไว้ ตามหลักการทางวัฒนธรรม คำตอบก็น่าจะเป็นว่า สำหรับรูปแบบการแสดงออก (form of expression) นั้น น่าจะปรับได้ หากทว่าตัวเนื้อหา/ความหมาย/คุณค่านั้นน่าจะธำรงรักษาเอาไว้** เช่น ในอดีตชนบทไทยเคยมีรูปแบบวัฒนธรรมของการลงแขกเกี่ยวข้าว เพื่อแสดงคุณค่าของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่ปัจจุบันนี้ เมื่อวิถีการทำนาเปลี่ยนแปลงไปจนไม่สามารถจะธำรงรักษารูปแบบการลงแขกเกี่ยวข้าวได้แล้ว แต่ชาวบ้านก็ยังคงแสวงหารูปแบบการแสดงออกอย่างอื่น ๆ เช่น การรวมกลุ่มออมทรัพย์ ทำธนาคารข้าว ที่แสดงคุณค่าเดิมของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน กล่าวคือเป็น

การแตกต้นใหม่บนรากเหง้าอันเดิม ในการเลือกตัดสินใจว่าจะเลือกรูปแบบการแสดงผลแบบใด นั้น บรรดาผู้ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมจะต้องใช้การสื่อสารแบบแลกเปลี่ยนพูดคุยเสวนากันเพื่อหาข้อสรุปที่เห็นพ้องต้องกัน

กิจกรรม 13.3.1

แนวคิดในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการสื่อสารมีอะไรบ้าง

แนวตอบกิจกรรม 13.3.1

มี 2 แนวใหญ่ๆ คือกลุ่มที่ถือว่า การสื่อสารเป็นเครื่องมือถ่ายทอดวัฒนธรรมหลัก และกลุ่มที่สนใจกระบวนการผลิตและสร้างสรรค์วัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆในสังคม

เรื่องที่ 13.3.2

บทบาทของการสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรม

ข้อสังเกตเบื้องต้น

ในการศึกษาเรื่องหน้าที่บทบาทของการสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรมซึ่งวางอยู่บนแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) นั้น เพื่อให้มีทัศนะที่รอบด้านอาจต้องกล่าวว่า การสื่อสารนั้นไม่ได้มีบทบาทแต่เฉพาะในด้านบวกต่อการพัฒนาวัฒนธรรม เช่นมีบทบาทในแง่ของการอนุรักษ์หรือการสืบทอดวัฒนธรรมเท่านั้น หากว่าการสื่อสารเองยังสามารถจะแสดงบทบาทในด้านลบ เช่น เป็นตัวทำลายวัฒนธรรม เป็นตัวการนำวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาครอบงำวัฒนธรรม ซึ่งในกรณีหลังนี้ เป็นประเด็นที่สื่อมวลชนมักจะถูกกล่าวหาอยู่เสมอว่าเป็นตัวการนำเอาวัฒนธรรมตะวันตกมาเผยแพร่ ทำให้คนรุ่นใหม่ทอดทิ้งวัฒนธรรมไทย และหันไปใช้วัฒนธรรมตะวันตกแทน

นอกจากนั้น เมื่อเรากล่าวถึงคำว่า "การสื่อสาร" ในเรื่องของบทบาทในการพัฒนาวัฒนธรรมนั้น เราคงจำเป็นต้องขยายขอบเขตของการสื่อสารให้กว้างขวางออกไป คือ

1. *สื่อบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล* ในเรื่องของการพัฒนาวัฒนธรรมนั้น สื่อบุคคล ได้แก่ ผู้นำชุมชนหรือปราชญ์พื้นบ้านผู้สืบทอดสำคัญด้านวัฒนธรรม รวมทั้งการสื่อสารระหว่างบุคคลก็มีความสำคัญต่อเรื่องวัฒนธรรมอย่างยิ่ง เช่น บรรดาปราชญ์พื้นบ้านจะเป็นผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ของวัฒนธรรมพื้นบ้านให้สืบทอดไปยังคนรุ่นต่อไป ในการสื่อสารเพื่อส่งข่าวสารออกไปนี้ (output) แน่นนอนว่าบรรดาปราชญ์พื้นบ้านจำเป็นต้องใช้การสื่อสาร และในเวลาเดียวกันหากปราชญ์พื้นบ้านต้องการที่จะพัฒนาปรับปรุงองค์ความรู้ของตนเองให้สอดคล้องรับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ก็จำเป็นต้องแสวงหาข่าวสารจากภายนอกเข้ามา (input) เป็นต้น

2. *สื่อพื้นบ้าน* ตัวสื่อพื้นบ้านเองนั้นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรมอยู่แล้ว

ดังนั้น การใช้การสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ เพื่อช่วยพัฒนาสื่อพื้นบ้าน เช่น การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ มาช่วยอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านที่กำลังจะสูญหายไป จึงเท่ากับเป็นการช่วยพัฒนาวัฒนธรรมนั่นเอง

นอกเหนือจากอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านในรูปแบบที่กล่าวมาแล้ว ตัวสื่อพื้นบ้านเองในฐานะ "การสื่อสาร" รูปแบบหนึ่ง ก็ยังมีบทบาทหน้าที่ในการช่วยพัฒนาวัฒนธรรมอย่างมาก เริ่มตั้งแต่ การใช้สื่อพื้นบ้านเป็นเครื่องมืออำนวยการพัฒนาวัฒนธรรม เช่น การเล่นจ๊อยซอเพื่ออธิบายความหมาย ของธรรมเนียมประเพณี หรือการเพิ่มพูนหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านเพื่อให้ตอบรับกับปัญหาแบบใหม่ ๆ ของสังคม เช่น การปรับปรุงท่ารำของโนราบวคผสมกับการเต้นแอโรบิกให้กลายเป็นโนราบิกเพื่อ มาใช้ในการออกกำลังกายหรือการบริหาร เป็นต้น

3. สื่อเฉพาะกิจ สื่อเฉพาะกิจมีความหมายถึงการสื่อสารที่มีเป้าหมาย มีพื้นที่การใช้ มี ช่วงระยะเวลาการใช้ หรือมีกลุ่มเป้าหมายที่เฉพาะเจาะจง ซึ่งอาจจะรวมทั้งสื่อเฉพาะกิจสมัยใหม่ เช่น แผ่นพับ โปสเตอร์เทปบันทึกเสียง วีดีโอ ฯลฯ และยังอาจรวมไปถึงบรรดาสื่อกิจกรรมและสื่อ ประเพณีอื่น ๆ เช่น การจัดงานเทศกาลเดือนสิบ งานปอยหลวง งานเทศกาลยี่เป็ง งานไหลเรือไฟ ฯลฯ

สื่อเฉพาะกิจเหล่านี้ หากเป็นสื่อเฉพาะกิจสมัยใหม่ก็จะมีบทบาทหน้าที่หลาย ประการต่อการพัฒนาวัฒนธรรม เช่น บทบาทการช่วยอนุรักษ์วัฒนธรรม ในประเพณีของชาวเขา เผ่ากะเหรี่ยง มีการร้องขับลำนำเพลงในการทำพิธีกรรมต่าง ๆ เรียกว่า "ฮือทา" เนื้อหาในฮือทานั้น มีทั้งการเล่าประวัติความเป็นมาของชนเผ่า การอบรมสั่งสอน การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกัน ฯลฯ แต่ทว่าเนื่องจากเป็นการสื่อสารแบบ "มุขปาฐะ" จึงมีโอกาที่จะสูญหายไปพร้อมกับตัวบุคคลได้ มาก จึงมีการบันทึกหาเพลงดังกล่าวลงในเทปบันทึกเสียง เป็นต้น

4. สื่อมวลชน ในแนวคิดของทฤษฎีหน้าที่นิยมได้มอบหมายหน้าที่ประการหนึ่งให้แก่ สื่อมวลชนในงานด้านวัฒนธรรม คือการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริง สื่อมวลชนยังสามารถจะแสดงบทบาทหน้าที่ต่อการพัฒนา วัฒนธรรมได้มากกว่าที่กล่าวมา ดังรายละเอียดในเนื้อหาตอนต่อไป

การประมวลบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารต่อการพัฒนาวัฒนธรรม

1. บทบาทของการสื่อสารในการอนุรักษ์วัฒนธรรม รูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมเอาไว้ ด้วยการสื่อสารนั้น ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนและค่อนข้างสมบูรณ์คือ รูปแบบของการสร้าง พิพิธภัณฑสถาน ตัวอย่างเช่น พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดทุ่งศรี ต.ทุ่งศรี อ.ร่องวาง จ.แพร่ ซึ่งก่อตั้ง ขึ้นโดยความร่วมมือของชุมชนและสถาบันวัดเมื่อปี.ศ.2543 เนื่องจากชุมชนได้วิเคราะห์ปัญหา ว่า ปัจจุบันนี้กลุ่มผู้สูงอายุไม่สามารถจะถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ จิตสำนึกความรักวัฒนธรรม

พื้นบ้าน และการตระหนักถึงคุณค่าของมรดกของชุมชนให้แก่คนรุ่นใหม่ได้ ดังนั้น ปรัชญาการณีสถูญาของวัฒนธรรมชุมชนจึงเกิดขึ้น เริ่มตั้งแต่

- การสูญหายทางวัตถุ เช่น กลุ่มแม่บ้านเริ่มไม่ทำขนมพื้นบ้านให้เด็ก ๆ กิน ชาวบ้านเริ่มขายเกวียนเครื่องมือทำมาหากิน ไปจนกระทั่งมีผู้เข้ามาลักขโมยพระพุทธรูปหรือหน้าบันของวัดไปขายเป็นของเก่า

- การสูญหายของสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น การตั้งชื่อบุตรหลานก็เริ่มไม่ใช่ชื่อเก่า ๆ ที่เป็นภาษาท้องถิ่น แต่หันไปชื่นชมกับชื่อแบบฝรั่ง เด็ก ๆ เริ่มอายุที่จะพูดภาษาท้องถิ่น ประเพณีเรียกขวัญควาย ขอขมาจากแม่พระธรณี พิธีผูกข้อมือรับขวัญ ก็เริ่มจางหาย เป็นต้น

จากปรากฏการณ์ที่มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนที่อายุกว่า 200 ปีนี้เริ่มสูญหายไป ชุมชนวัดทุ่งศรีจึงได้ร่วมแรงร่วมใจกัน ใช้การสื่อสารในรูปแบบของการปรึกษาหารือพูดคุยปัญหา และแสวงหาทางออก ในขั้นเริ่มต้น ชุมชนได้ตัดสินใจที่จะจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ของชุมชนโดยเริ่มกิจกรรมแรกด้วยการรวบรวมวัตถุสิ่งของที่กระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ เอามาเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน การริเริ่มทำกิจกรรมแรกในลักษณะของการอนุรักษ์ "ตัวรูปแบบ" ของวัฒนธรรมนี้ จำเป็นต้องการใช้การสื่อสารในรูปแบบของการสื่อสารระหว่างบุคคล การใช้สื่อบุคคล เช่น พระสงฆ์ที่เข้าใจเป้าหมายของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันของชุมชน และให้ความร่วมมือในการนำวัตถุสิ่งของส่วนตัวมาเก็บไว้ร่วมกันที่พิพิธภัณฑ์

นอกเหนือจากการอนุรักษ์ "ตัวรูปแบบวัฒนธรรมอันเป็นส่วนที่มองเห็นได้แล้ว" กลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ยังมุ่งหวังที่จะอนุรักษ์ "ตัวเนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย" ของวัฒนธรรมดังกล่าวด้วย กลุ่มผู้ดำเนินการจึงได้ตั้งเป้าหมายที่จะให้พิพิธภัณฑ์นี้เป็นศูนย์แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการฟื้นฟูอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในการดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าว กลุ่มแกนนำได้ใช้รูปแบบการสื่อสารแบบ "การจัดเวทีเรียนรู้" เพื่อให้ชุมชนเข้าใจและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมของตน เพื่อให้บังเกิดความภาคภูมิใจในความเป็นตัวของตัวเองในลำดับต่อไป (พระมหาเสถียร และพระอธิพัฒน์ 2547)

2. บทบาทของการสื่อสารในการสืบทอดวัฒนธรรม หากพิจารณา "วัฒนธรรม" ในแง่ของกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดทางวัฒนธรรม (cultural production & reproduction) จะพบว่าทุกวัน ทุกเวลาจะมีกระบวนการผลิตวัฒนธรรมทั้งของเก่าและของใหม่ขึ้นมา เช่น มีการสร้างคำใหม่ ๆ มีวิธีการแต่งกายแบบใหม่ ๆ มีเพลงใหม่ ๆ ฯลฯ แต่ทว่าชีวิตของวัฒนธรรมนั้นจะยืนยาวหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่าวัฒนธรรมนั้นได้มีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอย่างต่อเนื่องหรือไม่ และหากพิจารณาจากแง่มุมของการสื่อสารแล้ว นอกเหนือจากขั้นตอนของการผลิตแล้ว ก็ยังต้องมีขั้นตอน

ของการแพร่กระจายสู่ผู้ใช้วัฒนธรรม ซึ่งทั้ง 2 ชั้นตอนนี้ล้วนต้องอาศัยการสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ เป็นเครื่องมือ

ตัวอย่างประกอบคำกล่าวข้างต้นนั้นจะเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีความเชื่อเรื่องผีของไทย จะเห็นว่าความเชื่อเรื่องผีของไทยนั้นมีอยู่มากมาย ในยุคเริ่มแรกของหนังไทยเมื่อเริ่มมีการนำเอาความเชื่อเรื่องผีมาสร้างเป็นภาพยนตร์ (สื่อมวลชนสมัยใหม่) จะมีการคัดเลือกผีอยู่ 2 ประเภท คือ ปู่โสมเฝ้าทรัพย์และแม่นาคพระโขนงมาทำเป็นภาพยนตร์ แต่เมื่อมาถึงยุคปัจจุบันนี้พบว่า เด็กรุ่นใหม่จะรู้จักแต่ผีแม่นาคพระโขนงเท่านั้น แต่จะไม่รู้จักปู่โสมเฝ้าทรัพย์เลย เพราะความเชื่อเรื่องแม่นาคนั้นได้ผ่านการผลิตซ้ำในรูปแบบของสื่อต่าง ๆ (ทั้งภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ ฯลฯ) ถึง 21 ครั้ง หากแต่ความเชื่อถือปู่โสมเฝ้าทรัพย์ไม่ได้รับการผลิตซ้ำเลย นี่ก็เป็นเหตุผลที่สามารถอธิบายได้ว่าทำไมคนรุ่นใหม่จึงรู้จัก "ผีปอบ" อย่างดี (มีการสร้างเป็นภาพยนตร์ถึง 7 ภาค) หากแต่ไม่รู้จัก "ผีปู่ย่า" เลย

3. บทบาทของการสื่อสารในการช่วยแพร่ขยายขอบเขตของวัฒนธรรม ในขณะที่ภารกิจด้านการสืบทอดที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น เป็นการพิจารณามิติของความต่อเนื่องในแง่ของ "กาลเวลา" (time) คือการส่งผ่านมรดกของวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง นอกเหนือจากมิติดังกล่าวแล้ว การสื่อสารก็ยังจะสามารถจะแพร่ขยายขอบเขตของวัฒนธรรมเฉพาะๆ ของคนกลุ่มหนึ่งให้กว้างขวางออกไปในแง่ของ "พื้นที่" (space)

ตัวอย่างบทบาทของการสื่อสารที่ช่วยแพร่ขยายขอบเขตของวัฒนธรรมเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นให้กว้างขวางออกไปนั้นมีอยู่มากมาย ที่รู้จักกันตามหลักการศึกษาวัฒนธรรมว่า เป็นการยกระดับวัฒนธรรมท้องถิ่น (local culture) ให้กลายมาเป็นวัฒนธรรมระดับชาติ (national culture) หรือวัฒนธรรมประชานิยม (popular culture) เช่น การเล่นเพลงกันตรึม ซึ่งเป็นวัฒนธรรมเฉพาะของกลุ่มคนอีสานใต้ที่พูดภาษาเขมร ซึ่งต่อมาได้มีบริษัทเทปเพลงไปอัดเพลงกันตรึมมาเผยแพร่ทางวิทยุ การแสดงคอนเสิร์ต ฯลฯ ทำให้คนไทยในภูมิภาคอื่น ๆ หรือทั่วทั้งประเทศได้มีโอกาสรู้จักวัฒนธรรมพื้นบ้านประเภทนี้

ในเรื่องบทบาทของการสื่อสารที่เข้าไปช่วยเผยแพร่วัฒนธรรมเฉพาะถิ่นนั้น มีข้อควรสังเกตหรือควรคำนึงอยู่บางประการ กล่าวคือ เนื่องจากวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นนั้น ชื่อนามก็บ่งบอกอยู่แล้วว่ามีคุณลักษณะเฉพาะพื้นที่ มีการก่อตัวมาจากบริบทเฉพาะตัว ดังนั้น เมื่อมีการแพร่ขยายในวงกว้างออกไปถึงกลุ่มผู้รับสาร/ผู้เสพวัฒนธรรมมากขึ้น ย่อมแน่นอนว่า จะต้องมีการกีดขวางวัฒนธรรม (cultural barrier) บางอย่างขวางกั้นการเข้าถึงแก่นหรือกระพี้ของวัฒนธรรมนั้น ตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมการแสดงโนราของภาคใต้ ซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่าง เช่น การรำ การ

แต่งกาย ดนตรี การขับร้อง ฯลฯ ในองค์ประกอบทั้งหมดเหล่านี้ หากมีการแสดงอยู่ในแวดวงของ คนได้ด้วยกันซึ่งมีประสบการณ์ชีวิตร่วมกัน ย่อมสามารถเข้าถึงทั้งส่วนที่เป็นรูปแบบและเนื้อหา/ ความหมายของโนรา แต่หากนำโนรามาแสดงให้คนภาคกลาง/คนภาคอื่น ๆ/คนกรุงเทพฯ คนที่ไม่ใช่คนใต้อาจจะพอเข้าใจ "ท่ารำ" ของโนราอยู่บ้าง (โดยอาจจะเทียบเคียงกับประสบการณ์ของตน เช่น ท่าโขน) อาจจะดูแปลกตาไปกับเครื่องแต่งกายที่เป็นชุดลูกบิด อาจจะฟังเสียงเครื่องดนตรี โหม่ง (ซึ่งมีเสียงสูง) อย่างค่อนข้างแปลกหู แต่ทว่าคงไม่สามารถเข้าใจบทขับร้อง "กำพรัตน์จอก" ที่เป็นภาษาใต้ รวมทั้งอาจจะไม่รู้ที่มาที่ไปของบทร้องนี้ด้วย นอกเสียจากว่าจะมี "การอธิบาย" ประกอบการแสดงดังกล่าว

ในการแพร่ขยายวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นให้มีขอบเขตกว้างขวางขึ้นนั้น ในด้านหนึ่งก็เป็น กลไกในการส่งเสริมวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นให้เป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับมากขึ้น อันเป็นหลักประกันถึง ความอยู่รอดและความยั่งยืนของวัฒนธรรมนั้น อย่างไรก็ตาม หากการเผยแพร่ดังกล่าวมีเจตนาที่ มุ่งแต่ด้านธุรกิจมากเกินไป หรือขาดความรู้ที่แท้จริงในตัวเนื้อวัฒนธรรมนั้น ผลจากการเผยแพร่ อาจจะสร้างความเสียหายแก่ตัววัฒนธรรม หรือสร้างความชอกช้ำให้แก่ตัวเจ้าของวัฒนธรรม เนื่องจากวัฒนธรรมที่ถูกนำไปเผยแพร่นั้น เปลี่ยนเป็น "วัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่ลายพันธุ์" ไปแล้ว กลายเป็นของแปลกปลอมหรือสิ่งแปลกหน้าสำหรับเจ้าของวัฒนธรรม (ตัวอย่างเช่น การนำเอา หางเครื่องโนรามาใส่ แต่งกายแบบโป๊ เปลือย เป็นต้น)

ทางออกสำหรับในเรื่องนี้ก็คือนอกจากการเผยแพร่วัฒนธรรมเฉพาะถิ่นนั้น จะต้องให้เจ้าของ วัฒนธรรมเป็นผู้มีสิทธิที่จะตรวจสอบระดับและความเหมาะสมในการเผยแพร่อยู่เสมอ โดยใช้การ สื่อสารเพื่อความเข้าใจร่วมกันเป็นเครื่องมือ

4. บทบาทของการสื่อสารในการช่วยปรับปรุงวัฒนธรรม ที่มาของวัฒนธรรมแต่ละประเภท มักเกิดมาจากปัญหาของกลุ่ม/ชุมชน และสังคม เมื่อชนกลุ่มนั้นได้แสวงหาวิธีการแก้ปัญหาที่ เกิดขึ้นหลาย ๆ วิธี หากวิธีการใดใช้ได้ผล ก็จะถูกเก็บรักษาเอาไว้เป็นมรดกส่งทอดสืบต่อกันมา จากที่มาดังกล่าวนี้นี้ หากวัฒนธรรมนั้นไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นใหม่ได้ ก็จำเป็นต้องมี การปรับเปลี่ยนหรือการปรับปรุง (articulation) ซึ่งหมายความถึงวิธีการที่จะคัดเลือกคุณลักษณะ เก่าบางประการเก็บเอาไว้ พร้อมทั้งเปิดรับความรู้ใหม่ ๆ หรือวัฒนธรรมจากภายนอกเพื่อคัดเลือก เข้ามาประสมประสานกับของเดิมที่มีอยู่ จากกระบวนการปรับปรุงทางวัฒนธรรมที่กล่าวมานี้ จะ เห็นได้ว่า มีบทบาทของการสื่อสารผสมโรงอยู่ในทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะป็นขั้นตอนการคัดเลือกทั้ง/ เลือกเก็บวัฒนธรรมเก่าเอาไว้ ขั้นตอนการเปิดรับและคัดเลือกวัฒนธรรมใหม่เข้ามา ขั้นตอนการ ผสมผสานระหว่างของใหม่กับของเก่า เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น วิธีการเอาน้ำมาใช้ของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ซึ่งในอดีตเคยใช้วิธีการเอากาชนะไปตักน้ำจากห้วยแล้วแบกมาใช้ที่บ้าน ซึ่งต้องใช้เวลาเดินทางเป็นเวลานาน ต่อมาเมื่อมีพระสงฆ์ที่เข้าไปทำงานสงเคราะห์กับกลุ่มชาวเขา ก็ให้ความรู้เรื่องวิธีการทำประปาหมู่บ้าน ด้วยการใช้น้ำไม่ต่อเป็นรางน้ำจากลำห้วยมาเข้าสู่หมู่บ้าน ทำให้ย่นระยะเวลาในการตักน้ำมาใช้ ในขั้นตอนนี้แม้จะนำเทคโนโลยีสมัยใหม่คือการทำประปาหมู่บ้านเข้ามา แต่ชาวบ้านก็ประชุมตกลงกันว่า จะประสานเรื่องประปาหมู่บ้านแบบสมัยใหม่กับองค์ประกอบความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน คือความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ ดังนั้น ชาวบ้านจึงประกอบพิธีกรรมตั้งหิ้งผีที่ต้นน้ำอัญเชิญผีขุนน้ำมาสิงสถิตย์ให้รักษาต้นน้ำ พร้อมทั้งร่างกฎระเบียบป้องกันบริเวณป่าต้นน้ำ

ในระยะต่อมา เนื่องจากท่อที่สร้างด้วยไม้ไผ่นั้นชำรุดเสียหายบ่อย จำเป็นต้องซ่อมแซมอยู่เป็นประจำ และไม้ไผ่ก็หายากขึ้นทุกที ดังนั้น เมื่อมีกลุ่มนักพัฒนาเข้าไปทำงานกับชาวเขากลุ่มนี้ ได้แนะนำให้เปลี่ยนวัสดุที่ใช้ทำท่อน้ำเสียใหม่ เป็นท่อพลาสติก ชาวบ้านได้ประชุมพูดคุยกัน และตกลงว่า ถึงแม้จะเปลี่ยนวัสดุมาเป็นท่อพลาสติก แต่ความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมเรื่องผีขุนน้ำนั้นจะรักษาเอาไว้เสมอ กระบวนการปรับปรนวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ดำเนินไปได้เพราะมีการสื่อสารในรูปของการเสวนาร่วมกันทั้งชุมชนเพื่อบรรลุความเข้าใจร่วมกัน ความหมายร่วมกัน และข้อตกลงร่วมกัน

5. บทบาทของการสื่อสารในการแลกเปลี่ยนเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรม เชนท์ที่จะใช้แบ่งพรมแดนระหว่างวัฒนธรรมนั้นสามารถจะมีได้อย่างหลากหลาย เริ่มตั้งแต่ประเทศ/ชาติ ศาสนา เชื้อชาติ เพศอายุ-รุ่น-วัย ภูมิภาค ภูมิภาค ภูมิภาค ฯลฯ

งานศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทของการสื่อสารในการเชื่อมโยง/แลกเปลี่ยนระหว่างวัฒนธรรมนั้น ส่วนใหญ่ก็ยั้งเน้นหนักในเรื่องวัฒนธรรมของแต่ละชาติ และไม่ค่อยมีการศึกษาบทบาทดังกล่าวระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมย่อย ๆ อื่น ๆ ในที่นี้จะยกตัวอย่างงานศึกษาเรื่องบทบาทของการสื่อสารในการเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมของจิตตนา หนูณะ (2533)

จิตตนาศึกษาศิลปะการแสดงที่เรียกว่า "รองเง็ง" ที่มีลักษณะคล้าย ๆ การรำวงในเขตจังหวัดภาคใต้ และพบว่าศิลปะการแสดง/ละเล่นดังกล่าวได้เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มชน 2 ศาสนาที่อาศัยอยู่ร่วมกัน คือ ชาวพุทธและชาวมุสลิม รูปแบบของการละเล่นนี้จะเป็นการรำวงโดยมีฝ่ายนางรำซึ่งเป็นชาวมุสลิม มีการขายตัวให้แก่ผู้ชมชายที่เป็นคนพุทธได้เข้าไปร่วมรำวงกับนางรำ ในบทร้องนั้นก็มักจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับศาสนา (และแน่นอนว่าย่อมสอดร้อยอยู่กับการเกี่ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาว) การละเล่นดังกล่าวเป็นเสมือนรูปแบบการสื่อสารที่ทำหน้าที่เป็นกาวใจประสานความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวพุทธกับชาว

มุสลิมให้มีพื้นที่ มีเวที มีโอกาสที่จะได้ทำความรู้จักกัน ได้สำรวจวัฒนธรรมของอีกฝ่ายหนึ่ง ได้ทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน และตามหลักการด้านวัฒนธรรม การรู้จักและทำความเข้าใจกันเป็นหนทางที่จะลดความรู้สึกเป็นอริ ความหวาดระแวงสงสัยให้ลดน้อยลง

หากเราวิเคราะห์ธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ในชนบทของไทย เราจะพบว่าธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ หลายๆอย่างได้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม เช่น การจัดการแข่งเรือพาย การประกวดตีกลองสะบัดชัย การแห่ไม้ค้ำโพธิ์ ฯลฯ ธรรมเนียมประเพณีเหล่านี้เปิดโอกาสให้ประชาชนจากต่างหมู่บ้านได้มาพบปะเห็นหน้าเห็นตา และทำความรู้จักกัน (โดยที่ความหมายของการประกวดประชันขันแข่งนั้นอาจเป็นเป้าหมายรองลงไป) มีข้อน่าสังเกตว่า เมื่องานประเพณีระหว่างชุมชนนั้นสูญหายไป วัฒนธรรมการยกพวกตีกันของเยาวชนระหว่างหมู่บ้านต่างๆ ก็มักจะเพิ่มมากขึ้น

6. บทบาทของการสื่อสารในการสร้างเสริมวัฒนธรรม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า วัฒนธรรมนั้นก่อตัวขึ้นในบริบททางสังคมและกาลเวลาหนึ่ง ๆ ครั้นเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง ณ จุดหนึ่ง โครงข่ายทั้งหมดของวัฒนธรรมก็จะสั่นสะเทือน ดังนั้นจึงอาจต้องมีการทำนุบำรุงปฏิสังขรณ์หรือการสร้างเสริมวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ให้แข็งแกร่ง

ตัวอย่างเช่น กลุ่มชาวบ้านเครือข่าย 14 หมู่บ้าน ต.บ้านจันทร์ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ในอดีต ในเขต 14 หมู่บ้านนี้มีวัดอยู่เพียงวัดเดียวคือวัดจันทร์ ชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ จึงเดินทางมาทำบุญร่วมกันที่วัดนี้ในทุก ๆ วันพระ 15 ค่ำ ซึ่งปกติแล้ว ชาวบ้านถือเอาวันพระเป็นวันหยุดงานของตนเองด้วย ในวาระโอกาสที่ได้มาทำบุญร่วมกัน เป็นช่องทางในการสื่อสารที่ทำให้ชาวบ้านได้รู้จักมักคุ้นกัน ได้สานสายสัมพันธ์ต่อกัน และได้ถักทอความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลแบบ "พริกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้" ขึ้นมา

ต่อมา ในแต่ละหมู่บ้านได้สร้างวัดขึ้นมาในหมู่บ้านของตนเอง และนิมนต์พระจากที่อื่นมาจำพรรษา การมีวัดในหมู่บ้านตนเอง แม้จะทำให้มีความสะดวกในการเดินทางไปทำบุญ แต่ทว่าสิ่งที่ขาดหายไปก็คือเครือข่ายความสัมพันธ์กับหมู่บ้านอื่น ๆ เช่นที่เคยมีมาในอดีต

จากช่องว่างทางวัฒนธรรมที่เริ่มมีรูโหว่ให้เห็นนี้ พระสงฆ์หลายรูปที่จำพรรษาอยู่ในวัดต่าง ๆ ในพื้นที่ตำบลวัดจันทร์จึงได้เริ่มตัดเส้นทางสายใหม่ของการสานสายสัมพันธ์ระหว่างชุมชน โดยเริ่มต้นจากกลุ่มพระสงฆ์ก่อน (entry point) และได้ใช้การทำกิจกรรมร่วมกันเป็นสื่อ หลังจากที่ได้ร่วมงานกันมาเป็นเวลาหลายปี ก็ได้ขยายกลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมลงไปถึงระดับชาวบ้าน โดยนำเสนอความคิดเรื่อง "เครือข่ายชาวพุทธบ้านจันทร์" ขึ้นมา และได้สร้างสรรคกิจกรรมขึ้นมาเป็นสื่อกลางในการกระชับความเหนียวแน่นของเครือข่าย ตัวอย่างเช่น "กิจกรรมการทำบุญสัญจร"

กิจกรรมนี้กำหนดว่า นอกเหนือจากการทำบุญกันตามปกติในแต่ละหมู่บ้านแล้ว จะมีการหมุนเวียนกันรวมกลุ่มไปทำบุญตามหมู่บ้านต่าง ๆ ของสมาชิกเครือข่าย โดยเป็นการทำบุญในโอกาสพิเศษเช่น การทอดผ้าป่าที่เรียกว่า "กิจกรรมการทำบุญสัญจร" (เป็นแนวคิดคล้าย ๆ การประชุมรัฐมนตรีสัญจร) ในโอกาสที่มีการทอดผ้าป่าจาก 14 หมู่บ้านให้แก่วัดในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งนั้น ก็จะจัดกิจกรรมหลาย ๆ ประเภทคล้าย ๆ การจัด events ในแนวคิดของการประชาสัมพันธ์แนวใหม่ เช่น มีการขับลำนำของกลุ่มผู้อาวุโส มีการสาธิตการรำดาบของผู้ใหญ่ที่เป็นชายเพื่อสืบทอดให้แก่เยาวชน มีการเทศน์เรื่องราวของชุมชน ฯลฯ และในโอกาสนี้ก็เป็นการย้อนกลับไปเปิดพื้นที่ให้คนต่างชุมชนได้มาเยี่ยมเยือนทักทายสารทุกข์สุกดิบ ให้หนุ่มสาวจากต่างหมู่บ้านได้พบปะเกี่ยวพาราสีกัน ให้กลุ่มแม่บ้านได้มาทำอาหารจัดเลี้ยงร่วมกัน ฯลฯ ซึ่งเท่ากับเป็นการใช้การสื่อสารทุกรูปแบบมาเสริมสร้างความเป็นเจ้าของวัฒนธรรมชุมชน (เกียรติศักดิ์ ม่วงมิตร 2546)

7. บทบาทของการสื่อสารในการรื้อฟื้นวัฒนธรรม จากที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นนั้น มักจะกล่าวถึงวัฒนธรรมที่ยังสามารถดำรงอยู่ได้ และการสื่อสารได้เข้าไปมีบทบาทในการอนุรักษ์บ้าง ทำนุบำรุงบ้าง สืบทอดบ้าง ส่งเสริมหรือสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่บ้าง แต่ในหลายกรณีจะพบว่า มีวัฒนธรรมหลายอย่างที่พบกับภาวะวิกฤติและไม่อาจจะปรับตัวได้จนกระทั่งล้มหายตายจากไป สำหรับในกรณีสุดท้ายนี้ ชีตความสามารถของการสื่อสารสามารถก้าวไปถึงขั้นที่จะรื้อฟื้นวัฒนธรรมที่สูญหายไปแล้วให้หวนคืนกลับมาใช้ชีวิตชีวาใหม่ได้

ตัวอย่างเช่นหมู่บ้านหนองหล่ม ต.ศรีบัวบาน ต.หนองหล่ม จ.ลำพูน เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ อายุประมาณร้อยกว่าปีเศษ ในหมู่บ้านนี้แต่เดิมมีอาชีพทำนาทำไร่ทำสวน โดยสถาบันครอบครัวและชุมชนเป็นผู้อบรมเลี้ยงดูเด็ก และเด็ก ๆ เคยได้รับการพัฒนาในทุก ๆ ด้านจากกิจกรรมการเล่นพื้นบ้าน ซึ่งมีอยู่มากมายหลายชนิด เช่น เล่นโก้งกาง ม้าก้านกล้วย เดินกะลามะพร้าว วิ่งสามขา สก๊อบ ปั่นเสาน้ำมัน เต๋ย ฯลฯ แต่ต่อมาวิถีการทำมาหากินของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป พ่อแม่ต้องออกไปทำงานรับจ้างนอกชุมชน จึงยกภารกิจเรื่องการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลานให้แก่โรงเรียน ซึ่งเป็นสถาบันสมัยใหม่ที่ไม่ได้ต่อยอดองค์ความรู้จากเดิมของชุมชน ผลลัพธ์ทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นก็คือ การละเล่นพื้นบ้านและของเล่นพื้นบ้านเริ่มสูญหายไป แม้บางอย่างจะคงอยู่ แต่ก็ไม่ได้รับความสนใจจากเด็กรุ่นใหม่ซึ่งหันมาเล่นของเล่นแบบใหม่ (เช่น เกมกด ปั่นพลาสติก)

ผู้ที่ริเริ่มการรื้อฟื้นวัฒนธรรมการเล่นของชุมชนคือพระสงฆ์โดยใช้รูปแบบการวิจัยแบบมีส่วนร่วมจากชุมชน ด้วยการรวมกลุ่มเด็กที่เป็นนักวิจัยรุ่นเยาว์ ให้ทำการสำรวจประวัติความ

เป็นมาของชุมชน วิถีการทำมาหากินของชุมชนรวมทั้งการเล่นและของเล่นพื้นบ้านของชุมชน หลังจากนั้น ทีมวิจัยได้คืนข้อมูลให้แก่ชุมชน (เป็นการสื่อสารแบบสองทาง) เพื่อแสดงให้เห็น สถานภาพทางวัฒนธรรมว่า มีการเล่น/ของเล่นพื้นบ้านอะไรบ้างที่สูญหายไปแล้วหรือกำลังจะ สูญสลายไป หลังจากนั้นชุมชนได้ตกลงกันว่าจะรื้อฟื้นของเล่นและการเล่นพื้นบ้านขึ้นมาใหม่ โดยได้เลือกเทศกาลวันยี่เป็ง (วันสงกรานต์) เป็นโอกาสในการรื้อฟื้นการเล่นต่าง ๆ ขึ้นมาใหม่ (พระมหาบันเทิง บัณฑิตโก, 2546)

กิจกรรม 13.3.2

บทบาทของการสื่อสารที่มีต่อการพัฒนาวัฒนธรรมมีอะไรบ้าง

แนวตอบกิจกรรม 13.3.2

บทบาทของการสื่อสารที่มีต่อการพัฒนาวัฒนธรรมนั้นมีหลากหลายและแล้วแต่ทัศนคติของแต่ละสำนัก เช่น บทบาทในการอนุรักษ์วัฒนธรรมหลักของสังคม จนกระทั่งถึงบทบาทใน กระบวนการสร้างเสริมใหม่ของวัฒนธรรมของคนแต่ละกลุ่ม

เรื่องที่ 13.3.3

กรณีการศึกษาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรม

สำหรับกรณีศึกษาที่จะเลือกมานำเสนอนี้จะชี้ให้เห็นบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ ที่มีส่วนช่วยในการพัฒนาวัฒนธรรม ซึ่งมีทั้งหมด 3 กรณีคือ

1. การสื่อสารเพื่อธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม จะใช้ตัวอย่างจากส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง "เครือข่ายการสื่อสารกับการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น: ศึกษากรณีกลุ่มจักสาน บ้านทุ่งขวาง อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี" (2546) ของสมสุข หินวิมาน

2. การสื่อสารเพื่อการรื้อฟื้นวัฒนธรรมจะใช้ตัวอย่างจากงานวิจัยเรื่อง"แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน"(2546) ของอดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์

3. การสื่อสารเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรม จะใช้ตัวอย่างจากงานวิจัยเรื่อง “กระบวนการสื่อสารเพื่อสืบทอดประเพณีถือศีลกินผัก จังหวัดภูเก็ต” (2555) ของ กุลธิดา อุบุญกุล

กรณีศึกษาที่ 1: การสื่อสารเพื่อธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ดูจะเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่เราจะได้ยินการพรรณนาภาพของชุมชนไทยในอดีตว่ามีวิถีการผลิต มีรูปแบบความสัมพันธ์ มีวัฒนธรรมที่เป็นแบบฉบับของตนเอง หลังจากนั้น ก็จะมีการกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงซึ่งมักเกิดมาจากปัจจัยภายนอก และปิดท้ายด้วยการสูญหายไปจากภาพต่าง ๆ ที่ได้เล่าขานมาในเบื้องต้น การพรรณนาเช่นนี้เรียกขานว่า "การล่มสลายของชุมชนชนบทไทย"

แต่ทว่าเรื่องเล่าที่ ต.ทุ่งขวาง อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ห่างจาก จ.ชลบุรี (เมืองแห่งความทันสมัย) กลับมีโครงเรื่องที่แตกต่างออกไป ในช่วงของการเปิดฉากนั้น ภาพการบรรยายทุ่งนาสีเขียวอาจจะฟังดูคล้ายคลึงกับเรื่องเล่าทั่วไป แต่ทว่าในตอนกลางและตอนจบของเรื่องสมสุข หินวิมาน (2546) ผู้วิจัยบรรยายว่า ปัจจุบันชุมชนอายุ 130 ปีแห่งนี้ยังปลูกข้าว ปลูกผัก

เลี้ยงไก่ ทำสวน รวมทั้งมีการจักสานใช้อยู่ และปัญหาที่ผู้วิจัยขบขันใจก็คือ ชุมชนทุ่งขวางสามารถดำรงรักษาความเป็นชุมชนเช่นนั้น ท่ามกลางการปิดล้อมและกระแสโถมถาของความจริงจากภายนอกได้อย่างไร

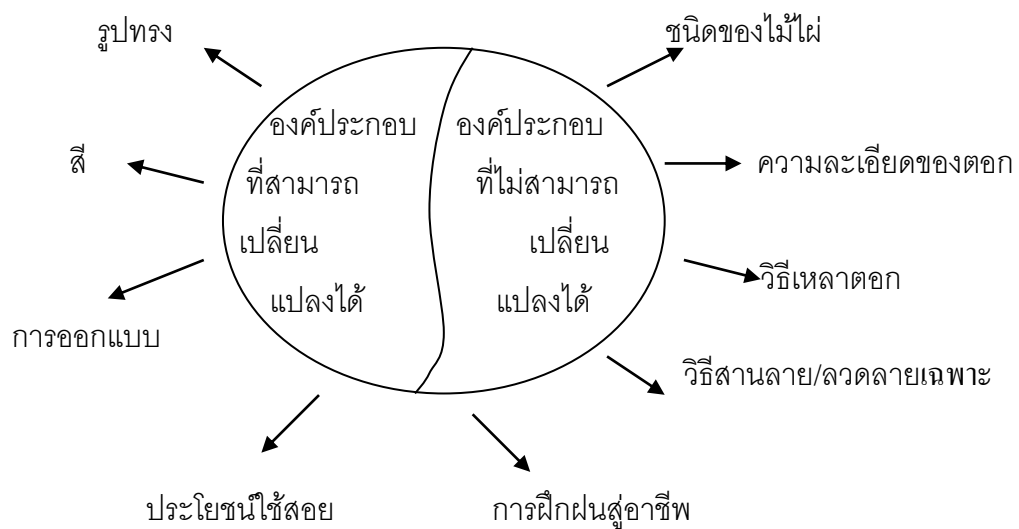
ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยเอาไว้จะศึกษา "การดำรงอยู่ของชุมชน" โดยนิยามเอาไว้ใน 3 มิติ คือ 1) มิติด้านพื้นที่ทั้งกายภาพ (รักษาที่ดินเอาไว้) และมิติทางสังคม 2) มิติด้านศักดิ์ศรี อันหมายถึงความภาคภูมิใจในถิ่นกำเนิด การมีคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ และ 3) มิติด้านอัตลักษณ์ ซึ่งหมายความว่าชุมชนสามารถบอกได้ว่าตนเองเป็นใคร และจะดำเนินความสัมพันธ์กับคนอื่นอย่างไร โดยผู้วิจัยเชื่อว่า นอกเหนือจากปัจจัยอื่นๆ เช่น เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ชุมชน ฯลฯ แล้ว การสื่อสารก็เป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งของการดำรงอยู่ของชุมชนนั้น การสื่อสารนั้นจะมีลักษณะเป็นเครือข่ายการสื่อสารที่สอดประสานคนกลุ่มต่าง ๆ และสถาบันต่าง ๆ ของชุมชน อันเปรียบเสมือนเส้นเลือดที่วางตัวทอดเป็นโครงข่ายอยู่ทั่วร่างกายและในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกการสื่อสาร 3 ระบบที่สอดประสานเป็นเครือข่ายการสื่อสารของชุมชน คือ กลุ่มจักสาน สภากาแพ และวัด

การคัดเลือกเครือข่ายการสื่อสารทั้ง 3 นั้นก็เพื่อให้ครอบคลุมกลุ่มต่าง ๆ ของชุมชน กล่าวคือกลุ่มจักสานเป็นกิจกรรมของกลุ่มผู้หญิงที่มารวมตัวกัน ส่วนกลุ่มสภากาแพนั้นเป็นที่รวมตัวของกลุ่มผู้ชายเป็นส่วนใหญ่ และในขณะที่ทั้ง 2 กลุ่มนั้นเป็นกลุ่มกิจกรรมทางโลก เพราะมีฆราวาสเป็นแกน วัดทุ่งขวางก็จะเป็นพื้นที่ของการสื่อสารที่เชื่อมร้อยตัวชาวชุมชนโดยมีพื้นฐานของศาสนพิธีเป็นหลัก

ผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์ต่าง ๆ ในการวิเคราะห์เครือข่ายการสื่อสารในแต่ละรูปแบบอย่างละเอียดพร้อมได้ศึกษาหน้าที่ของเครือข่ายการสื่อสารแต่ละชนิดเพื่อตอบคำถามเรื่องบทบาทของการสื่อสารในการดำรงรักษาความเป็นชุมชนทุ่งขวางเอาไว้ ดังนี้

1. *กลุ่มจักสาน* ในการวิเคราะห์กลุ่มจักสานนั้น ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นวิธีการปรับตัวและต่อรองของชุมชนที่มีต่อแรงผลักดันภายนอก กล่าวคือ เมื่อราวปี พ.ศ.2517 ไม้ไผ่เริ่มหายากพร้อม ๆ กับที่มีผลิตภัณฑ์ที่ทำจากพลาสติกเข้ามาแทนที่ วัดเริ่มหมดบทบาท วิถีรุ่นหญิงชายเริ่มออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงทั้งหมดทำให้งานจักสานของชุมชนเริ่มหมดความสำคัญ อย่างไรก็ตาม เมื่อปี พ.ศ.2525 เริ่มมีกระแสการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจากภายนอก ดังนั้นผู้นำสังคมภายนอก (เช่นภรรยานายกเทศมนตรี) จึงได้เริ่มรวบรวมผู้หญิงที่มีฝีมือในการผลิตจักสานไปรวมกลุ่มกัน ให้การฝึกฝนเพิ่มเติม จึงเท่ากับแหล่งเรียนรู้จากภายนอกได้ช่วยรักษาสืบทอดอัตลักษณ์ของชุมชน จากการฝึกหัดทำให้งานจักสานของทุ่งขวางก้าวเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย โดยมีการจัดตั้งโรงงานจักสานขนาดย่อมที่รวบรวมเอาผู้หญิงจากชุมชนมาทำงานร่วมกัน

ถึงแม้จะมีการปรับเปลี่ยนเป้าหมายของการผลิตเพื่อใช้กันเองมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ซึ่งแน่นอนว่า ปัจจัยด้านความต้องการของตลาดย่อมเข้าไปมีส่วนกำหนดกระบวนการผลิต วัฒนธรรมของชุมชน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ว่า ชุมชนเองก็ได้ใช้กระบวนการต่อรองโดยการเลือกปรับและเลือกรักษาองค์ประกอบของวัฒนธรรมชุมชนในกรณีของการจักสานเอาไว้ดังนี้

ภาพที่ 13.2 องค์ประกอบที่เปลี่ยนแปลงได้และไม่ได้ของวัฒนธรรม

ในแง่การสื่อสาร เนื่องจากงานจักสานของกลุ่มสตรีนั้นเป็นการออกมาจากหมู่บ้านมาทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ดังนั้น การจักสานจึงเป็นพื้นที่ของการสื่อสารของผู้หญิงที่มีเนื้อหาตั้งแต่เรื่องอาชีพ การทำงาน ชีวิตครอบครัว ฯลฯ และยังเป็นพื้นที่ที่ผู้หญิงจะได้รับข้อมูลข่าวสารจากโลกภายนอก (เช่น จากกลุ่มลูกค้า กลุ่มนักศึกษาที่มาดูงาน ฯลฯ) ได้มีโอกาสจัดการข่าวสารร่วมกัน ตรวจสอบแหล่งข้อมูล ความน่าเชื่อถือ ฯลฯ และพื้นที่ดังกล่าวนี้ นอกจากจะ "สานไม้ไผ่" แล้ว ก็ยังเป็นปริภูมิของการสาน "สายสัมพันธ์" ระหว่างกลุ่มผู้หญิงเหล่านี้

2. กลุ่มสภากาแฟ ในหมู่ที่ 7 ของทุ่งขวางซึ่งเป็นหมู่บ้านกลุ่มตัวอย่างนั้น มีร้านกาแฟที่ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2522 โดยผู้หญิงในชุมชนเป็นเจ้าของร้าน แต่เดิมชาวบ้านเรียกสถานที่นี้ว่า "โรงร้าน" แต่ต่อมาก็หยิบยืมคำที่รายการโทรทัศน์ใช้มาเรียกเป็น "สภากาแฟ" และสถานที่นี้ก็ทำหน้าที่

ตามคำเรียกดังกล่าวอย่างแท้จริง เนื่องจากร้านกาแฟดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นสถานที่ขายกาแฟ เครื่องดื่ม ของสด และของชำร่วยเท่านั้น หากทว่ายังเป็นสถานที่พบปะพูดคุยของชาวบ้าน กลุ่มต่าง ๆ ตลอดทั้งวัน เช่น เริ่มตั้งแต่ 7.00-8.00 น.ของทุกวัน ก่อนที่กลุ่มผู้ขายจะออกไปทำงาน ในไรรู้ว่า ก็จะมีการแวะเวียนมาพูดคุยอภิปรายเรื่องข่าวสารการบ้านการเมือง รวมทั้งเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชน ดังนั้นหน้าที่ของสภากาแฟก็เช่นเดียวกับกลุ่มจักสาน กล่าวคือเป็นระบบติดตั้งการสื่อสารของชุมชนที่ช่วยการเปิดรับข่าวสาร การกลั่นกรอง/ตรวจสอบ/วิพากษ์วิจารณ์แยกแยะ ข้อมูล อันจะมีผลไปถึงการตัดสินใจของชุมชนในลำดับต่อไป

3. วัด เพียงแค่พิจารณาจากที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของวัดก็จะมองเห็นได้ว่าวัดคือศูนย์กลางของชุมชน เนื่องจากวัดตั้งอยู่ตรงหน้าหมู่บ้านเลย วัดจึงทำหน้าที่เสมือนเป็นห้องรับแขกของชุมชน เพราะคนที่มาจากภายนอกจะพบวัดก่อน และวัดก็จะมีกิจกรรมที่เปิดรับโลกภายนอกคือ "การรดน้ำมนต์พื้นเพียง" ให้แก่ผู้ที่ศรัทธาจากภายนอก

ถึงแม้ว่าวัดจะเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนาที่มีความศักดิ์สิทธิ์ แต่ทว่าวัดก็ได้ปิดกั้นบรรดากิจกรรมทางโลกทั้งหลาย เช่นการจัดให้มีมหรสพในโอกาสพิเศษ การเปิดให้มีตลาดนัด และวัดเป็นที่รวมคนในชุมชนจากทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัย จึงเป็นพื้นที่การสื่อสารร่วมของทั้งชุมชน

เมื่อวิเคราะห์การทำหน้าที่ของเครือข่ายการสื่อสารทั้ง 3 แล้ว ผู้วิจัยก็ได้พบว่า เครือข่ายทั้ง 3 นั้น ได้ทำหน้าที่อย่างหลากหลายตามหลักของการสื่อสารเพื่อชุมชน ของชุมชน และโดยชุมชน เช่น

- สร้างพื้นที่สาธารณะสำหรับทุกเพศ ทุกวัย ทุกคน (เช่นกรณีของวัด)
- สร้างความหมาย ความเข้าใจ และความรู้อีกส่วนหนึ่ง
- เป็นพื้นที่ตรวจสอบข่าวสารจากโลกภายนอก
- เป็นพื้นที่สืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น
- กำกับควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน
- เชื่อมโยงสายสัมพันธ์/เสริมความสัมพันธ์ในชุมชนให้เข้มแข็ง
- ลดทอนความขัดแย้งตึงเครียดในชุมชน

เป็นต้น

กรณีศึกษาที่ 2: การสื่อสารเพื่อการรื้อฟื้นวัฒนธรรม

หากใช้แนวทัศน์ที่ดูวัฒนธรรมจากกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำ อาจกล่าวได้ว่า

วัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่เกิดได้ (ด้วยน้ำมือมนุษย์) ตายได้ และก็สามารถรื้อให้ฟื้นได้ หากมีกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดขึ้นมา

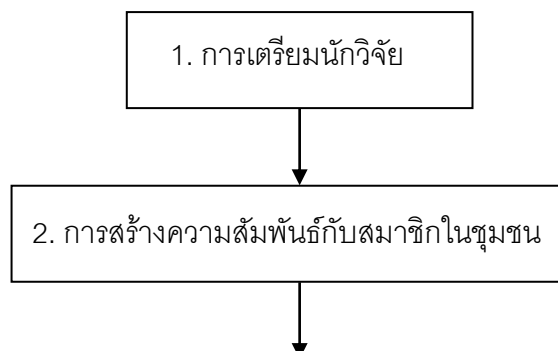
อาศัยแนวคิดดังกล่าว อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ และคณะ (2546) จึงได้ทดสอบข้อคิดข้างต้น ด้วยการสื่อสารในรูปแบบของการวิจัยแบบมีส่วนร่วม เพื่อรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาของ ต.วอแก้ว อ.ห้างฉัตร จ.ลำปางขึ้นมา

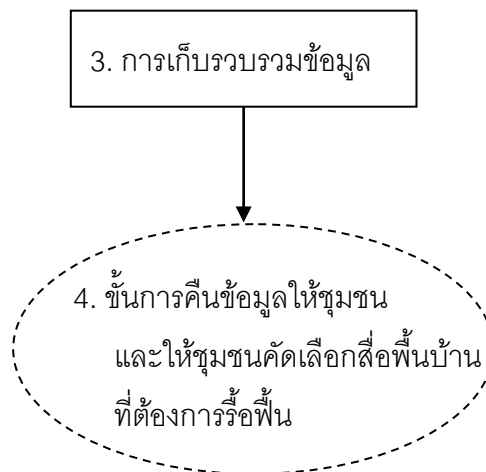
หมู่บ้านใน ต.ห้างฉัตร เป็นชุมชนที่ก่อตั้งมายาวนานประมาณ 400 กว่าปี มีผู้คนมากมาย หลายนับพันเข้ามาอยู่อาศัย จึงมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมสูงมาก และเป็นเหตุให้มีสื่อพื้นบ้านมากมายหลายประเภทที่ช่วยทำหน้าที่ต่าง ๆ ให้แก่ชุมชน เช่นในเดือนเจ็ดมีประเพณีไล่สังขาร เพื่อขับไล่สิ่งที่ไม่ดีออกจากตัว เดือนแปดงานปอยหลวง เพื่อทำบุญฉลองสิ่งก่อสร้าง เดือนเก้าเลี้ยงผีปู่ย่า เพื่อให้ญาติพี่น้องมารู้จักกันและช่วยเหลือกัน ให้ผีปู่ย่าปกป้องดูแลลูกหลานและเป็นที่พึ่งทางใจ เดือนสิบตานขันข้าวเพื่ออุทิศบุญกุศลไปสู่ผู้ล่วงลับ เดือนสิบเอ็ดสุขขวัญควายเพื่อระลึกถึงบุญคุณของสัตว์เลี้ยง เดือนสิบสองตานตอดเพื่อช่วยเหลือคนยากจนในหมู่บ้าน เป็นต้น

จากอายุอันยาวนานของชุมชน ต.วอแก้ว ชุมชนได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาเป็นช่วงระยะเวลาต่างๆ นับตั้งแต่ช่วงที่ยังเป็นบ้านป่าที่มีการหาอยู่หากินจากป่าและผลิตเพื่อกินใช้เอง ต่อมาก็เป็นช่วงเปลี่ยนมาผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขายแบบพาณิชย์ มาจนกระทั่งยุคปัจจุบันที่คนหนุ่มสาวต้องออกไปขายแรงงาน

จากปัญหาทั้งหมดที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ว่า จำเป็นต้องรื้อฟื้นวัฒนธรรมของชุมชนขึ้นมาเพื่อให้เป็นพลังในการแก้ไขปัญหาของชุมชน วัตถุประสงค์ของการวิจัยจึงถูกกำหนดว่าจะมีกระบวนการรื้อฟื้นวัฒนธรรมได้อย่างไร โดยที่ข้อเด่นที่สุดของงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือ เป็นตัวเจ้าของวัฒนธรรมเองที่จะตัดสินใจว่า จะรื้อฟื้นวัฒนธรรมอะไรและอย่างไร

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ทีมวิจัยได้ใช้การสื่อสารในรูปแบบของการวิจัยแบบมีส่วนร่วมในการรื้อฟื้นวัฒนธรรมของชุมชนตามขั้นตอนเหล่านี้

ภาพที่ 13.3 ขั้นตอนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

1. **ขั้นตอนการเตรียมนักวิจัย** ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญเนื่องจากตัวนักวิจัยเองจะต้องมีความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมอย่างละเอียดรอบด้าน มิฉะนั้นแล้วนักวิจัยก็ไม่สามารถมีประสบการณ์ร่วมทางวัฒนธรรม หรือไม่อาจจะอ่านความหมายปรากฏการณ์ที่มองเห็นได้ และไม่สามารถจะทำหน้าที่เป็น "คู่มือสื่อสาร" ในการวิจัยแบบมีส่วนร่วมได้

2. **ขั้นการสร้างความสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชน** สำหรับแบบจำลองกระบวนการสื่อสารเชิงพิธีกรรมนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างคู่มือสื่อสารเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ที่วิจัยจึงต้องสร้างความไว้วางใจด้วยการแจ้งเป้าหมายของการวิจัย และเลือกติดต่อกับบุคคลที่ถูกตัว

3. **ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล** โดยใช้หลายวิธีการ คือการจัดเวทีระดับหมู่บ้านเพื่อสำรวจว่าชุมชนมีสื่อพื้นบ้านอะไรบ้าง จากนั้นก็สัมภาษณ์เจาะลึกเพื่อดูการเปลี่ยนแปลงของสื่อแต่ละชนิด หรือจัดเวทีกลุ่มย่อยเพื่อร่วมตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันระหว่างนักวิจัยและประชาชนชาวบ้าน

4. **ขั้นการคืนข้อมูลและให้ชุมชนคัดเลือกสื่อพื้นบ้านที่ต้องการรื้อฟื้น** เพื่อให้เป็นไปตามหลักการรื้อฟื้นที่กล่าวมาข้างต้น ทีมวิจัยได้คืนข้อมูลสถานภาพของสื่อแต่ละชนิด และให้ชุมชนคัดเลือกว่า สนใจจะรื้อฟื้นสื่อประเภทใด ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนได้เลือกที่จะรื้อฟื้นประเพณีพิธีผีปู้ย่า เนื่องจากเป็นประเพณีที่มีความสำคัญอย่างยิ่งของชุมชน และหลังจากที่ชุมชนได้ตัดสินใจแล้ว ทีมวิจัยและแกนนำพิธีกรรมก็ได้ร่วมกันเก็บข้อมูลการประกอบพิธีอย่างละเอียดเพื่อดำเนินการรื้อฟื้นประเพณีขึ้นมา

ผลจากการวิจัยพบว่า จากการทำงานร่วมกัน การสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นระหว่างทีมวิจัยและชุมชนโดยให้เจ้าของวัฒนธรรมเป็นผู้ตัดสินใจนั้น ทำให้สามารถรื้อฟื้น

ประเพณีผีปู่ย่าที่เริ่มสูญหายไปแล้วกลับขึ้นมาใหม่ โดยชาวบ้านเป็นผู้มีบทบาทหลักในกระบวนการฟื้นฟูทางวัฒนธรรมนี้ การรื้อฟื้นวัฒนธรรมผีปู่ย่าขึ้นมาในบริบทใหม่นี้ วัฒนธรรมนี้ ได้เสริมเพิ่มเติมหน้าที่จากที่เคยมีในอดีตให้มากขึ้นเพื่อตอบสนองต่อปัญหาปัจจุบัน เช่น มีการรวมกลุ่มออกมทรัพย์ของบรรดาเก่าผี (แกนนำ) เพื่อจัดสวัสดิการให้แก่ลูกหลาน การจัดกลุ่มดูแลลูกกำพร้าของพ่อแม่ที่เป็นโรคเอดส์ ไปจนกระทั่งถึงกลุ่มเก่าผีที่ทำการเกษตรปลอดสารพิษเพื่อให้ลูกหลานกินพืชผักอย่างปลอดภัย กิจกรรมทั้งหมดนี้มีกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นยาดำแทรกอยู่ตลอดทั้งกระบวนการ

กรณีศึกษาที่ 3 : การสื่อสารเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรม

1.สถานะของงานศึกษา โดยปกติ เมื่อกล่าวถึงการสื่อสารเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรมนั้น มักมีความเข้าใจกันว่า วัฒนธรรมนั้นกำลังจะสูญหายไป จึงต้องมีการสื่อสารเช่นการรณรงค์เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมดังกล่าวให้ยั่งยืนต่อไป แต่กรณีงานวิจัยของกุลธิดา อุบุญกุล(2555) เรื่อง กระบวนการสื่อสารเพื่อสืบทอดประเพณีถือศีลกินผัก ในจังหวัดภูเก็ตนี้ มีแง่มุมการสืบทอดที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ ประเพณีถือศีลกินผักใน จ.ภูเก็ตนั้น มิได้อยู่ในสภาพที่จะสูญหายไป ในทางตรงข้าม ประเพณีนี้กลับเฟื่องฟูเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายและกว้างขวางทั้งในกลุ่มคนไทยและชาวต่างประเทศ หากทว่า ปัญหาของการสืบทอดในกรณีนี้คือปัญหาที่มีการสืบทอดแต่เพียงรูปแบบ หากทว่า เนื้อหา ความหมาย และคุณค่าของประเพณีนั้นได้เลือนหายหรือผิดเพี้ยนไปจากเดิม เริ่มตั้งแต่ชื่อของประเพณีที่แต่เดิม ชื่อว่า “ประเพณีถือศีลกินผัก” ได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็น “ประเพณีกินเจ” และการเปลี่ยนแปลงนั้นก็มิได้เปลี่ยนแค่ชื่อนามเท่านั้น หากแต่คุณค่าของประเพณีก็ยังแปรเปลี่ยนไปอีกด้วย

นี่จึงเป็นที่มาของงานวิจัยชิ้นนี้ที่จะสืบสาวถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเพื่อการสืบทอด รวมทั้งงานศึกษาชิ้นนี้ยังแสดงให้เห็นความพยายามของชุมชนที่จะธำรงรักษาคุณค่าดั้งเดิมของประเพณีเอาไว้

2.บริบทของชุมชน ที่มาและการเปลี่ยนแปลงของประเพณี จังหวัดภูเก็ตเป็นจังหวัดที่มีชาวจีนจากแผ่นดินใหญ่อพยพมาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากจนกลายเป็นคนส่วนใหญ่ของจังหวัด ชาวจีนเหล่านี้ได้นำเอาวัฒนธรรมประเพณีของตนเข้ามามากมาย รวมทั้งประเพณีถือศีลกินผัก ซึ่งมีอายุราวร้อยกว่าปีแล้ว

ประวัติความเป็นมาของประเพณีถือศีลกินผัก จังหวัดภูเก็ต มาจากในอดีตที่คณะงิ้วที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านกะทู้เกิดล้มป่วย จึงได้จัดพิธีกรรมถือศีลกินผักขึ้น ปรากฏว่าหายป่วย เมื่อชาว

กะทู้เห็นเข้าก็รู้สึกศรัทธา จึงมีการบอกเล่ากันและปฏิบัติตามต่อกันมาเรื่อยๆทั่วเมืองภูเก็ต จนกลายเป็นประเพณีสำคัญของท้องถิ่น เป้าหมายสำคัญของประเพณีคือ การบูชาเทพเจ้าด้วยความกตัญญูรู้คุณ การชำระล้างจิตใจให้บริสุทธิ์ด้วยการกินแต่อาหารที่เป็นผัก ผักความอดกลั้นต่อกิเลสก่อนเข้าร่วมพิธี และเพื่อการสะเดาะเคราะห์เคราะห์ต่างๆ สถานที่ประกอบพิธีกรรมคือที่ศาลเจ้า โดยมีผู้ประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่า “ฮวดแก้ว”

ชุมชนสามารถธำรงรักษาประเพณีมาได้ยาวนานเนื่องจากจังหวัดภูเก็ตเป็นเกาะล้อมรอบด้วยทะเลอันเปรียบเสมือนกำแพงกั้นจังหวัดจากโลกภายนอก ทำให้สังคมภูเก็ตในสมัยก่อนเป็นสังคมปิด ชาวบ้านจะมีอาชีพทำสวนทำไร่และเหมืองแร่ดีบุก ซึ่งทำให้มีเวลาว่างมากพอถึงช่วงงานประเพณี ชาวบ้านจึงชักชวนกันมาช่วยงาน และเป็นโอกาสที่จะได้พบปะพูดคุยกัน ได้ทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนทุกรุ่นวัยมีส่วนร่วมในการสืบทอดประเพณี ประเพณีนี้จึงทำหน้าที่เหมือนเป็นพื้นที่สาธารณะในการสื่อสารระดับชุมชน อีกทั้งพ่อแม่ปู่ย่าตายายก็มีเวลาสั่งสอนและพาลูกหลานมาร่วมพิธีกรรม มาร่วมช่วยงานต่างๆ การสื่อสารทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชนดังกล่าวทำให้คนสมัยก่อนมีความเข้าใจในเนื้อหา คุณค่าหรือความหมายของพิธีกรรมได้อย่างลึกซึ้ง

แต่เมื่อสังคมจังหวัดภูเก็ตเปลี่ยนจากการเป็นสังคมปิดมาเป็นสังคมเปิดโดยมีการสร้างสะพานสารสินเป็นประตูเปิดสู่โลกภายนอก อาชีพทำเหมืองแร่ดีบุกหมดไป อาชีพการท่องเที่ยวเข้ามาแทนที่ คนส่วนใหญ่เปลี่ยนอาชีพออกไปทำงานตามบริษัทหรือห้างร้านนอกบ้านแทน การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลถึงประเพณีถือศีลกินผัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อหน่วยงานด้านการท่องเที่ยวของรัฐเข้ามาประชาสัมพันธ์ประเพณีถือศีลกินผัก(พร้อมทั้งเปลี่ยนชื่อของประเพณี)เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวทั่วโลกให้มาเที่ยว รูปแบบของประเพณีนี้ก็แปรสภาพจาก “การประกอบประเพณีพิธีกรรมเพื่อการชำระจิตใจและการสะเดาะเคราะห์เคราะห์” มาเป็นการเน้น “การแสดงโชว์นักท่องเที่ยว” ด้วยการเพิ่มความใหญ่โตอลังการของประเพณีโดยที่การจัดพิธีกรรมแบบเดิมนั้นเน้นความเรียบง่าย การสร้างความตื่นตาตื่นใจในตัวพิธีกรรมช่วงการลุยไฟ การใช้อุปกรณ์ทรมานร่างกายของร่างทรงหรือม้าทรงที่มีลักษณะใหญ่โตและน่าหวาดเสียว (ทำให้เกิดอันตรายต่อร่างทรง/ตัวม้าทรงเองด้วย) การค้าขายอาหารเจที่ปรุงจากเนื้อสัตว์เทียมซึ่งขัดกับแก่นของประเพณี และการเล่นประทัดจนเกิดอุบัติเหตุ เป็นต้น

ส่วนการสื่อสารเพื่อสืบทอดประเพณีนั้น เนื่องจากผู้ใหญ่ในครอบครัวไม่มีเวลาสั่งสอนลูกหลาน ดังนั้น การรับรู้ความหมายของประเพณีของกลุ่มเด็กและเยาวชนจึงมาจากสื่อประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานท่องเที่ยว ซึ่งมีได้เข้าใจความหมายและคุณค่าที่แท้จริงของประเพณี คนรุ่นใหม่ในชุมชนจึงเข้าร่วมประเพณีอย่างขาดความรู้ถึงความหมายดั้งเดิมของประเพณี และให้

ความสนใจแต่รูปแบบที่สนุกสนานเข้าใจเท่านั้น คนรุ่นใหม่ตีความหมายของพิธีกรรมผิดเพี้ยนจากที่เคยเป็นพิธีกรรมรู้คุณค่าและชำระตนเองให้บริสุทธิ์ก็กลายเป็นการแสดงฤทธิ์เดชอภินิหาร

ดังนั้น กล่าวโดยสรุป หากเทียบวัฒนธรรมตามอุปมาอุปไมยเหมือนกับต้นไม้ ผู้วิจัยสรุปว่า ส่วนที่เป็นรากคือคุณค่าและความหมายของประเพณีนั้น แม้จะยังหลงเหลืออยู่ในเรื่องความเชื่อในเทพเจ้า แต่ทว่าคุณค่าเรื่องการชำระจิตใจและการอดกลั้นต่อกิเลสนั้นได้เลือนหายไป ส่วนที่เป็นลำต้น คือความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับองค์ประกอบต่างๆ ของประเพณีเป็นส่วนที่คลอนแคลนที่สุด และในส่วนที่เป็นผล ดอก ใบ อันได้แก่องค์ประกอบที่เป็นรูปแบบ ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เช่น สถานที่จัดงานซึ่งเคยเป็นศาลเจ้า ในช่วงลุยไฟก็เปลี่ยนมาทำที่สนามฟุตบอลเพื่ออำนวยความสะดวกให้นักท่องเที่ยวได้ชม การประดับธงทิวที่เคยใช้เพื่อการบูชาเทพเจ้าก็เปลี่ยนมาเน้นความยิ่งใหญ่และกลายเป็นป้ายโฆษณาของห้างร้านต่างๆ เป็นต้น

3) การสื่อสารเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรม ผลการวิจัยพบการสืบทอดองค์ประกอบของการสื่อสารเพื่อสืบทอดประเพณีถือศีลกินผัก ดังนี้

3.1) การพัฒนาผู้ส่งสาร ผู้ส่งสารถือว่ามีความสำคัญที่สุดในกระบวนการสื่อสารเพราะเป็นผู้ที่ควบคุมกำกับเนื้อหาสาร ในอดีต การสืบทอดประเพณีส่วนใหญ่เป็นการสื่อสารในระดับครอบครัวและหมู่บ้านโดยการบอกเล่ากันมาแบบปากต่อปาก และการปฏิบัติให้คนรุ่นหลังเห็นเป็นแบบอย่าง (เช่น การเริ่มกินผักล่วงหน้าเป็นเดือนๆ ก่อนที่จะเข้าร่วมพิธี) ผู้ส่งสารในระดับครอบครัวจึงเป็นพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ ส่วนผู้ส่งสารในระดับชุมชนได้แก่ผู้ประกอบพิธี

ปัจจุบัน ดังได้กล่าวแล้วว่า พ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ต้องไปทำงานนอกบ้าน ดังนั้น จึงไม่มีเวลาสั่งสอนลูกหลานเกี่ยวกับเนื้อหาของประเพณีนี้ จึงเหลือแต่ผู้ส่งสารในระดับชุมชนคือผู้ประกอบพิธีเท่านั้น ซึ่งปัจจุบัน จำนวนของผู้ประกอบพิธีกรรมก็ลดน้อยลงอย่างมาก เนื่องจากการเป็นผู้ประกอบพิธีนั้นต้องเสียสละเพื่อส่วนรวมอย่างสูง ต้องใช้เวลาเรียนรู้ขั้นตอนต่างๆ ของการประกอบพิธีอย่างยาวนาน

เมื่อการประกอบประเพณีถือศีลกินผักผิดเพี้ยนไปจากเดิมและสร้างปัญหาต่างๆ ที่กล่าวมาเมื่อราวทศวรรษ 2540 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่แนวคิดเรื่องการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนเริ่มแพร่หลายในสังคมไทย บรรดาศาลเจ้าที่ภาษาภูเก็ตเรียกว่า “ฮ้าม” ซึ่งมีสถานะเป็นผู้ส่งสารที่สำคัญในระดับชุมชน แต่เดิมนั้น แต่ละศาลเจ้าจะต่างคนต่างรับผิดชอบการจัดงานประเพณีของตนเท่านั้น ไม่มีการเชื่อมโยงเครือข่ายกัน ทำให้ไม่มีพลังเพียงพอที่จะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น ในปี พ.ศ. 2544 ศาลเจ้าแต่ละแห่งจึงได้รวมกลุ่มกันก่อตั้งเป็น “ชมรมฮ้าม” เพื่อแก้ไขปัญหาความผิดเพี้ยนในประเพณีที่เกิดขึ้น

กิจกรรมการสื่อสารของชมรมศาลเจ้าซึ่งมีสถานะเป็นกลุ่มผู้ส่งสารรายใหม่ได้ดำเนินการก็

คือ การจัดระเบียบและการประสานงานเพื่อชี้แจงถึงเป้าหมาย เนื้อหา คุณค่าที่แท้จริงของ พิธีกรรมกับกลุ่มผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการประกอบพิธีกรรม เช่น

- การชี้แจงกับหน่วยงานส่งเสริมการท่องเที่ยวภาครัฐให้เข้าใจถึงเป้าหมายของประเพณี รวมทั้งขอให้มีการเปลี่ยนชื่อของ “ประเพณีกินเจ” กลับไปเป็นชื่อเดิม คือ “ประเพณีถือศีลกินผัก” เพื่อปกป้องบอกความหมายที่แท้จริงของประเพณี

- ประสานงานกับศาลเจ้าต่างๆ และตำรวจท้องถิ่นในการตรวจตราร้านค้าที่ขายประทัด อันตรายให้ควบคุมการเล่นประทัดให้อยู่ในขอบเขต

- สร้างสรรค์รูปแบบกิจกรรมเพื่อการสืบทอดส่วนประกอบต่างๆ ของประเพณี เนื่องจากเป็น คนในวัฒนธรรมนั่นเอง ผู้ประกอบพิธีกรรมและศาลเจ้าจึงทราบปัญหาว่า ปัจจุบัน นักดนตรีที่เล่น เครื่องดนตรีจีนหล่อก็คือ ดนตรีที่ใช้ประกอบพิธีกรรมกำลังจะหมดไป ชมรมฮัมมิงประสานงานกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจัดการแข่งขันตีกลองหล่อก็คือ ดนตรีขึ้นในช่วงงานประเพณี เพื่อให้คนรุ่นใหม่หันมาสนใจและเข้าร่วมสืบทอดองค์ประกอบส่วนนี้ กิจกรรมนี้สามารถแก้ไขปัญหาได้หลาย ปัญหา ตั้งแต่แก้ไขปัญหาที่วัยรุ่นมักเข้ามาร่วมพิธีกรรมด้วยการเข้าทรงและใช้อาวุธเครื่องทรงมา ร่างกายที่หวาดเสียวและนอกตำนานทำให้เกิดอันตราย โดยปรับเปลี่ยนบทบาทคนรุ่นใหม่ให้เข้ามา ร่วมในบทบาทของนักดนตรี และทำให้คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมในฐานะเจ้าของประเพณี ไม่ใช่เป็นเพียงผู้เข้าร่วมชมเท่านั้น

3.2) การเปิดช่องทางการสื่อสารใหม่ เนื่องจากช่องทางการสื่อสารเดิม คือ การสื่อสารใน ครอบครัว การสื่อสารระดับชุมชนผ่านศาลเจ้าและการประกอบพิธีกรรมนั้น ปัจจุบันไม่เพียงพอต่อการถ่ายทอดความหมายของประเพณีถือศีลกินผัก ในขณะที่ช่องทางใหม่ๆ เช่น สื่อมวลชนหรือสื่อใหม่ เช่น อินเทอร์เน็ต เว็บไซต์ สื่อออนไลน์ เป็นสื่อที่เข้าถึงคนรุ่นใหม่และคนทั่วไป ดังนั้น บรรดาผู้ที่เป็นเจ้าของประเพณีนี้ โดยเฉพาะกลุ่มผู้ส่งสาร อันได้แก่ ศาลเจ้าและผู้ประกอบพิธีจึงได้เปิด ช่องทางใหม่ของการสื่อสาร ด้วยการถ่ายทอดข่าวสารผ่านทางสื่อมวลชน มีการเปิดเว็บไซต์ของ ศาลเจ้าเพื่อให้ความรู้ความเข้าใจแก่คนรุ่นใหม่ผ่านช่องทางการสื่อสารเพิ่มมากขึ้น

นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังเสนอให้มีการเพิ่มพื้นที่การเรียนรู้ประเพณีนี้แก่กลุ่มเด็กและเยาวชนใน จังหวัดภูเก็ตผ่านการสืบทอดของสถาบันการศึกษา เพราะปัจจุบัน โรงเรียนเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีการ พัฒนาหลักสูตรรายวิชาของท้องถิ่นอยู่แล้ว

กิจกรรม 13.3.3

กรณีศึกษาเรื่องการสื่อสารกับการพัฒนาวัฒนธรรมมีข้อคิดอะไรบ้าง

แนวตอบกิจกรรม 13.3.3

กรณีศึกษาที่เลือกมา จะใช้ทัศนะแบบสำนักวัฒนธรรมศึกษาแบบอังกฤษ ดังนั้น จึงสนใจบทบาทของการสื่อสารในกระบวนการรื้อฟื้นสืบทอด หรือต่อสู้ทางวัฒนธรรมระหว่างคนกลุ่มต่างๆ

บรรณานุกรม

กาญจนา แก้วเทพ **ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา** คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2544

กรรณิการ์ โอมุณเณ “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์” วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2526

กุลธิดา อุบุญกุล “กระบวนการสื่อสารเพื่อสืบทอดประเพณีถือศีลกินผัก จังหวัดภูเก็ต” วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2555

เกียรติศักดิ์ ม่วงมิตร “รายงาน “บุญสัจจ” ในจดหมายข่าว **สื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข** โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (พย.2546)

จิตตนา หนูณะ “บทบาทและการเสื่อมสลายของรวงเงี้ยวต้นหยง” วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2533

ทัศน์ีย์ เจนวิถีสุข “ความสามารถด้านการสื่อสารของพระพิศาลธรรมพาที (พระพยอม กัลยาโณ)กับการระดมพลังพัฒนาชุมชน” รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)2546

เธียรชัย อิศรเดช “วัด” ในฐานะสื่อยกระดับจิตใจ” รายงานการวิจัย สถาบันเพื่อการพัฒนาสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยรังสิต 2544

นิตยา จึงเกษมสุข “กระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจิตใจผู้เข้ารับการอบรมของสำนักธรรมปฏิบัติ” วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2532

ปยุตยนุช ชุตติมา “ปรัชญาการสื่อสารธรรมะของพุทธทาสภิกขุ” วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2543

พรพริษา รอดอาตม์ “การให้บริการสาธารณะเพื่อการศึกษาของสถานีวิทยู AM 999

Kh&AM1422 Khz”วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2544

พรพรณินภา วงษ์มิตร “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนากับการมีส่วนร่วมของประชาชนใน

โครงการธรรมรักษัณีเวศน์”วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2540

พรศัคดี ธนพัฒน์พงศ์ “มหาเถรสมาคมกับการยอมรับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการปฏิรูป

การปกครองคณะสงฆ์” วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย(2541)

พระมหาบันเทิง บัณทิกอ “ความร่วมมือของชุมชนในการส่งเสริมพัฒนาการเด็กปฐมวัย บ้าน

หนองหล่ม จ.ลำพูน” รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)

ภาคเหนือ 2545

พระมหาเสถียรและพระอธิพัฒน์ “การสื่อสารพิพธิภัณท์พื้นบ้านเพื่อสร้างความเข้มแข็งของ

ชุมชนวัดทุ่งศรี จ.แพร่” รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)

ภาคเหนือ 2547

พระราชวรมุณี **ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม** กรุงเทพมหานคร : ศัภษิตสยาม 2523

พระราชวรมุณี **สถาบันสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน** มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย 2529

พระมหาประยูร มีฤกษ์ ธรรมจิตโต “นิเทศศาสตร์ตามแนวพุทธศาสนา”ใน **แก่นสาระในทฤษฎี**

นิเทศศาสตร์ โครงการอาศรมความคิดเรื่อง ทฤษฎีนิเทศศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2534

พินิจ ลาภธนานนท์ **บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท** สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย 2529

พูนทรัพย์ สิทธิพรหม “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนากับการเข้าร่วมโครงการแผ่นดินธรรม

แผ่นดินทองของชาวบ้านห้วยยาง จ.อุดรธานี” วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย 2533

พวงทอง อังกาบ “พฤติกรรมกรเปิดรับชมรายการเผยแพร่วะพุทธศาสนาทางโทรทัศน์ของ

ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร” วิทยานิพนธ์คณะวารสารศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2533

รัตนวดี เทพช่วยสุข “การรับรู้ของชาวพุทธต่อภาพลักษณ์ของพระสงฆ์กับการนำเสนอผ่านสื่อมวลชน” วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2539

วัชรียา อานามวัฒน์ “พฤติกรรมการเปิดรับสื่อโทรทัศน์เพื่อใช้ประโยชน์และการตอบสนองความต้องการ: ศึกษาเฉพาะรายการธรรมะพระพยอมของนักเรียนมัธยมศึกษาในกรุงเทพมหานคร” วิทยานิพนธ์คณะวารสารศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2533

วศิน ประดิษฐ์ศิลป์ “นวัตกรรมทางวิถีคิดเพื่อการสื่อสารศาสนาของพระไพศาล วิสาโล” วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์และนวัตกรรมการจัดการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า) 2557

ศุภชัย เจริญวงศ์ **ถอดรหัสการพัฒนา** กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาการเมือง 2544

สนิท สมัครการ **วิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของสังคมไทย** กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์ 2534

สมบุรณ์ สุขสำราญ **การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : กรณีพระสงฆ์นักพัฒนา** สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2530

สมศรี จินะวงษ์ “ความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับสื่อมวลชนกับการรักษาศีลของพระสงฆ์” วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2531

สมสุข หินวิมาน และคณะ “เครือข่ายการสื่อสารกับศักยภาพการดำรงอยู่ของชุมชน: ศึกษากรณี ต.ทุ่งขวาง อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี” รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2546

สุทัศน์ ใจทัยกระโทก “ทัศนคติของพระสงฆ์ในกรุงเทพมหานครต่อการนำเสนอข่าวสารทางพระพุทธศาสนาของสื่อมวลชน” วิทยานิพนธ์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2539

อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ “แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน” รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2547

อมรา พงศาพิชญ์ **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยตามแนวมานุษยวิทยา** สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2533

Berger,P.L. **The Social Reality of Religion** , London: Faber and Faber .1967.

Murdock,G.“The RE-enchantment of the World “ in Hoover,S.M, & Lundby ,K.
Rethinking Media Religion and Culture , Sage Publications.1997.

Seal,C.G. **The Hidden Culture**, Melbourne : Oxford University Press.1980.

Thompson,J.B.“Mass Communication and Modern Culture “ in O. Boyd-Barrett & C.
Newbold (eds) **Approaches to Media** , London : Edward Arnold.1995.

Williams,R. **Television,Technology and Cultural Form**, London: Fontana.1974.